

LUND UNIVERSITY

Vita rockar och mörka skuggor. Svenska läkare i politiska ideologiers kraftfält 1930-1960

Nicolaidis, Alexandra

2021

Document Version:

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Nicolaidis, A. (2021). *Vita rockar och mörka skuggor. Svenska läkare i politiska ideologiers kraftfält 1930-1960*. [Doctoral Thesis (compilation), Department of Clinical Sciences, Lund]. Lund University, Faculty of Medicine.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

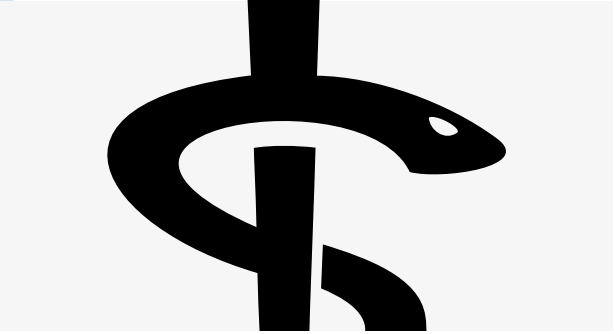
Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Vita rockar och mörka skuggor

Svenska läkare i politiska ideologiers kraftfält 1930–1960

ALEXANDRA NICOLAIDIS | MEDICINSKA FAKULTETEN | LUNDS UNIVERSITET

Vita rockar och mörka skuggor

Syftet med denna avhandling är att studera hur svenska läkare navigerade inom ideologiernas kraftfält före och under Andra världskriget samt under Kalla kriget. Denna forskning fokuserar på de läkare som medverkade i att underlätta flyktmottagande och motarbeta tyskt politiskt inflytande i Sverige under 1930-talet, samt på några svenska kvinnliga läkare som blev frontfigurer för kampen för världsfred samt involverade i svensk-sovjetiska relationer under det Kalla kriget.

Genom fyra delstudier kartlägger *Vita rockar och mörka skuggor* hur läkarrollen kunde påverkas ideologiskt under denna historiskt stormiga period präglad av krig och konflikter. Den ger också inblickar i vilka yrkesmässiga, politiska och polisiära följder detta kunde få för de berörda läkarna, varav några var välkända i offentligheten.

Förhoppningen är att avhandlingen kan bringa bättre förståelse för vad som låg bakom dessa läkares övertygelser och hur de rörde sig inom och mellan de politiska grupperingar som fanns under en turbulent tid.

Alexandra Nicolaidis är läkare och forskare vid *Enheten för medicinens historia* vid Lunds universitet. *Vita rockar och mörka skuggor* – Svenska läkare i politiska ideologiers kraftfält 1930-1960 utgör Alexandra Nicolaidis doktorsavhandling.

Vita rockar och mörka skuggor

Vita rockar och mörka skuggor

Svenska läkare i politiska ideologiers kraftfält
1930–1960

Alexandra Nicolaidis

LUND
UNIVERSITY

AKADEMISK AVHANDLING

Som för avläggande av doktorsexamen vid medicinska fakulteten, Lunds universitet, kommer att offentligens försvaras i sal F-1; SUS, Lund, kl. 13.00 fredagen 10 december 2021

Opponent: Professor Thomas Wegener Friis, University of Southern Denmark, Odense, Danmark

Organization LUND UNIVERSITY Faculty of Medicine Department for the History of medicine Author: Alexandra Nicolaidis	Document name DOCTORAL DISSERTATION	
	Date of issue December 10th, 2021	
	Sponsoring organization	
Title and subtitle Vita rockar och mörka skuggor. Svenska läkare i politiska ideologiers spänningsfält 1930–1960.		
Abstract The world after the First World War was a different one from before. The map was rewritten and new ideologies saw the light of day. This was reflected in Sweden – in the 1930s the political scene was split between different political ideologies and the community had great rifts between opposing views. This was even more pronounced at the start of the Cold War in 1945. Physicians in Sweden were inadvertently sucked into this ideological power struggle and in many cases it influenced the work they did and the challenges they got involved in. This study explores some of the physicians that were active during the interwar and Cold War era and how they navigated the political force fields. More focus is laid on the physicians with left-wing and liberal views as those with right-wing views have been previously studied in depth. This has been done by extensive studies of primary sources available in various archives, studies of secondary sources and interviews with living relatives to the people studied. The physicians in this study had goals that they struggled hard to achieve in life. Their goals ranged from helping refugees, to attain world peace and achieve gender equality. The physicians had deep-set ideological beliefs and ideals that guided them through their actions. However these ideals were often misinterpreted as political stances by the surrounding community. For some of the physicians the expression that the ends justify the means is quite explanatory as several of them were ready to cooperate with anyone, as long as it brought them closer to achieving their ideals and goals. So the main result of this PhD study is that the physicians were using any means available to achieve their goals, which included close cooperation with whichever state or political view that was deemed most beneficial. What mainly guided them was not political loyalty to one certain side in a conflict, but their core belief that their actions would lead to contributions to greater causes, such as World Peace.		
Key words Cold War, Female physicians, Ideologies, Medical History, Refugees, Soviet Union		
Classification system and/or index terms (if any)		
Supplementary bibliographical information		Language Swedish
ISSN: 1652-8220		ISBN: 978-91-8021-140-6
Recipient's notes	Number of pages 102	Price
	Security classification	

I, the undersigned, being the copyright owner of the abstract of the above-mentioned dissertation, hereby grant to all reference sources permission to publish and disseminate the abstract of the above-mentioned dissertation.

Signature

Date 2021-11-02

Vita rockar och mörka skuggor

Svenska läkare i politiska ideologiers kraftfält
1930–1960

Alexandra Nicolaidis

LUND
UNIVERSITY

Omslagsbild: Photography of grungy flags of Soviet Union and USA, bildbanksbild, upphovsman Klubovy, 2011, erhållen standardlicens för användning mot avgift på istockphoto.se; Polygonal duva med mänsklig hand flyger i blå himmel, Symbol för fred, Vektorillustration, upphovsman Alexey Blogoodf, 2017, erhållen standardlicens för användning mot avgift på istockphoto.se; Avbildning av Asklepios stav publicerad den 4 september 2016 av Thomas Shafee – fritt tillgänglig på Wikimedia Commons.

Copyright s. 1-102 Alexandra Nicolaidis

Paper 1 © Svensk Medicinhistorisk Tidskrift

Paper 2 © Svensk Medicinhistorisk Tidskrift

Paper 3 © Svensk Medicinhistorisk Tidskrift (accepterat manuskript, under tryckning)

Paper 4 © Acta Medica Historica Rigensia, special issue (accepterat manuskript, under tryckning)

Medicinska fakulteten

Enheten för medicinens historia

ISBN 978-91-8021-140-6

ISSN 1652-8220

Printed in Sweden by Media-Tryck, Lund University
Lund 2021

Media-Tryck is a Nordic Swan Ecolabel
certified provider of printed material.
Read more about our environmental
work at www.mediatryck.lu.se

MADE IN SWEDEN

Till alla

Mer än någonsin tidigare är vår värld idag en värld. En människas svaghet är allas svaghet, och en människas styrka – inte den militära styrkan, utan den riktiga styrkan, den ekonomiska och sociala styrkan, folkets lycka – är indirekt allas styrka. – Dag Hammarskjöld, februari 1956.

Innehållsförteckning

Publikationslista	11
Abstract	13
Populärvetenskaplig sammanfattning	15
Förord	17
Förkortningar	19
Introduktion	21
Bakgrund	21
Syften	25
De fyra delstudierna	25
Etiska överväganden	27
De kvinnliga läkarnas framväxt och utveckling i Sverige	29
Början	29
I Sverige	30
Statens Institut för Rasbiologi	35
Terminologi	35
Starten av institutet	37
Fogelstad, kvinnor och fred	41
Konstellationen	41
Föreningen Frisinnade Kvinnor	41
Frisinnade Kvinnors Riksförbund	42
Svenska Kvinnors Vänsterförbund	46
Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad	49
Fredsfrågan	51
Vänskapsförbundet Sverige-Sovjetunionen och Sovjets inställning till Sverige under Kalla kriget	59
Sverige och Sovjetunionen fram till 1960	59
Sovjetunionen och Sverige fram till 1960	63

Kampen om hjärtan och sinnen	65
VOKS	67
Sällskapet Sverige-Sovjetunionen	69
Material och metod.....	77
Resultat och slutsatser.....	81
Resultat.....	81
Diskussion och slutsatser	83
Sammanfattning	89
Tack	93
Referenser	95
Tryckta källor	95
Elektroniska källor	101
Korrespondens och muntliga källor	102

Publikationslista

1. Alexandra Nicolaidis, Peter M. Nilsson (2014), "Fritz Bauer – en kontroversiell läkare och humanist" *Svensk Medicinhistorisk Tidskrift* vol.18, s. 71-82.
2. Alexandra Nicolaidis, Peter M. Nilsson (2020), "Svenska kommittén för landsflyktiga intellektuella 1933-1940 – en kamp i motvind" *Svensk Medicinhistorisk Tidskrift* vol.24, s. 87-103.
3. Alexandra Nicolaidis, Peter M. Nilsson (2021), "Andrea Andreen – Pacifist, fredskämpe och sovjetvän" *Svensk Medicinhistorisk Tidskrift* vol.25, under tryckning.
4. Alexandra Nicolaidis, Peter M. Nilsson, David Dunér (2021), "Alexandra Kollontai and three Swedish female physicians – Friendly relationships around the Soviet ambassador in Stockholm 1930-1945" *Acta Medico-historica Rigensia* special issue, under tryckning.

Abstract

The world after the First World War was a different one from before. The map was rewritten and new ideologies saw the light of day. This was reflected in Sweden – in the 1930s the political scene was split between different political ideologies and the community had great rifts between opposing views. This was even more pronounced at the start of the Cold War in 1945. Physicians in Sweden were inadvertently sucked into this ideological power struggle and in many cases it influenced the work they did and the challenges they got involved in.

This study explores some of the physicians that were active during the interwar and Cold War era and how they navigated the political force fields. More focus is laid on the physicians with left-wing and liberal views as those with right-wing views have been previously studied in depth.

The thesis has been performed by extensive studies of primary sources available in various archives, studies of secondary sources and interviews with living relatives to the people studied.

The physicians in this PhD study had goals that they struggled hard to achieve in life. Their goals ranged from helping refugees, to attain world peace and achieve gender equality. The physicians had deep-set ideological beliefs and ideals that guided them through their actions. However these ideals were often misinterpreted as political stances by the surrounding community. For some of the physicians the expression that the ends justify the means is quite explanatory as several of them were ready to cooperate with anyone, as long as it brought them closer to achieving their ideals and goals.

So the main result of this study is that the physicians were using any means available to achieve their goals, which included close cooperation with whichever state or political view that was deemed most beneficial. What mainly guided them was not political loyalty to one certain side in a conflict but their core belief that their actions would lead to contributions to greater causes, such as World Peace.

Populärvetenskaplig sammanfattning

1900-talets första hälft var en turbulent tid. Världen blev söndersliten av världskrig, riken föll och nya ideologier tog plats. Under mellankrigstiden växte nationalsocialismen i Tyskland och från öster spred sig den kommunistiska ideologin. Mitt emellan dessa två noder stod de med mer liberala tankar. Under Kalla kriget accentuerades motsättningarna mellan Öst och Väst och vilken ideologi man valde att stödja var högaktuell.

Alla människor, oavsett yrke, kön eller ekonomisk ställning kom att ställas inför valet att sympatisera med den ena sidan eller den andra. Detta väcker frågan om vad som formar en människas övertygelse.

Denna avhandling studerar hur svenska läkare navigerade mellan de politiska ideologiska kraftfält som fanns från 1930-talet fram till 1960-talet. Sedan tidigare finns mycket skrivet om läkare med högersympatier medan avsevärt mindre finns dokumenterat om dem med liberala eller vänstersympatier. Denna avhandling fokuserar på dem som medverkade i att motarbeta tyskt politiskt inflytande i Sverige under 1930-talet, samt på några svenska kvinnliga läkare som blev frontfigurer för pro-sovjetiska idéer om världsfred under det Kalla kriget.

Förhoppningen var att denna avhandling skulle kunna bringa bättre förståelse för vad som ligger bakom dessa läkares övertygelser och hur de rörde sig inom och mellan de politiska grupperingar som fanns under denna tid.

Avhandlingens slutsats är att de flesta läkare under denna tid vägledades av sina ideal och personliga mål. För dem helgade ändamålen medlen. För att nå sina mål var de redo att alliera sig med den stat eller politisk riktning som var mest fördelaktig för dem i detta syfte.

Förord

Ända sedan jag var ett litet barn har jag älskat berättelser. Sagor, historier, fabler – oavsett vilken form berättelsen tog så älskade jag den. När jag bemästrade läsandets konst blev jag en bokmal och en helt ny värld öppnade sig med fler berättelser än jag någonsin kunde ana fanns.

Historia är ett kärt ämne för mig och det är nog inte så konstigt, för vad är egentligen historia om inte människors berättelser om vad som tidigare skett? Redan tidigt blev historia så mycket mer än en kronologisk lista över händelser – det blev en avbildning av livsöden och en reflektion av dessa livsödens personligheter. En berättelse formas alltid av den som berättar den eftersom var och en av oss har vår egen historia som hjälpt till att forma oss till dem vi är.

Man skulle, i efterhand, kunna säga att jag var mer präglad av Herodotos historiesyn, med dess betoning på målande berättelser av de historiska förloppen, än av Thukydides strikt kronologiska listor över historiska händelser.

Jag utbildade mig till läkare och den största delen av utbildningen gjorde jag vid Cambridge University i Storbritannien. Där introducerades jag till medicinens historia och det ansågs naturligt att veta något om bakgrunden till den kunskap vi skulle lära oss. Mitt lärande blev enklare genom att känna till berättelserna och livsödena bakom den kunskap jag skulle tillgodogöra mig.

Idag arbetar jag som läkare, ett yrke jag älskar. Jag tror att min kärlek till berättelser och vilja att förstå livsöden har gjort mitt yrke mer givande och jag tror också att det gjort mig till en bättre läkare. Så mycket av vår vardag handlar om att förstå människors berättelser och varför de mår som de mår.

Att skriva en avhandling är en spännande process. Den är rolig, frustrerande och inspirerande på samma gång. I slutändan handlade valet av ämne till min avhandling om vad jag ville berätta om. Övertygelse och starka ideal har alltid fascinerat mig och jag fann att många av mina föregångare i mitt yrke hade haft klara mål och ideal och låtit dessa till stor del forma deras liv. Dessutom var jag intresserad av tiden då de kvinnliga läkarna började ta större plats i den svenska läkarkåren. Det blev därför så att jag kombinerade dessa två intresseområden och har nu ägnat min doktorandtid åt att studera hur svenska läkare navigerat inom och mellan politiska ideologiska kraftfält under perioden 1930–1960 med fokus på

läkare med vänstersympatier. Detta då den delen av medicinhistoria tidigare varit dåligt belyst samt att den involverade många kvinnliga läkare.

Tack för att du vill läsa min berättelse. Jag hoppas den kan bringa glädje, inspiration och eftertanke.

Förkortningar

ABF	Arbetarnas Bildningsförbund
Agitprop	Otdel agitazii i propagandy – Avdelningen för agitation och propaganda
CIA	Central Intelligence Agency
FFK	Föreningen Frisinnade Kvinnor
FN	Förenta Nationerna
FKR	Frisinnade Kvinnors Riksförbund
IKFF	Internationella Kvinnoförbundet för Fred och Frihet
KDV	Kvinnor i Demokratiskt Världsförbund
NF	Nationernas Förbund
NSDÄB	Nationalsocialistiska Tyska Läkarförbundet
RFSU	Riksförbundet för Sexuell Upplysning
SAP	Socialdemokratiska arbetarpartiet
SFK	Svenska Fredskommittén
SIFR	Statens Institut för Rasbiologi
SKP	Svenska Kommunistiska Partiet
SKV	Svenska Kvinnors Vänsterförbund
SSOD	Förbundet av sovjetiska vän- och kulturkontakter med utlandet
Stasi	Östtyska ministeriet för statssäkerhet
Sällskapet	Sällskapet för främjandet av kulturella och vetenskapliga
Sverige-Sovjetunionen	förbindelser mellan Sverige och Sovjetunionen
UNEF	United Nations Emergency Force
VOKS	Allunionella Sällskapet för kulturella kontakter med utlandet
VPK	Vänsterpartiet Kommunisterna
WPC	World Peace Council

Introduktion

Bakgrund

Läkaryrket har utvecklats dramatiskt i Sverige under 1900-talet. Signifikanta vetenskapliga upptäckter har lett till behandlingsmöjligheter av tillstånd som innan krigen kunde innebära en dödsdom. Upptäckten och utvecklingen av antibiotika är ett exempel på en sådan och har lett till en revolution i hur vi kan behandla infektionssjukdomar. En ökad förståelse av biologi och kemi har lett till utvecklingen av allt mer sofistikerade mediciner och behandlingar, vilket gör att vi idag har möjligheter att behandla tillstånd som tidigare inte gick att behandla. Den tekniska utvecklingen har också lett till mer och mer komplicerad kirurgi och en ökad repertoar av möjliga insatser inom de opererande specialiteterna. Vi har sett en förbättrad folkhälsa över de senaste hundra åren med en ökad medellivslängd hos befolkningen.

Förutom dessa förbättringar så har läkaryrket också genomgått en utveckling. Sedan 1870 var det tillåtet för kvinnor att studera till läkare i Sverige. De fick dock inte arbeta på statligt anställda lasarett förrän år 1925, fyra år efter att kvinnor fick rösträtt i Sverige. På grund av detta var de flesta kvinnliga läkare tvungna att starta privatkliniker där de kliniskt fick arbeta med gynekologi och barnmedicin oavsett om de ville eller inte.

Under 1930-talet började kvinnliga läkare på allvar ta plats i Sveriges läkarkår. De var fortfarande avsevärt färre till antalet än sina manliga kollegor, men fanns trots detta representerade i allt fler specialiteter.

1930-talet var en turbulent tid i världen. I Tyskland växte en totalitär rörelse fram, och 1933 blev Hitler rikskansler. Samtidigt spred sig den kommunistiska ideologin från Sovjetunionen där den etablerat sig sedan revolutionen 1917. Denna dualistiska bild influerade självfallet även situationen i Sverige där man inom borgerliga och intellektuella kretsar sedan lång tid tillbaka hyst en stor beundran för Tyskland som kulturnation. Under 1930-talet var tyska det språk som oftast var svenskarnas andraspråk och ville man studera eller forska utomlands var det ofta till tyska universitet man vände sig. Många svenskar hade kontakter och släkt i Tyskland och man reste mycket till landet. Det var därför naturligt för många svenskar att försöka förstå den nazistiska regimens argument och att misstro rapporter om övergrepp och förföljelser i Tyskland. Förutom detta fanns det i

Sverige en djupt rotad rysskräck och det ansågs normalt att förfasa sig över det som kom ifrån Ryssland.

En del svenskar hyste dock sympatier med nationalsocialismen på grund av andra skäl. Nationalsocialismen var i grunden ett nationalistiskt arbetarparti som tilltalade många svenskar, både bland bildad borgerlighet och bland arbetare. Nationalsocialismen i Sverige och dess historia har blivit grundligt undersökt av Heléne Lööw i hennes avhandling från Göteborgs historiska institution *Hakkorset och Wasakärven* (1990).¹ Hon har även fortsatt att utforska ämnet i boken *Nazismen i Sverige 1924–1979* från 2016.²

Det fanns dock en betydande antifascistisk och antinazistisk opinion i Sverige under mellankrigstiden som exempelvis flera medlemmar av det nybildade RFSU och även betydande aktörer såsom Torgny Segerstedt tillhörde.³

Under 1930-talet skedde också en betydande utveckling av kvinnans ställning i Sverige. De första preventivmedlen blev tillgängliga, abortlagstiftningen kritiserades och den traditionella bilden av kvinnan i hemmet började ifrågasättas. I denna debatt tog kvinnliga läkare stor plats. 1933 grundades RFSU som inte bara kom att representera en revolution inom sexualhygien och sexualundervisning utan också blev en fristad för flyktingakademiker från Tyskland och Österrike. Under 1930-talet fanns en stor avoghet mot flyktingar och de som kom till Sverige hade mycket svårt att finna uppehälle och arbete.

Läkarkåren i Sveriges inställning till läkarflyktingar var i allmänhet negativ. Dess inställning blev smärtsamt klar år 1939 när ett förslag att ta emot tio judiska asylsökande specialistläkare i den svenska sjukvården lades fram. Förslaget ledde till studentdemonstrationer och fackeltåg mot flyktingar samt resolutioner från studentkårerna i Uppsala, Lund och Stockholm som uppmanade Läkarförbundet att avvisa förslaget. Samtidigt pågick en hätsk debatt i Läkartidningen kring förslaget. Förslaget avvisades av Läkarförbundet cirka sex veckor efter att det lagts fram. Själva händelseförloppet har diskuterats omsorgsfullt i Ola Larsmos bok *Djävulssonaten* (2007) och även av Ulf Högberg i hans bok *Vita rockar och bruna skjortor* (2013).^{4 5}

¹ Heléne Lööw (1990), *Hakkorset och Wasakärven: en studie av nationalsocialismen i Sverige 1924-1950*, Göteborg: Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg.

² Heléne Lööw (2016), *Nazismen i Sverige 1924-1979: pionjärerna, partierna, propagandan*, Stockholm: Ordfront.

³ Kenne Fant (2007), *Torgny Segerstedt: en levnadsskildring*, Stockholm: Bokförlaget Atlantis.

⁴ Ola Larsmo (2007), *Djävulssonaten: Ur det svenska hatets historia*, Stockholm: Albert Bonniers förlag.

⁵ Ulf Högberg (2013), *Vita rockar och bruna skjortor: Nazimedicin och läkare på flykt*, Lund: Universus Press.

En annan viktig aktör när det kom till utvecklingen och stärkandet av kvinnans ställning i Sverige var Fogelstadgruppen. Denna grupp bildades 1921 av en konstellation kvinnor och var politiskt engagerad men partipolitiskt oberoende. Fogelstadgruppen grundade den kvinnliga medborgarskolan i Fogelstad då de ansåg att kvinnor behövde utbildas i medborgarskap eftersom de stått utanför så länge. Fogelstadgruppen stod också bakom Frisinnade Kvinnors Riksförbund, som senare bytte namn till Svenska Kvinnors Vänsterförbund år 1931, samt tidskriften *Tidevarvet*. En av grundarna av Fogelstadgruppen var den kvinnliga läkaren Ada Nilsson och flera andra kvinnliga läkare var även involverade i verksamheten.

En person som blev involverad i Fogelstadgruppens arbete var Alexandra Kollontaj (1872–1952), Sovjetunionens ambassadör i Sverige 1930–1945. Kollontaj hade starka åsikter om kvinnans rättigheter och ställning samt var för fred mellan folken. Hon samverkade aktivt med kvinnorörelsen i Sverige.

Efter Andra världskriget började det Kalla kriget och dualismen i världen blev än mer accentuerad. Europa var delat efter kriget och led av starka spänningar under denna konfliktfylld tid. Kalla kriget innebar ett flertal både väpnade och mer fredliga konflikter spridda över hela världen. Vart land, och i många fall varje människa, var tvungen att välja en sida mellan det Sovjetdominerade Östblocket och det USA-dominerade Västblocket. Dock är det viktigt att komma ihåg att Herbert Tingsten (1896–1973) framförde vad som kom att kallas *den tredje ståndpunkten* under 1950-talet. Denna ståndpunkt innebar att man inte ville ta ställning för vare sig USA eller Sovjetunionen för att inte fastna i Kalla krigets dualism. Denna åsiktsriktning inom svensk utrikespolitik var viktig för idédebatten på 1950-talet. Debattens bakgrund var tiden efter Pragkuppen, när kommunisterna tog makten i Tjeckoslovakien år 1948. Eyvind Johnson (1900–1976), Vilhelm Moberg (1898–1973) och andra författare tog ställning emot denna utveckling. År 1951 höll Eyvind Johnson ett vårtal till studenterna i Uppsala där han angrep Sovjetunionen och Sovjetsympatisörer. I *Dagens Nyheter* skrev statsvetaren Herbert Tingsten ledarartiklar om ämnet. Hans inlägg samlades sedan i skriften *Tredje ståndpunkten – en orimlighet*.⁶

Sverige var officiellt neutralt men kom i hög grad att öppet eller hemligt stödja Västblocket, NATO och USA, bland annat genom den så kallade ”Stay behind”-rörelsen. Denna bestod av NATO-kontrollerade nätverk av paramilitära grupper som skapades i Västeuropa under det Kalla kriget. Tanken var att dessa grupper skulle underlätta gerillakrigsföring och motstånd efter en eventuell invasion från Sovjetunionen. De paramilitära grupperna mottog stöd från ländernas respektive säkerhetstjänst och medlemmarna hämtades främst från den civila befolkningen. Flera länder var del av ”stay behind”-rörelsen och ett av dessa var Sverige. Det var inrikesminister Eije Mossberg (1908–1997) och statsminister Tage Erlander (1901–

⁶ Tomas Forser och Per Arne Tjäder (1972) *Tredje ståndpunkten: en debatt från det kalla krigets dagar*, Staffanstorps Cavefors, Zenitserien 0514-6712; 15.

1985) som var drivande för att bilda en svensk ”stay behind”-grupp. Således var det tänkt som en slags svensk motståndsrörelse mot befärad sovjetisk ockupation. Förebilden för ”Stay behind”-nätverket var europeiska motståndsrörelser som hade utvecklats med hjälp av den brittiska underrättelsetjänsten under Andra världskriget för att bekämpa fienden efter en ockupation.⁷

Situationen i Sverige var dock mer komplex än så. Det fanns starka grupper i Sverige som stödde Östblocket och höll fast vid de ideal som förmedlades av Sovjetunionen. Under Kalla kriget växte det fram en stark global fredsrörelse som också var representerad i Sverige. Då Sovjetunionen förde en politik som officiellt sett propagerade för fred och samverkan så blev det så att många aktiva inom fredsrörelsen i Sverige kom att sympatisera med Sovjetunionen. Likaså var det inom rörelsen mot atomvapen. Det kom sig därför att många av de som var aktiva inom RFSU och Fogelstadgruppen också aktiverade sig inom fredsrörelsen och därigenom uttryckte sympatier med Sovjetunionen. Bland dessa fanns flera kvinnliga läkare representerade.

Det Kalla kriget avbröts av och till av kortare ”heta krig” såsom Koreakriget (1950–1953) och Vietnamkriget (1955–1975). Dessa krig upprörde fredsaktivisterna och ledde till demonstrationer och protester även på svensk regeringsnivå (Olof Palme).

Som med alla studier ur ett historiskt perspektiv så har det varit nödvändigt att tidsmässigt avgränsa avhandlingens delarbeten. Vad som kommit att underlätta beslut om den tidsmässiga avgränsningen har varit de fynd som gjorts bland de primära källorna i arkiven. Således valdes som startpunkt 1930 då det fanns en stor tillgång till dokument och brev från denna tid. Detta sammanfaller med en period av stor aktivitet i kvinnorörelsen, sexualhygien och politiskt. Att den slutliga avgränsningen sattes till cirka år 1960 har att göra med att de individer som studeras i avhandlingen antingen gått bort eller uppnått en så hög ålder år 1960 att de dragit sig tillbaka från offentligheten.

Mellan 1930–1960 ser vi alltså flera svenska läkare, flera av dem kvinnor, aktiva inom politiska kraftfält och organisationer. Vi noterar hur de försöker navigera mellan sina egna ideal och övertygelser och den politik som förs på nationell och internationell nivå.

Denna avhandling finner sitt berättigande i att den belyser ett område som inte är särskilt utforskat sedan tidigare. Hur läkare navigerar i politiska kraftfält har beskrivits men då främst gällande läkare med högersympatier. Mycket finns skrivet om de läkare som under 1930-talet var aktiva inom den nationella och konservativa politiska rörelsen och Statens Institut för Rasbiologi (SIFR), men

⁷ Mats Deland och Daniele Ganser (2010) ”NATO’s secret army in neutral Sweden”, *Journal for intelligence, propaganda and security studies*, vol. 4; 2, s. 20-39; Mikael Holmström (2011) *Den dolda alliansen – Sveriges hemliga NATO-förbindelser*, Stockholm: Atlantis bokförlag.

däremot inte mycket om de läkare och andra som var involverade i flyktingarbetet. Läkarna med vänstersympatier under Kalla kriget är inte särskilt omskrivna och även om mycket finns skrivet om Fogelstadgruppen och fredsrörelsen i Sverige så är flera kvinnliga läkares insatser inom detta område inte omsorgsfullt utforskade. Förhoppningsvis kan denna avhandling bidra med ett incitament till vidare utveckling av forskningsområdet så att vi bättre kan förstå hur läkare navigerar i de politiska ideologiska kraftfälten, både historiskt och i vår egen samtid.

Syften

Mot den beskrivna bakgrunden kan avhandlingens syften formuleras på följande sätt:

1. Att undersöka några av de grupper och individer med anknytning till den medicinska världen som medverkade i att motarbeta ett tyskt politiskt inflytande och dess konsekvenser i Sverige under 1930-talet, samt varit verksamma inom flyktingmottagandet av landsflyktiga intellektuella. **Delarbete I-II.**
2. Att bidra till en ökad förståelse för varför vissa svenska kvinnliga läkare blev frontfigurer för pro-sovjetiska idéer och hållningar under det Kalla kriget. **Delarbete III-IV.**
3. Att bidra till en ökad förståelse av de aktörer inom den vänskapskrets av kvinnliga svenska läkare som fanns runt Sovjetunionens ambassadör Alexandra Kollontaj. **Delarbete IV.**

De fyra delstudierna

Avhandlingen är en sammanläggningsavhandling och består av fyra delstudier. Dessa spänner över tiden 1930 till 1960 men från olika synvinklar. De första två delarbetena fokuserar i huvudsak på 1930-talet i Sverige och upptakten till det Andra världskriget. Det tredje delarbetet belyser tiden under Kalla kriget från 1945 fram till cirka 1960. Det fjärde delarbetet omfattar tiden i Sverige under Andra världskriget samt början av Kalla kriget.

Delarbete I: Detta delarbete beskriver läkaren Fritz Bauer (1864–1956) och hans liv med fokus på en del komplicerade förhållanden och speglingar av händelser i samtiden. Fritz Bauer var sjukhuspionjär på Malmö Allmänna Sjukhus (MAS) och militärläkare som organiserat humanitära insatser under Balkankrigen 1912-1913. Dessutom var han ordförande i styrelsen för Statens Institut för Rasbiologi i Uppsala under 1930-talet. En paradox i det hela är att Bauer samtidigt som han var ordförande vid Institutet för Rasbiologi, var ordförande i Kommittén för

landsflyktiga intellektuella och aktiv i flyktingarbetet. Denna delstudie studerar denna paradox och försöker komma fram till vad som verkligen drev Fritz Bauer och var hans ideologiska tillhörighet fanns.

Alexandra Nicolaidis, Peter M. Nilsson (2014) "Fritz Bauer – en kontroversiell läkare och humanist" Svensk Medicinhistorisk Tidskrift vol.18, s. 71-82.

Delarbete II: Detta delarbete fokuserar på Kommittén för landsflyktiga intellektuella och dess arbete åren 1933–1940. Under arbetet för delarbete I upptäcktes en större del arkivmaterial om Kommittén för landsflyktiga intellektuella och det noterades att flera framträdande kulturpersonligheter och läkare från olika delar av det politiska fältet var engagerade i dess arbete. Dessutom fanns det påfallande lite tidigare forskning kring Kommittén och dess arbete. Detta delarbete utforskar därför hur Kommittén skapades, vad den uträttade och vilken påverkan dess arbete kom att få.

Alexandra Nicolaidis, Peter M. Nilsson (2020), "Svenska kommittén för landsflyktiga intellektuella 1933-1940 – en kamp i motvind" Svensk Medicinhistorisk Tidskrift vol.24, s. 87-103.

Delarbete III: Detta delarbete undersöker den kvinnliga läkaren Andrea Andreens (1888–1972) verksamhet under Kalla kriget. Andrea Andreen var aktiv i Fogelstadgruppen och en engagerad pacifist, samt därtill aktiv i kvinnofrågor. Hon deltog i den internationella kommissionen som undersökte sanningshalten i påståenden om att USA använt bakteriell krigsföring under Koreakriget. Hon blev tilldelad Stalins fredspris, inte minst för dessa insatser, år 1953. Detta delarbete utforskar hennes arbete inom den internationella Koreakommissionen samt tilldelandet av fredspriset till henne. Delarbetet fokuserar också på hur hon därefter mottogs i Sverige och den kritik hon utsattes för. Slutligen diskuteras hennes ideologiska övertygelse och hur sovjetvänlig hon egentligen var.

Alexandra Nicolaidis, Peter M. Nilsson (2021), "Andrea Andreen – Pacifist, fredskämpe och sovjetvän" Svensk Medicinhistorisk Tidskrift vol.25, under tryckning.

Delarbete IV: Detta delarbete handlar om Sovjetunionens ambassadör i Sverige under 1930–1945, Alexandra Kollontaj (1872–1952), och den nära krets av tre kvinnliga svenska läkare (Andrea Andreen, Ada Nilsson och Nanna Svartz) som fanns runt henne. Idén till detta delarbete föddes under arkivstudierna till delarbete III då mycket information fanns kring Kollontajs vänskap med dessa tre kvinnor. Detta delarbete studerar hur denna vänskapskrets var strukturerad och vad som låg bakom dessa nära relationer mellan Sovjetunionens officiella representant och tre framstående kvinnliga svenska läkare.

Alexandra Nicolaidis, Peter M. Nilsson, David Dunér (2021), "Alexandra Kollontai and three Swedish female physicians – Friendly relationships around the Soviet ambassador in Stockholm 1930-1945" Acta Medico-Historica Rigensia special issue, under tryckning.

Etiska överväganden

Forskningsprojekten för denna avhandling har utförts utan någon formell etikprövning. Emedan det inte anses föreligga någon särskild risk för de studerade individernas "hälsa, säkerhet, och personliga integritet", vilket är lagtextens kriterier för krav på etiktillstånd, togs beslutet att inte söka sådant tillstånd.⁸

Avhandlingens primärmaterial utgörs av material från olika arkiv som redan är fritt tillgängligt för allmänheten att studera. När individerna själva, eller deras närstående, lämnat in material till arkiven måste de varit införstådda med att dokumenten blev tillgängliga för allmänheten och därför också för eventuella forskningsarbeten. De delar som har tillhört privata samlingar har lämnats ut till författaren med inhämtat samtycke till att dessa dokument kan användas till forskning och eventuellt refereras i vetenskapliga publikationer.

En del av arkivmaterialet som är lite speciellt är personakten om Andrea Andreen från Säkerhetspolisens (SÄPOs) arkiv. Där krävdes särskild ansökan för utlämning av akten, men trots detta, och trots överklagan, kunde inte hela akten lämnas ut efter prövning i rättslig instans. I ansökan gjordes det klart för Riksarkivet (där SÄPO-akten förvaras) att materialet skulle användas för forskning och att det kunde komma att publiceras.

Inget material från patientjournaler tillgängliga i arkiven gällande de studerade läkarna har använts då detta inte varit relevant för forskningsarbetet.

De tryckta sekundära källorna som använts för studien är sedan tidigare publicerade i bok- eller artikelform och därmed redan en gång godkända för spridning bland allmänheten av deras upphovsmän.

Flera personliga intervjuer har genomförts av författaren med levande släktingar till de studerade individerna samt med experter inom området. Det har därför varit av högsta vikt att dessa personers integritet har beaktats. Alla intervjuade har därför, innan medverkan, blivit tydligt informerade om syftet med avhandlingen och vad materialet från intervjun kan komma att användas till.

⁸ Lag (2003:460) om etikprövning av forskning som avser människor, 9§, Lag (2003:460) om etikprövning av forskning som avser människor, 9§, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2003460-om-etikprovning-av-forskning-som_sfs-2003-460 (2021-09-23).

De kvinnliga läkarnas framväxt och utveckling i Sverige

Början

Den första kvinnliga läkaren i världen hette Elizabeth Blackwell (1821–1910). Hon var ifrån Storbritannien och antogs till läkarutbildningen på Geneva Medical College i New York 1847. Dessförinnan hade hon blivit nekad studieplats på tolv andra utbildningsanstalter. Blackwell tog sin läkarexamen år 1849.^{9 10 11}

Fotografi av Elizabeth Blackwell med hennes adopterade dotter Kitty och två hundar år 1905. Okänd fotograf. Från Blackwell Family Papers, Schlesinger Library, <https://www.radcliffe.harvard.edu/schlesinger-library/item/elizabeth-blackwell-1905>. Friitt tillgänglig.

⁹ Ann-Sofie Ohlander (1988), "De kvinnliga medicarpionjärerna – ett gott svenskt klimat för starka personligheter", *Läkartidningen* vol. 85(22), s. 1966-9.

¹⁰ Gillian Einstein (2007), *Sex and the brain*, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

¹¹ Andrea Andreen (1956), *Karolina Widerström, Sveriges första kvinnliga läkare: en levnadsteckning*, Stockholm: Norstedts.

Nu var det förstås inte så att kvinnorna aldrig hade spelat någon roll inom medicinen innan de officiellt accepterades på läkarutbildningar vid universiteten. Innan Elizabeth Blackwell kom in på läkarutbildningen fanns det en lång historia av kvinnor verksamma inom läkekonst. De hade ofta yrket som "klok gumma" i sin hemort och hjälpte till med allehanda problem. Dessa använde sig av olika huskurer och örtdekokter för att hjälpa sina medmänniskor. Men de fick inte kalla sig läkare, då detta var en utbildning och en titel reserverad för männen. Behandlingseffekten av deras olika huskurer kan debatteras och var långt ifrån alltid framgångsrik, men detsamma kan sägas om många behandlingar som utövades av utbildade läkare inom så kallad skolmedicin under historisk tid.

**FEMALE PHYSICIAN.—Miss Elizabeth Blackwell has received the diploma of M. D., at the Geneva Medical, College. On receiving it she is reported to have said:—
"I thank you, sir. With the help of the Most High, it shall be the effort of my life to shed honor on this diploma."**

Urklipp från Gettysburg, tidningen Star and Banner den 9 mars 1849 angående Elizabeth Blackwells läkarexamen.

Okänd författare. Fritt tillgänglig på Wikimedia commons.

I Sverige

Vid 1865-1866 års riksdag inkom en motion från C J Svensén, en medlem av bondeståndet, där det föreslogs att kvinnor borde ha samma rätt som män att utexamineras från universiteten i riket. Detta ledde till att kvinnor fick rätt att avlägga läkarexamen i Sverige från år 1870.^{12 13}

Innan detta var det inte tillåtet för kvinnor att kalla sig läkare och om kvinnor praktiserade den traditionella läkekonsten med salvor och tinkturer riskerade dessa att åtalas för kvacksalveri.¹⁴

¹² Andreen (1956), *Karolina Widerström*.

¹³ Ohlander (1988), "De kvinnliga medicinarpionjärerna."

¹⁴ Margareta Wickström (2019), "Andersson, Hedda (1861-1950), läkare"
https://kulturportallund.se/lundaprofil_11683/ (2019-04-20).

Fotografi av Karolina Widerström, okänt datum.

Okänd fotograf, Göteborgs universitetsbibliotek. <http://www.feministiskforskning.se/wp-content/uploads/2014/01/Katarina.jpg>. Fritt tillgänglig.

Intressant att notera är att det var tillåtet för kvinnor att bli så kallade fältskärer innan de fick bli läkare i Sverige. Inom fältskärskåren fanns tidigt flera kvinnor.¹⁵ Fältskärsyrket finns inte kvar i Sverige men dess metoder lever kvar, bland annat inom dagens ortopedi.

Den första kvinnan som tog läkarexamen i Sverige var Karolina Widerström (1856–1949) då hon 1888 tog hon sin examen vid Karolinska institutet. 1892 blev Hedda Andersson (1861–1950) den andra kvinnan i Sverige att ta läkarexamen, men då vid Lunds universitet.^{16 17}

Trots att kvinnor fick lov att ta läkarexamen i Sverige så var deras möjligheter att praktisera sitt yrke kraftigt begränsade. De fick inte praktisera som läkare i den offentliga vården och stod därför utan möjlighet att arbeta på statliga lasarett. Således fick de första kvinnliga läkarna till största del starta privata mottagningar och ägna sig åt kvinnosjukvård och barnmedicin.

År 1901 överlämnades en petition för kvinnors rätt att praktisera som läkare i det offentliga in till Kungl. Maj:t. Petitionen stöddes av ett antal kvinnliga läkare, medicine kandidater och läkarstuderande. Det som låg bakom petitionen var att Ada Nilsson (1872–1964), då medicine kandidat, hade nekats ett vikariat vid ett sinnessjukhus i Göteborg år 1899 på grund av sitt kön. Petitionen ledde till att det 1903 tilläts att ogifta kvinnliga läkare fick inneha ett antal befattningar men långt ifrån alla. De var fortfarande i stort sett uteslagna från möjlighet att arbeta i allmän tjänst. Det dröjde ända till 1925 innan kvinnor fick inneha tjänster vid statliga sjukhus.^{18 19 20} Först då öppnades läkaryrkets många specialiteter för kvinnorna.

År 1930 hade totalt 160 kvinnor tagit läkarexamen vid svenska medicinska fakulteter.²¹ De började nu utgöra en signifikant del av läkarkåren i Sverige.

Flertalet av de första kvinnliga läkarna i Sverige var sanna eldsjälar som brann för kvinnliga läkares rättigheter. Om inte dessa hade varit lika engagerade är det möjligt att det hade tagit längre tid innan kvinnliga läkare jämställdes med manliga.

Det är intressant att notera att flera av pionjärerna bland de kvinnliga läkarna i Sverige var mycket engagerade, inte bara i kampen för kvinnliga läkares

¹⁵ Inger Wretensjö, Agneta Nordenskjöld (2021), "Kvinnliga fältskärer – inte så ovanligt som man kan tro", *Läkartidningen* vol. 38-39.

¹⁶ Andreen (1956), *Karolina Widerström*.

¹⁷ Helen Frey (1980), *Kvinnliga läkare i Sverige: deras historik i siffermässig belysning, en specialitetsanalys och en jämförelse mellan manliga och kvinnliga läkare i Sverige*", Malmö: Sveriges Kvinnliga Läkares Förening.

¹⁸ Andreen (1956), *Karolina Widerström*.

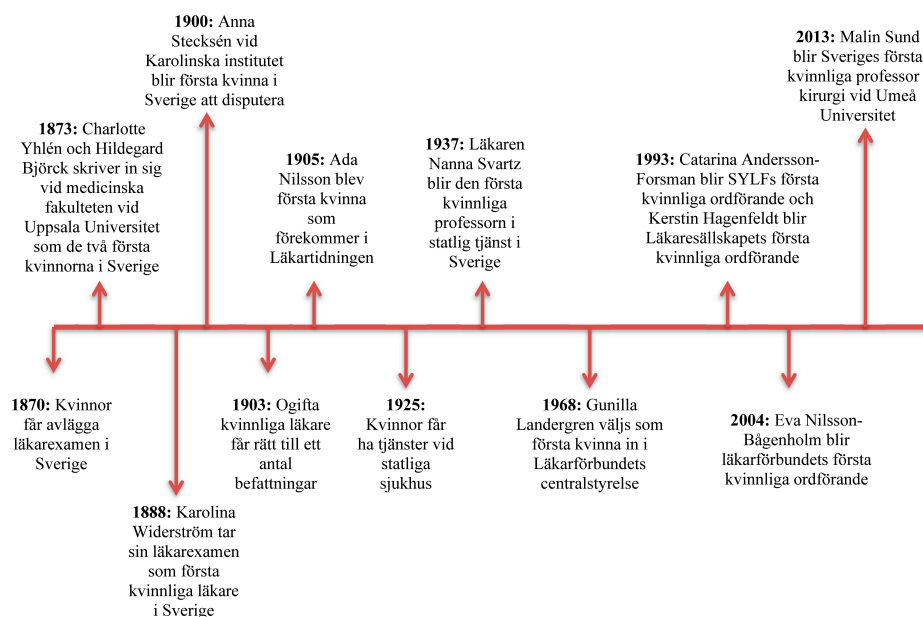
¹⁹ Ohlander (1988), "De kvinnliga medicinarpionjärerna".

²⁰ Frey (1980), *Kvinnliga läkare i Sverige*.

²¹ Ibid.

rättigheter utan också i kvinnofrågor. Karolina Widerström var en sann föregångare när det gällde sexualundervisning och sexualhygien för kvinnor. Likaså var de något yngre kvinnliga läkarna Ada Nilsson, Alma Sundquist (1872–1940) och Andrea Andreen. Dessutom var flera av dessa kvinnor politiskt aktiva.²²

Ada Nilsson och Andrea Andreen kommer att beskrivas närmare längre fram i avhandlingen men några ord kan tilläggas om Alma Sundquist. Hon var gynekolog, skolläkare och Sveriges första kvinnliga venereolog. Sundquist var mycket intresserad av sexualhygien. Hon undervisade i detta ämne och engagerade sig sexualpolitiskt. Sundquist hade en ledande roll i kampen för kvinnlig rösträtt i Sverige och var också engagerad i arbetet för kvinnliga läkares professionella rättigheter. 1930–1932 var Sundquist delaktig i kartläggandet av slavhandeln av kvinnor och barn i Orienten. Detta uppdrag utfördes för Nationernas Förbund.²³

Tidslinje över viktiga punkter i de svenska kvinnliga läkarnas historia.

Skapad av Alexandra Nicolaidis. För en mer utförlig tidslinje se Anna Sofia Dahl (2016) *En lång resa för kvinnliga läkare*, *Läkartidningen*, 2016, 113: DZYT.

²² Anna Sofia Dahl (2016), "Kvinnliga läkares förening 100 år: En lång resa för kvinnliga läkare", *Läkartidningen* vol. 2016, 113: DZYT.

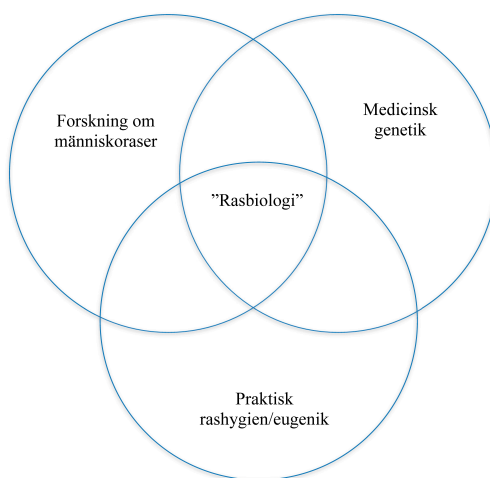
²³ Ulrika Nilsson (2018) Alma Maria Katharina Sundquist: läkare, sexualupplysare, rösträttskvinna, *svenskt kvinnobiografiskt lexikon* hämtad på <https://skbl.se/artikel/AlmaSundquist> den 12-10-2021.

Statens Institut för Rasbiologi

Terminologi

I delarbete I diskuteras Statens Institutet för Rasbiologi (SIFR). För att bättre förstå en vidare diskussion om institutet och inställningen till rasbiologi under 1930-talet måste en del termer definieras.

Rasbiologi som begrepp behandlar biologiska frågor som har med ras och mänsklig variation att göra.²⁴ Just termen rasbiologi har i Sverige endast använts för att beteckna det ämne som studerades vid SIFR. Dock var det inte ett fenomen med ett enda väldefinierat innehåll. Det kan ses mer som en vetenskaplig arena där olika forskare kämpade om utrymme och bedrev ett gränsdragningsarbete gentemot varandra.²⁵ Se nedan en schematisk skiss för att försöka beskriva ämnet rasbiologi som det avses i denna avhandling:

Skiss över ämnet Rasbiologi.

Återskapat med tillåtelse av upphovsmannen Martin Ericsson, Lunds universitet.

²⁴ Gunnar Broberg (1995) *Statlig rasforskning: en historik över Rasbiologiska institutet*, Lund: Lund University, s. 7.

²⁵ Korrespondens med Martin Ericsson, docent och forskare vid historiska institutionen vid Lunds universitet (2021).

Centralt inom rasbiologin som den kom att användas inom SIFR var dock *rashygien*en, eller eugeniken, det vill säga läran om att förbättra människans ärftliga egenskaper genom selektiv avel.

Man skiljde på positiv rashygien, som var upplysande och understödjande, och negativ rashygien, som var verksamt genom olika förbud. Under 1930-talet växer det också fram en opposition mot den traditionella rashygien ("mainline eugenics") som kallades den reformerade rashygien ("reform eugenics").²⁶ För SIFRs del kan man säga att detta till stor del illustreras genom dess chefsbytte 1935.

De vetenskapliga studierna kring påstådda människoraser ökade snabbt i intresse under slutet av 1800-talet i hela västvärlden. Det växte fram en internationell eugenik-rörelse som hade som mål att förbättra genpoolen i Europa och Nordamerika. Som ett resultat av detta instiftades ett flertal forskningsinstitutioner runt om i världen under början av 1900-talet. Vid dessa institut kombinerades ämnena rashygien och rasantropologi, det vill säga försök att etablera kausala samband mellan ras och mänskligt beteende, psykologi och relationer.

Bland dessa institut kan nämnas "Eugenics Records Office" i Cold Springs Harbor i USA som grundades år 1910 och "Kaiser Wilhelm Institut für Anthropologie" som öppnade år 1927 i Berlin.²⁷ År 1921 fick Sverige SIFR baserat på ett riksdagsbeslut.

Rasforskningens och eugenikens historia är ett omfattande ämnesområde med mycket publicerad forskning. För en vidare fördjupning inom ämnet kan nämnas Bashford och Levines bok: *The Oxford Handbook of the History of Eugenics* (2010), och Stefan Kühls: *For the betterment of the Race: The Rise and Fall of the International Movement for Eugenics and Racial Hygiene* (2013).²⁸

För eftervärlden kan förekomsten av ett rasbiologiskt institut i Uppsala te sig som en kuriositet och att man kanske felaktigt tror att det var en plats där man utförde ovetenskapliga experiment på människor. Rasbiologi var dock en högst modern vetenskap på sin tid och även om inte alla kunde titulera sig rasbiologer så var det många som hade åsikter och var involverade i delar av rasbiologins utövande. För att citera Gunnar Broberg, en av Sveriges största experter på SIFR: "Rasbiologin var aldrig kuriös, utan kunde på goda grunder uppfatta sig som en av tidens progressiva krafter och som vetenskapligt modern."²⁹

²⁶ Broberg (1995) *Statlig rasforskning*, s. 7.

²⁷ Daniel Kevles (1995) *In the Name of Eugenics: Genetics and the Uses of Human Heredity*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, s. 56, 71; Hans-Walter Schmuhl (2008) *The Kaiser Wilhelm Institute for Anthropology, Human Heredity, and Eugenics, 1927-1945: Crossing Boundaries*, Dordrecht: Springer, s. 24-39.

²⁸ Alison Bashford, Philipa Levine red., (2010) *The Oxford Handbook of the History of Eugenics*, New York: Oxford University Press; Stefan Kühl (2013) *For the Betterment of the Race: The Rise and Fall of the International Movement for Eugenics and Racial Hygiene*, New York: Palgrave Macmillan.

²⁹ Broberg (1995) *Statlig rasforskning*, s. 84.

Starten av institutet

Det fanns flera tidigare försök att etablera ett rasbiologiskt institut i Sverige men det blev inte verklighet förrän år 1920 när en riksdagsmotion lämnades in av socialdemokraten och läkaren Alfred Petrén, överinspektör för sinnessjukvården i Sverige 1909–1924. Han fick medhåll av bland annat Nils Wohlin (1881–1948), bondeförbundare och statistiker. Intressant är att Wohlin senare skulle komma att gifta sig med doktor Andrea Andreen, en fredskämpe och kvinnoaktivist.³⁰

Den trettonde maj 1921 antog Riksdagen ett beslut om att ett svenskt rasbiologiskt institut skulle inrättas. Vid nyår 1922 öppnades SIFR i Uppsala.

En av de drivande personerna bakom tillkomsten av SIFR var dess första chef, genetikern och psykiatrikern Herman Lundborg (1868–1943). Han hade under en längre tid sökt en fast plattform för sig och rasbiologin i Sverige. Lundborg ansågs av många som en framstående forskare. Dock drevs han också av viljan att utbilda Sverige som nation om rashygien och hotet som utgjordes av den påstådda pågående degenerationen av befolkningens biologiska anlag.³¹

Tanken var att rasbiologin skulle erbjuda medicinska lösningar på sociala problem såsom fattigdom, alkoholism och psykiatriska sjukdomar. SIFR fokuserade dock mycket lite på detta när det startades. Istället valde man att kartlägga svenska rasegenskaper genom främst mätning av kroppsmått och fotografering.³²

Institutet drabbades av flera problem under sina år. Det var ständigt dålig ekonomi och svårt att få ihop för driften av institutet. Utöver det så var chefen Herman Lundborg en ytterst besvärlig person för många i sin omgivning.

Lundborg var dessutom en sympatisör till politiskt radikala rörelser i mellankrigstidens Tyskland. Redan 1924 hade han bekant sig till antisemitismen i brev till Birger Furugård (1887–1961). Furugård hade då nyligen startat tidskriften *National-Socialisten* och Lundborg beställde tio exemplar av denna. I brevet skriver Lundborg: ”Det behövs endast några få angrepp i judetidningarna under vinterns lopp, så beviljar riksdagen ej minianslagen /till institutet/. Då avgår jag och lämnar Sverige.”³³ Efter 1933 uttryckte också Lundborg sympatier för naziregimen i Tyskland.³⁴

³⁰ Broberg (1995) *Statlig rasforskning*, s. 10.

³¹ Gunnar Broberg, *Herman B Lundborg*, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/9781>, Svenskt biografiskt lexikon, hämtad 2021-09-27.

³² Martin Ericsson (2021) ”What happened to ”Race” in Race Biology? The Swedish State Institute for Race Biology, 1936-1960”, *Scandinavian Journal of History* vol. 46 no. 1, s. 125-148.

³³ Broberg (1995), *Statlig rasforskning*, s. 58-59.

³⁴ Maja Hagerman (2016) ”Svensk rasforskning och den nazistiska världsbilden: Herman Lundborgs vänskap och utbyte med ledande rashygieniker i Nazityskland”, i *De intellektuellas förräderi?*

Ett resultat av Lundborgs sympatier var att institutet var villigt att hjälpa nazistiska och halvnazistiska rörelser. Under Lundborgs tid som chef hade forskningsprojekt vid SIFR fokuserat på att kartlägga prevalensen av nordiska rasegenskaper i den svenska befolkningen och att studera faror som kunde uppstå vid blandning av den nordiska rasen med den samiska minoriteten.³⁵

Runt år 1933 stormade det kring institutet – nazismens raspolitik färgade diskussionen i Sverige och det var dags för chefsbyte. Politiskt ville man se en ändring på SIFRs inriktning. Man önskade därför ett ändrat fokus från antropologi till medicinsk genetik.³⁶

I maj 1934 utannonserades tjänsten som chef för SIFR efter Lundborg och valet föll på läkaren Gunnar Dahlberg (1893–1956), som då var docent och tidigare arbetat inom SIFR.

Dahlberg och Lundborg var mycket olika, både som personer och hur de närmade sig vetenskapen. Lundborg hade ”bruna” sympatier och ansågs av många som stel. Dahlberg ansågs som en modern intellektuell med socialistiska sympatier. Dahlberg hade redan varit i konflikt med svenska nazistgrupper och var nära vän med clartéister som Gunnar Inghe (1910–1977) och Ernst Bárány (1910–1991). Lundborgs forskning fokuserade på inventerande (observationella) studier och samlarempiri. Dahlbergs däremot fokuserade mer på teori och statistik. Ett resultat av detta blev att Dahlberg förde in SIFR på en ny bana, i kontrast till Lundborgs arbetssätt. Han låg bakom en nystart för SIFR och antog ett nytt forskningsprogram. Således började forskningen under Dahlberg mer och mer närma sig medicinsk genetik.³⁷

Dahlberg, jämfört med Lundborg, hade klara antifascistiska åsikter. Redan 1933 hade Dahlberg uttryckt ett fördömande av idén att det fanns överlägsna raser bland européer.³⁸ År 1933 hade han också förlöjligat Hitlers raspolitik vid en offentlig föreläsning. Han lades då till på en lista av ”fientliga” forskare som sattes ihop av tyska utrikesministeriet.³⁹

Intellektuellt utbyte mellan Sverige och Tredje Riket, red. Maria Björkman, Patrik Lundell och Sven Widmalm, Lund: Arkiv förlag & tidskrift.

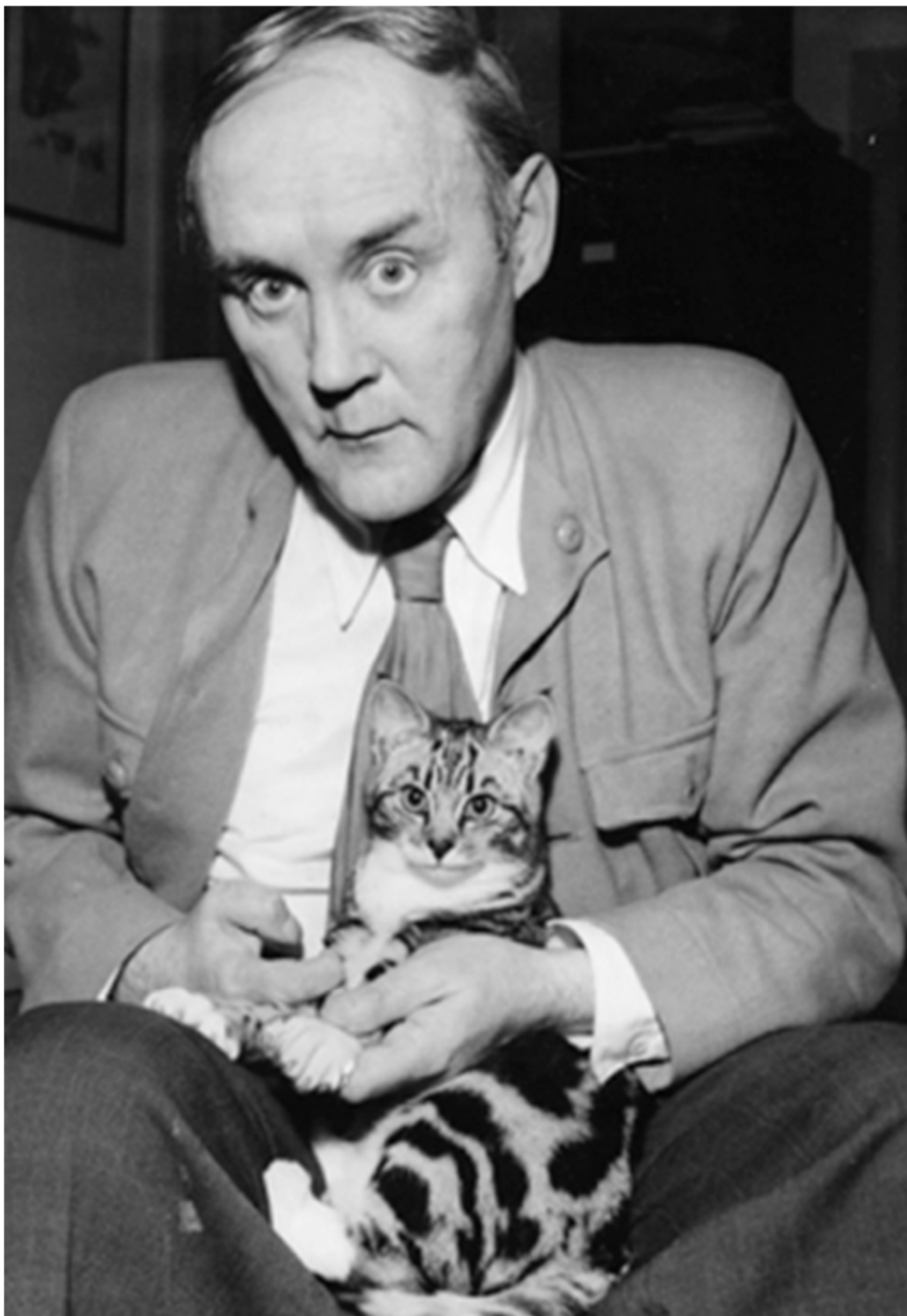
³⁵ Broberg (1995) *Statlig rasforskning*, s. 59; Ericsson (2021) ”What happened to ”Race” in Race Biology?”, s. 125-148.

³⁶ Riksdagstrycket: Proposition no. 155 1934, 32-3.

³⁷ Broberg (1995) *Statlig rasforskning*, s. 66, 79.

³⁸ Gunnar Dahlberg (1933) ”Den nordiska rasen från social-antropologisk synpunkt”, *Ord och bild* vol.42 no. 8, s. 426-7, 431.

³⁹ Birgitta Almgren (2019) *Krossade illusioner: Fallet Herman Kappner och nazistisk infiltration i Sverige 1933-1945*, Stockholm: Carlssons, s. 346-7; Martin Ericsson (2019) ”Anti-Fascist Race Biology: Gunnar Dahlberg and the Long Farewell to the Nordic ’Master Race’,” i *Anti-Fascism in the Nordic Countries: New Perspectives, Comparisons and Transnational Connections*, red. Kasper Braskén, Nigel Copey och Johan A. Lundin, London: Routledge.

Fotografi av Gunnar Dahlberg som visar upp en katt med 7 klor.
Okänt datum men före 1956, läkartidningen.se, Pressens bild . Fritt tillgänglig.

År 1940, under Dahlbergs chefskap på SIFR, publicerade han en bok, som hette *Arv och ras*. En engelsk översättning kom 1942 och hette *Race, Reason and Rubbish*. I denna avvisade han alla vetenskapliga argument för antisemitisk politik och attackerade vetenskapliga påståenden om den nordiska rasen. Enligt Dahlberg var kategorisering av européer i rena raser en hypotes med föga vetenskapligt underlag och han avvisade idén om att den nordiska typen var överlägsen, lång, blond, blåögd och vacker. Han skrev att när turister med rasidéer besökte Sverige så blev de ofta besvikna när de såg medelålders svenskar som tenderade att vara överviktiga. Utöver detta förkastade han den nazistiska åsikten att judarna hotade den nordiska rasen.⁴⁰

År 1950 kom den första versionen av UNESCOs "Statement on Race." Detta projekt hade som mål att bekämpa rasism genom vetenskapliga argument.⁴¹ Detta gjordes genom att samla expertpaneler som skulle enas om påståenden med vetenskaplig evidens om vad som faktiskt utgjorde begreppet ras.⁴² Dahlberg, och Gunnar Myrdal (1898–1987), var två av kommentatorerna till denna första version. Den första versionen kompletterades 1951 och i denna underkände man varje okvalificerat bruk av ordet ras. I sitt yttrande om komplettering avvisar Dahlberg rashygien och rasbegreppet. Han och hans kollegor avvisar alla påståenden om inferiora och superiora raser, men insisterar på att ras var en meningsfull term när man skulle kategorisera mänskliga befolkningar.⁴³ Dahlberg skriver i yttrandet: "Det vetenskapliga material vi för närvarande har till vårt förfogande berättigar inte till slutsatsen, att genetiska olikheter är en avgörande faktor för tillkomsten av skiljaktigheter mellan kulturer och mellan olika folks eller gruppers kulturella prestationer. Det anger tvärtom att dylika skiljaktigheter huvudsakligen kan förklaras genom den kulturella erfarenhet som varje grupp haft!"⁴⁴

Dahlberg ledde SIFR från 1935 fram till sin död. Han ledde in SIFR på en ny bana där rasbiologin som begrepp ändrade form. SIFRs arbete och Dahlbergs insats har studerats i detalj av bland annat historikerna Martin Ericsson och Kjell Jonsson.⁴⁵ Dahlberg ersattes sedan av genetikern Arvid Böök (1915–1995). År 1958 blir slutet för SIFR när det kom att uppgå i Uppsala universitet som Institutionen för medicinsk genetik.

⁴⁰ Gunnar Dahlberg (1942) *Race, Reason and Rubbish*, New York: Columbia University Press, s. 209-213, 232.

⁴¹ Ericsson (2021) "What happened to "Race" in Race Biology?", s. 125-148.

⁴² Michelle Brattain (2007) "Race, racism and Antiracism: UNESCO and the Politics of Presenting Science to the Postwar Public", *American Historical Review*, vol. 112, no. 5, s. 1388-90.

⁴³ *Four Statements on the Race Question* (1969) Paris: UNESCO, s. 38-39.

⁴⁴ Föreningen Verdandi (1955) *Bordssamtal i rasfrågan, punkt sex*, Stockholm: Svenska bokförlaget Bonniers, Verdandis skriftserie 3, s. 62

⁴⁵ Ericsson (2021) "What happened to "Race" in race Biology? s. 125-148; Kjell Jonsson (2004) "Rasbiologi från vänster? Om Gunnar Dahlbergs vetenskap, politik och popularisering", i *Livsforeställningar: Kultur, samhälle och biovetenskap*, red. Nordlund, Umeå: Kungliga Skytteanska samfundet.

Fogelstad, kvinnor och fred

Konstellationen

I delarbete III och IV diskuteras läkaren Andrea Andreen samt Alexandra Kollontaj, Sovjetunionens ambassadör i Sverige 1930–1945. Andreen var en av medlemmarna i Fogelstadgruppen och Kollontaj var nära vän med flera medlemmar inom Fogelstadgruppen och frekvent närvarande vid deras tillställningar. Det är därför av vikt att bättre förstå tillkomsten av Fogelstadgruppen, vad denna stod för och medlemmarnas ideal. Dock går det inte att studera Fogelstadgruppen utan att samtidigt studera delar av kvinnorörelsen och fredsrorelsen i Sverige under denna tid då dessa utgjorde drivande frågor för dess aktivitet.

Föreningen Frisinnade Kvinnor

En viktig gestalt i starten av den svenska kvinnorörelsen var Fredrika Bremer (1801–1865). Hon var en världsberömd författarinna som inspirerade progressiva politiker under 1850-talet, både genom sina skrifter och sin personlighet. År 1853 startade Bremer en kvinnoförening för att ta hand om barn som blivit föräldralösa under en koleraepidemi, och denna förening blev starten för en svensk kvinnorörelse. Hon var också tidigt engagerad pacifist. År 1854, med anledning av Krimkriget, publicerade hon en ”Inbjudan till ett fredsförbund”, riktad till kristna kvinnor i världen, i den engelska tidningen Times. Inbjudan fick inget genomslag och i Sverige skämdes vissa över denna inbjudan. Dock var det en tidig aktion som illustrerade hur nära kvinno- och fredsrorelsen ofta har kommit att stå varandra.^{46 47}

Föreningen Frisinnade Kvinnor (FFK) bildades på våren 1914 av de två läkarna Ada Nilsson och Julia Kinberg. FFKs program dominerades av två punkter – vidhållande av neutraliteten och kvinnors fulla medborgarrätt. En av dess paroller var ”Mot krigspsykos, för demokrati och kvinnans likställdhet.” FFK grundades delvis som en reaktion på att både högerkvinnorna och de socialdemokratiska

⁴⁶ Andrea Andreen (1960) ”Inför 50-årsminnet av Internationella Kvinnodagen.” Manuskript. Tillgängligt i Andrea Andreens arkiv, KvinnSam Göteborgs universitet.

⁴⁷ Inger Ekbohm (1991) *Den kvinnliga fredstanken. Fredrika Bremer och andra i kamp för fred*, Stockholm: Carlsson.

kvinnorna redan hade bildat egna organisationer vid sidan om moderpartierna. Ada Nilsson var ordförande under tre år varefter hon avgick då hon var missnöjd med att FFK endast var verksam som en hjälporganisation till den Frisinnade landsföreningen och därför styrdes för mycket av denna. Ada Nilsson var inte den enda som var missnöjd med detta förhållande och från 1919 diskuterades det intensivt om FFK skulle var en partiansluten förening, likt de socialdemokratiska kvinnornas klubbar, eller en stark kvinnoorganisation, visserligen partibetonad, men med tonvikten på ordet ”kvinnor.” Det blev den feministiska linjen som gick segrande ur diskussionen, och en av de drivande krafterna bakom detta var godsägarinnan Elisabeth Tamm (1880–1958). Detta ledde till omorganisationen av FFK till Frisinnade Kvinnors Riksförbund.^{48 49}

Frisinnade Kvinnors Riksförbund

Vid ett möte i januari 1921 lades förslaget fram om att FFK skulle bli Frisinnade Kvinnors Riksförbund (FKR), anpassat till olika orters lokala förhållanden. En kväll i oktober 1921 samlades en grupp kvinnor på Elisabeth Tamms gods på Fogelstad för att dra upp riktlinjerna för FKR:s verksamhet. Dessa kvinnor var läkaren Ada Nilsson, författarinnan Elin Wägner, Honorine Hermelin (1886–1977), Elisabeth Tamm och yrkesinspektrisen Kerstin Hesselgren (1872–1962). Både Tamm och Hesselgren hade vid valet 1921 kommit in i riksdagen som ledamöter. Det var denna konstellation av kvinnor, tillsammans med läkaren Andrea Andreen, som kom att utgöra Fogelstadgruppen.^{50 51}

FKR utarbetade ett radikalt sexualpolitiskt program och i spetsen för detta gick Ada Nilsson och Andrea Andreen. Befolkningsfrågan var en viktig punkt för dem och det kan nämnas att Andreen ingick i 1935 års befolkningskommission. Mellan 1938–1941 var hon ordförande i Mödrahjälpnämnden i Stockholm. Ada Nilsson var en pionjär inom sexualhygienens område. Hon ömmade för kvinnornas lidande och gjorde allt för att bekämpa den sexuella okunnigheten i Sverige. Hon var engagerad för en mildare abortlagstiftning, moderskapsskydd och för revidering av lösdrivarlagen.^{52 53}

⁴⁸ Hjärdis Levin (1989) ”SKV 75 år”, *Vi människor*, no. 2-3, s. 5-6.

⁴⁹ Hjärdis Levin (1989) *Elisabeth Tamm på Fogelstad: en radikal herrgårdsfröken*, Stockholm: Symposion.

⁵⁰ Levin (1989) ”SKV 75 år”, s.6.

⁵¹ Lena Eskilsson (1991) *Drömmen om kamratsamhället: Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad 1925-1935*, Stockholm: Carlsson, dissertation Umeå universitet.

⁵² Levin (1989) ”SKV 75 år”, s. 6, 11.

⁵³ Kristina Lundgren (2014) *Barrikaden valde mig: Ada Nilsson: läkare i kvinnokampen*, Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Fotografi av fem utav sex medlemmar av Fogelstadgruppen från mitten av 1920-talet. Från vänster: Elisabeth Tamm, Ada Nilsson, Kerstin Hesselgren, Honorine Hermelin, Elin Wägner.

Okänd fotograf. Från biografen "Elin Wägner: Dotter av moder jord" av Ulla Isaksson 1980. Fritt tillgänglig på Wikimedia commons.

Fotografi av Andrea Andreen, den sjätte medlemmen i Fogelstadgruppen, från år 1917.
Aletjéfotografi av John Hertzberg (1871-1935), Stockholm. Fritt tillgänglig.

Andra viktiga frågor för FKR var jordfrågan, där Tamm var ledande, och fredsfrågor som leddes av Elin Wägner.⁵⁴

FKR blev helt självständigt år 1923 då Frisinnade landsföreningen sprängdes efter att det frisinnade partiet splittrades inför folkomröstningen om rusdrycker. Då få av kvinnorna ville göra ett beslut om rusdrycker till en central fråga så fortsatte förbundet som ett självständigt kvinnoförbund. Kvinnorna beslöt att börja ge ut en politisk veckotidning för att bättre framföra FKR:s program. Denna tidning döptes till *Tidevarvet* och det första numret utkom under hösten 1923. *Tidevarvet* presenterade sig som en radikal politisk veckotidning, mot våld, klass- och rasförtryck samt diktatur, men för demokrati, pacifism och rättssamhälle.^{55 56 57}

Tidevarvet ägdes dock inte av FKR utan var ett fristående företag. Dess styrelse bestod av ordförande Ada Nilsson, Kerstin Hesselgren, Elisabeth Tamm, Elin Wägner och advokat Eva Andén. Suppleanter var Andrea Andreen och Honorine Hermelin. *Tidevarvets* första redaktör blev Ellen Hagen, som ersattes av Elin Wägner år 1924. Efter Wägner blev Carin Hermelin redaktör, vilket hon var fram till tidningens nedläggning år 1936.^{58 59}

1925 startade sedan Fogelstadgruppen den kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad. Kjell Östberg skriver om Fogelstadgruppen: ”Detta märkliga kvinnliga nätverk var egentligen samtidigt en politisk organisation (Frisinnade Kvinnor), en bildningsanstalt (Fogelstad) och en tidning (*Tidevarvet*).”⁶⁰

Fogelstadgruppen och de ledande inom FKR blev alltmer politiskt vänsterinriktade i sina åsikter. Mer och mer drogs de till åsikten att alltid försöka samarbeta åt vänster men att ta avstånd från allt samarbete åt höger, det vill säga att ta avstånd från all form av borgerlig samling. År 1931 var det dags för en ny omorganisation – nämligen från FKR till Svenska Kvinnors Vänsterförbund.⁶¹

⁵⁴ Levin (1989) ”SKV 75 år”, s. 7.

⁵⁵ Ibid, s. 7.

⁵⁶ Irene Andersson (2001) *Kvinnor mot krig: aktioner och nätverk för fred 1914-1940*, Lund: Avhandling historiska institutionen, s. 126.

⁵⁷ Ragna Kellgren (1971) *Kvinnor i politiken. Ur den radikala politiska veckotidningen Tidevarvet (1923-1936)*, Stockholm: LT.

⁵⁸ Levin (1989) ”SKV 75 år”, s. 7.

⁵⁹ Andersson (2001) *Kvinnor mot krig*, s. 126.

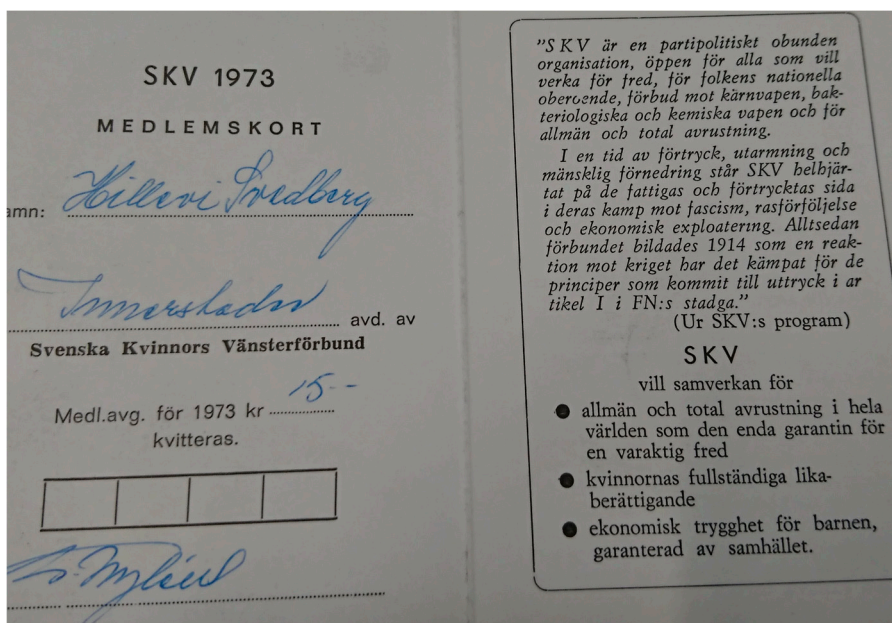
⁶⁰ Kjell Östberg (1997) *Efter rösträtten. Kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet*, Stockholm: Stehag, s. 48-49.

⁶¹ Levin (1989) ”SKV 75 år”, s. 7.

Svenska Kvinnors Vänsterförbund

Vid mötet 1931 omorganiserades FKR till Svenska Kvinnors Vänsterförbund (SKV). SKVs program fokuserade på samhällseliga frågors utveckling och lösning i radikal riktning samt allas rätt till arbete och lika rätt inför lagen. Valet att kalla sig ett vänsterförbund gjordes med omsorg då man ville markera en samlad front mot de reaktionära högerkrafter som gjorde sig starkt gällande i början av 1930-talet.⁶²

SKVs ledord finns nedskrivna på Hillevi Svedbergs (Andrea Andreens dotter) medlemskort från 1973 som finns på bild nedan:

Hillevi Svedbergs medlemskort i SKV från 1973.

Tillgängligt i Andrea Andreen-Svedbergs arkiv på KvinnSam, Göteborgs universitetsbibliotek.

Det är visat av flera forskare att 1930-talet var en tid då det förekom omfattande samarbete mellan kvinnoföreningar med målet att skapa opinion i viktiga frågor.⁶³ Samverkan och samarbete verkar ha utgjort en viktig del av SKVs arbete.⁶⁴

⁶² Levin (1989) ”SKV 75 år”, s. 5, 7.

⁶³ Renée Frangeur (1998) *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige*, Lund: Arkiv förlag/A-Z förlag, s. 221-224; Margareta Lindholm (1990) *Talet om det kvinnliga. Studier i feministiskt tänkande i Sverige under 1930-talet*, Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet, s. 75, 119, 237; Östberg (1997) *Efter rösträtten*, s. 173-174.

⁶⁴ Andersson (2001) *Kvinnor mot krig*, s. 163.

1945 grundades organisationen Kvinnors Demokratiska Världsförbund (KDV) i Paris vid en samling av 250 kvinnliga delegater från 30 länder. SKV var där representerat av Andrea Andreen som återvände till Sverige full av entusiasm för den nybildade organisationen. 1946 anslöt sig SKV till KDV och i och med detta blev SKV öppet för kommunistiska medlemmar. Detta ledde till att flera medlemmar lämnade SKV och SKVs ordförande Kerstin Hesselgren avsåg sig ordförandeskapet. Andreen blev ny ordförande och verkade fram till år 1964.⁶⁵

KDV ansågs av många stå under Sovjetunionens direkta och indirekta ledning. När SKV stod som värd för KDV:s rådsmöte i Stockholm år 1947 ledde detta till att SKV blev stämplat som en kommunistisk täckorganisation och man tappade många medlemmar. Förutom detta observerades fördjupade relationer mellan SKV och Sovjetunionen, genom bland annat SKVs samarbete med kommunistiska kvinnor i Hjälpkommittén för Leningrads barn. Dessutom blev Sovjetunionens ambassadör Alexandra Kollontaj en ofta sedd gäst på Fogelstad från mitten av 1930-talet. Kollontajs nära vänskap med flera av kvinnorna inom Fogelstadgruppen var också välkänd.⁶⁶ Kollontaj ansåg Ada Nilsson som en av sina bästa vänner. Dessutom kom hon personligen att stå mycket nära Elisabeth Tamm. Det är mycket möjligt att Kollontaj i Tamm såg en tvillingsjäl då de båda kom från adliga familjebakgrunder men valt att engagera sig i kampen för fred och kvinnans rättigheter.

För att ytterligare stödja antagandet om SKV som kommunistisk täckorganisation så poängterades dess samarbete med KDV och Världsfredsrådet, WPC. WPC ansågs också som en sovjetisk frontorganisation och detta kommer att beskrivas mer längre fram.

SKV fick nu utstå mycket kritik, men denna gång inte från den politiska högersidan utan från framstående liberala kvinnor, såsom flyktingvännen och förkämper Mia Leche Löfgren. Det diskuterades mycket om hur Kollontaj influerade kvinnorna till en positiv uppfattning om Sovjetunionen och dess agerande. Man funderade på om SKVs ledning var rent politiskt naiv eller om denna bedrev någon typ av dubbelspel. Kunde ledningen verkligen vara okunniga om Stalins massavrättningar?⁶⁷

⁶⁵ Levin (1989) ”SKV 75 år”, s. 12.

⁶⁶ Ibid, s.13.

⁶⁷ Ibid, s. 13.

Fotografi av Alexandra Kollontaj runt år 1900.

Okänd fotograf, från Sovfoto. Fritt tillgänglig på [wikimedia commons](#).

Ada Nilsson, som alltid hade förespråkats sitt eget oberoende av politiska partier, kritiserades. Ada Nilsson var dock övertygad för sin idé om att samarbete mellan oliktankande utgjorde nyckeln till lösningar av politiska problem. För henne var samarbete med någon inte detsamma som ett beroende av, eller stöd till, de partier eller nationers ekonomiska system som man samarbetade med.⁶⁸

Det som kom att prägla närmandet till Sovjetunionen för många av kvinnorna i SKV var tron att Sovjetunionen kunde bidra till att skapa en varaktig fred på jorden. Fredsfrågan var, som skall beskrivas, helt central för SKV.

Under resterande Kalla kriget förde SKV en stillsam tillvaro. Det fanns tydliga band till Sveriges Kommunistiska Parti (SKP) och SKV ansågs av många som en kvinnoförening knuten till SKP och senare dess efterföljare Vänsterpartiet Kommunisterna (VPK). Denna åsikt stärktes också av att SKVs ordförande från 1964, Eva Palmaer (1904–1995), var gift med chefredaktören för SKP-tidningen *Ny Dag*. Under 1970-talet växte en ny kvinnorörelse fram och SKV fick åter ett uppsving.⁶⁹

Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad

1921 fick kvinnor rösträtt i Sverige. Elisabeth Tamm var orolig för att kvinnorna i Sverige inte skulle kunna utnyttja sina nyvunna rättigheter och bli medbestämmande i samhället om dessa inte utbildades till fullvärdiga medborgare av detta samhälle. Tamm ville använda sig av sina ekonomiska och materiella tillgångar för att kunna erbjuda svenska kvinnor delar av denna utbildning.

Elisabeth Tamm samlade därför Fogelstadgruppen hos sig och de enades om att hålla en medborgarkurs för kvinnor på Fogelstad under sommaren 1922. Från denna ”urkurs” utvecklades den kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad. Tamm överlät den gamla inspektorsbostaden för att användas som skolhus. Skolan öppnade den 1 april 1925 och välkomnade representanter för alla åsiktsriktningar. Dess rektor blev Honorine Hermelin som fortsatt innehade detta ämbete fram till slutet för skolan år 1954.⁷⁰

⁶⁸ Levin (1989) ”SKV 75 år”, s. 14.

⁶⁹ Ibid, s. 15.

⁷⁰ Ibid, s. 8.

Äldre vykort av den kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad.

Från <https://arkivkopie.se/sak/kvinn-fog2> - fritt tillgänglig.

Skolans syfte var att göra kvinnor samhällsmedvetna. Kurserna dominerades därför av historia, medborgarkunskap och praktisk psykologi. Man undervisade bland annat i socialpolitik, kommunallagstiftning, kulturhistoria och sexualupplysning. Dessutom fanns det gott om tillfällen för sång och musik. Inkluderat i kurserna var också tal- och mötesteknik, gymnastik och rytmik. Eleverna kom från alla yrkes- och samhällsklasser.⁷¹

Det ansågs viktigt att kursdeltagarna på medborgarskolan lärde sig hur en kommun fungerade så att de kunde vara aktiva medborgare och dessutom själva kunna åta sig kommunala uppdrag. Därför bedrevs över perioder en feministisk låtsaskommun på Fogelstad. Den kallades Komtemåtta. Deltagarna blev mantalsskrivna i kommunen Komtemåtta och tilldelades där olika roller som benämndes med sina egna namn, till exempel prosten Grolle, pensionatsföreståndarinnan Angelika Rosenhane eller förvaltaren Erik Holgersson. Därefter utövades ett avancerat rollspel där deltagarna ägnade sig åt främst kommunala och politiska angelägenheter. I Komtemåtta fanns också en husmodersförening, en idrottsförening och en nykterhetsloge. Sammanträden ägde rum i olika råd och styrelser, såsom skolråd, fattigvårdsstyrelse, barnavårdsnämnd,

⁷¹ Göteborgs Universitetsbibliotek, KvinnSam, *Kvinnliga Medborgarskolan vid Fogelstad*, <http://www2.ub.gu.se/kvinn/portaler/kunskap/fogelstad/>, hämtad den 29-09-2021.

kyrkostämma, kommunalnämnd och kommunalfullmäktige. Vid varje sammanträde skrevs det protokoll så att frågorna skulle bli så levande som möjligt. På detta sätt blev Komtemåttå både ett pedagogiskt sätt att lära ut kommunalkunskap och mötesteknik, men också en utbildning av en modellkommun. Enligt skolan var målet att åstadkomma "ett samband mellan handens, hjärnans och hjärtats arbete, mellan hemmets värld och samhällets."^{72 73}

Medborgarskolan på Fogelstad har en särskild plats i demokratins och kvinnorörelsens historia i Sverige. Den beskrivs i en nyligen publicerad artikel i *Dagens Nyheter* som en "bikupa där kvinnliga amazoner från alla samhällsklasser utrustades med vingar för att bli drottningar i det nya Sverige mellan åren 1925 och 1954, och en tillflyktsort à la Bloomsbury för kvinnliga konstnärer – med queera förtecken."⁷⁴

Fredsfrågan

Efter Första världskriget så växte nazismen och fascismen i Europa. De nationalsocialistiska åsikterna om kvinnans plats i kultur- och samhällslivet vann gehör på många håll. Det var då naturligt att detta av många sågs om ett hot mot kvinnornas rättigheter och medborgarskap. Detta ledde till ett tidigt samarbete mellan FFK/FKR/SVK och de socialdemokratiska kvinnorna samt till att frågan om fred blev en ledande tanke för FFK/FKR/SVK.

FFK höll sitt första möte i fredsfrågan redan våren 1915. Då hade Elin Wägner nyligen återkommit till Sverige från en kongress i Haag där Internationella Kvinnoförbundet för Fred och Frihet (IKFF) bildats. Förutom detta hade Anna Bugge Wicksell nyligen kommit hem från en annan kongress i Haag där utkastet till Nationernas Förbund (NF) presenterats.⁷⁵

I november 1918 gav FFK ut flygblad författade av Elin Wägner med bland annat orden: "Mänskligheten måste utrota kriget, innan kriget utrotar mänskligheten." Dessa ord blev en ledande tanke för verksamheten i FFK.

FKR tog offentlig ställning i försvarsfrågan 1924. Då valde FKR att gå på Elin Wägners föreslagna linje om isolerad och omedelbar svensk avrustning och kom därmed att stå för en radikalpacifistisk linje. Intern kritik fanns dock inom förbundet från dem som tyckte man hellre skulle satsa på gemensam nedrustning,

⁷² Göteborgs Universitetsbibliotek, KvinnSam, *Kvinnliga Medborgarskolan vid Fogelstad*, <http://www2.ub.gu.se/kvinn/portaler/kunskap/fogelstad/>, hämtad den 29-09-2021.

⁷³ Sofia Nyblom (2021) "Medborgarskolan på Fogelstad får nytt liv", *Dagens Nyheter* från den 25-07-2021, s. 6-10.

⁷⁴ Ibid, s. 6-10.

⁷⁵ Levin (1989) "SKV 75 år", s. 11.

internationell kontroll, och mellanfolkliga avtal om rustningar och avrustning i takt med andra länder.⁷⁶

Under 1930-talet blev kamp mot krigsplaner och upprustning åter aktuellt för förbundet. En av de stora pacifistiska aktionerna var "Kvinnornas vapenlösa uppror" år 1935. Det som blev starten för denna aktion var artikeln "Ned med vapnen! En kampsignal mot kriget" som publicerades i *Tidevarvet* i juli 1935. Författaren var svenskan Amelie Posse-Brazdowa som var bosatt i Tjeckoslovakien. Förutom detta så var det också under denna tid som Italien anföll Abessinien. Aktionen gick ut på att få kvinnor och barn i Europa att vägra använda skyddsvapen, gasmasker och skyddsrum. Man hoppades då att soldater skulle avstå från att angripa försvarslösa kvinnor och barn. Således utgjorde aktionen en protest mot upprustning och att civilbefolkningen hotades i kommande krig. I denna kampanj var Elin Wägner ledande. Sammanlagt 20 000 kvinnor anslöt sig och röstade fram en representantgrupp på 75 kvinnor. Denna grupp utsåg sedan en kvinnodelegation som reste till Genève och överlämnade en resolution till den dåvarande ordföranden i NFs generalförsamling.⁷⁷ ⁷⁸ Aktionen kallas också *Första Septemberrörelsen* men fick inget stort genomslag.

Elin Wägner blev med åren mer och mer övertygad att kvinnans uppgift var intimt sammanflätad med freden och med livet på jorden – det klot som manssamhället alltmer höll på att förstöra. Höjdpunkten på hennes pacifistiska kamp kan nog sägas vara hennes involvering i "Kvinnornas Vapenlösa Uppror".⁷⁹

Irene Andersson har i sin avhandling *Kvinnor mot krig* studerat kvinnors kollektiva handlande mot krig under en period då kvinnorna ännu inte erhållit politiskt medborgarskap, respektive under de första decennierna som de hade fått ett sådant. I hennes avhandling finns också en noggrann genomgång av "Kvinnornas Vapenlösa Uppror".⁸⁰

SKV hade således fred som en nyckelfråga. Detta var också en av orsakerna till att organisationen valde att gå med i KDV.

Efter en konferens i Wrocław, Polen, 1948 bildades *De intellektuellas samarbetsorganisation för fred* som fick säte i Paris. Där organiserade denna organisation tillsammans med KDV den första Världsfredskongressen i april 1949. Vi denna kongress deltog 15 svenskar som delegater eller observatörer. De flesta delegaterna kom från vänsterorienterade organisationer, till exempel SKV och Clarté. Observatörerna var fyra till antalet och kom från Vännernas Samfund, som

⁷⁶ Andersson (2001) *Kvinnor mot krig*, s. 127-128.

⁷⁷ Ibid, s. 143.

⁷⁸ Göteborgs universitetsbibliotek, KvinnSam, Kvinnor och fred, *Organisationer och aktioner*, <http://www2.ub.gu.se/kvinn/portaler/fred/organisationer/> hämtad den 29-09-2021.

⁷⁹ Levin (1989) "SKV 75 år", s. 7.

⁸⁰ Andersson (2001) *Kvinnor mot krig*.

var den svenska kväkarrörelsen, och den kristna fredsaktionen. Observatör för den kristna fredsaktionen var bland annat dess sekreterare Stig Wiebe. Han var dock också knuten till den hemliga svenska underrättelsetjänsten T-kontoret.⁸¹

Fotografi från världskongressen för intellektuella till fredens försvar i Wrocław 1948 med församlingen in plenum. Okänd fotograf. Från <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/historia/1519186,1,wojna-o-pokoje.read>. Fritt tillgänglig.

⁸¹ Gunnar Brodin (2002) *Den farliga freds rörelsen. Säkerhetstjänsternas övervakning av fredsorganisationer, värnpliktsvägrare och FNL-grupper 1945-1990*, SOU 2002: 90, hämtad den 30-09-2021 på <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2002/01/sou-200290/>, s. 20.

Fotografi från världskongressen för intellektuella till fredens försvar i Wrocław 1948. Från vänster: Pablo Picasso, arkitekten Minnette de Silva från Sri Lanka, amerikanske skulptören Jo Davison och den indiske författaren Mulk Raj Anand.

Okänd fotograf. Från <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/historia/1519186,1,wojna-o-pokoje.read>. Fritt tillgänglig.

Den internationella världsfredsrorelsen hette initialt *Fredspartisanernas Världskommitté* men bytte namn vid den andra Världsfredskongressen i Warszawa 1950 till Världsfredsrådet, World Peace Council (WPC). Den svenska grenen hette Svenska Fredskommittén (SFK).⁸²

Statspolisen i Sverige var intresserade av WPC. Enligt denna så utnyttjade världsfredsrorelsen den krigströtthet och fredsvilja som fanns runt om i världen, och då särskilt inom pacifistiska kretsar. Företrädare för statspolisen såg arbetet för fred endast som en täckmantel för arbete som gynnade de "sovjetryska statsintressena." Enligt statspolisen hämtades delegaterna till de internationella kongresserna främst från "den intellektuella medlöparkadern och täckorganisationerna." Fredskongresserna var dock inte endast tänkta som propagandaföreställningar, utan också för att ange riktlinjer för det lokala arbetet. Efter kongresserna kunde sedan "de lokala kommunistorganisationerna genom sina 'fredskampanjer' och 'fredsoffensiver' i press och på möten föra denna propaganda framåt."⁸³

⁸² Brodin (2002) *Den farliga fredsrorelsen*, s. 22.

⁸³ Brodin (2002) *Den farliga fredsrorelsen*, s. 24; *Aktuella fredsorganisationer*. Statspolisen i Stockholm, 3:e roteln, 1:a byrån. Orientering 3. 4/9 1949. Akt 245:6, löpnr 5, omslag 22. SÄPO.

En översikt upprättad i juni 1950 över banden mellan SKP och fredsrörelsen stödjer att detta var statspolisens bild av fredsrörelsen. I denna översikt poängterades det att flera av de svenska delegaterna vid Världsfredskongressen i Paris var kända som "aktivt arbetande kommunister" och att WPC hade lagt sig mycket nära den linje Sovjetunionen drev inom Förenta Nationerna (FN).⁸⁴

I 1950-talets Sverige fanns en stark antikommunistisk stämning och det var svårt för fredsrörelsen att hävda sig som annat än kommunistisk då inställningen till mångt och mycket var att fredskampanjer var aktivt understödda av kommunistiska partier och organisationer.

I ett PM från 1962 som behandlar sovjetiska front- och täckorganisationer i Sverige så beskrivs, förutom WPC, tre andra frontorganisationer i Sverige: Den världsfackliga rörelsen, KDV och Demokratisk Ungdoms Världsfederation. I detta PM utpekas och beskrivs tre särskilda uppgifter för frontorganisationerna: (1) Stödja Sovjetunionens politik i någon viss fråga; (2) Inverka på den allmänna opinionen i kommunistisk riktning, samt (3) Utgöra en rekryteringsbas för partifunktionärer.⁸⁵

Således var stora delar av den svenska fredsrörelsen, inklusive den del som Fogelstadgruppen var involverad i, misstänkta för att utgöra verktyg för en sovjetisk propagandamaskin. Till hur stor del detta var sant kan debatteras. Dock trodde också många av de aktiva inom fredsrörelsen att lösningen på att uppnå en varaktig fred kunde komma från Sovjetunionen.

Den svenska fredsrörelsens historia inkluderar självfallet mycket mer än den del som berör Fogelstadgruppen. För en kronologisk redogörelse över vad som hänt i den svenska fredsrörelsen sedan 1880-talet kan Per-Anders Fogelströms *Kampen för fred* (1971) rekommenderas.⁸⁶ För en djupare genomgång av kvinnoföreningar engagerade i fredsfrågan hänvisas till Margareta Larssons *De arbetade för fred* (1985) samt Inga-Brita Melins *Lysistrates döttrar* (1999).^{87 88} Melin studerar fredsrörelsen som ett pedagogiskt projekt.

⁸⁴ Översikt rörande SKP. Partiet och fredsrörelsen. Nr 8 26/6 1950. Akt 15:222/13, löpnr 6, SÄPO.

⁸⁵ PM angående de internationella frontorganisationerna och deras verksamhet i Sverige. Kapten Rudbeck Fst/In 1962. FST/In 25/5 1962 nr H 8100-5. Front- och täckorganisationer. Westin/Grudemark. F I vol. 22. MUST.

⁸⁶ Per-Anders Fogelström (1971) *Kampen för fred: Berättelsen om en okänd folkrörelse*, Stockholm: Bonniers.

⁸⁷ Margareta Larsson (1985) *De arbetade för fred: kvinnoföreningar i Sverige med fred på sitt program 1898-1940*, Stockholm.

⁸⁸ Inga-Brita Melin (1999) *Lysistrates döttrar: pionjärer och pedagoger i två kvinnliga fredsorganisationer (1898-1937)*, Umeå: avhandling Umeås universitet.

Är det verkligen fred vi vill ha?
Till varje tänkbart pris.
Är vi alldeles säkra på det?
Att det värsta av allt är krig.

*Fred (till Melanie) av Mikael Wiehe, Hoola Bandoola Band,
från albumet Garanterat individuell (1971)*

Vänskapsförbundet Sverige-Sovjetunionen och Sovjets inställning till Sverige under Kalla kriget

Sverige och Sovjetunionen fram till 1960

Ryssland, och 'den ryska björnen', har ansetts vara Sveriges ärkefiende ända sedan 1600-talet. Denna åsikt ändrades inte mycket efter ryska revolutionen 1917 och Sovjetunionen ansågs bara utgöra en ny version av hotet från öster. Detta ändrades dock till en del när Andra världskriget tog slut 1945.

Röda arméns mod och militära framgångar i att besegra Hitlers makt ledde till att Sovjetunionen under några år av många ansågs som Europas befriare. Även konservativa röster berömde dess ekonomiska och tekniska framsteg. Det fanns ett hopp om att en anti-Hitler koalition skulle leva vidare och bilda grunden för en internationell fredsrörelse. Svenska politiska observatörer såg framför sig en sammansvetsning av öst och väst, av kommunism och demokrati.⁸⁹

Det ska dock inte förglömmas att sovjetiska soldater utförde massvåldtakter på vad som beräknas vara 2 miljoner kvinnor i Tyskland år 1944–1945 under och efter Sovjetunionens erövring av de östra delarna av landet.⁹⁰ Detta står självfallet i stark kontrast till den hjältegloria som delar av omvärlden ansåg omgav Röda Armén.

Sovjetunionen hade stärkt sin position runt Östersjön och det var viktigt för Sverige att behålla goda relationer med Sovjetunionen, exemplifierat i den politiskt kontroversiella Baltutlämningen, se nedan. Dessutom fanns det ett intresse för Sovjetunionen, bland annat med tanke på dess ekonomiska system, inom delar av socialdemokratin i Sverige. Det fanns också förhoppningar om ett

⁸⁹ Helene Carlbäck & Karl Molin "Introduction" i Helene Carlbäck, Alexey Komarov och Karl Molin (red) *Peaceful coexistence? Soviet Union and Sweden in the Khrushchev era* (2010) Huddinge: Centre for Baltic and East European Studies, Södertörn University s. 11.

⁹⁰ Elizabeth Heineman (1996) "The hour of the Woman: Memories of Germany's "Crisis Years" and West German National Identity, *American Historical Review*, 101(2); s. 354-395; Philipp Kuwert och Harald Jürgen Freyberger (2007) "The unspoken secret: Sexual violence in World War II", *International Psychogeriatrics*, 19 (4); s. 782-784.

ekonomiskt samarbete med Sovjetunionen. Därför förde Sverige en så kallad brobryggarpolitik som förutsatte goda relationer med Sovjetunionen. Två exempel på politik som fördes för att skapa förtroende från Sovjetunionen var den så kallade ”baltutlämningen” och ”rysskrediten.”⁹¹

Baltutlämningen blev ett resultat av att Sovjetunionen ville få återfört soldater från motståndarsidan som flytt till Sverige i krigets slutskede. Det gällde cirka 2700 tyska soldater och 167 balter som tjänstgjort i tyska förband. Sverige gick med på denna begäran men den svenska allmänheten reagerade starkt negativt på att balterna ingick i utvisningen. Beslutet genomfördes i slutet av 1945 samt i januari 1946, och sågs av regeringen som en del av en förtroendeskapande politik mot Sovjetunionen.⁹²

Rysskrediten var ett avtal som erbjöd Sovjetunionen en handelskredit. Det undertecknades under hösten 1946. USA invände mot detta då dess regering ansåg att Sovjetunionen skulle få för stort inflytande över svensk handel. Dock ledde inte kreditavtalet till några större konsekvenser för handeln mellan länderna och inte heller till något ökat samarbete. Forskning har pekat på att målet för krediten var att förbättra relationerna med Sovjetunionen.⁹³

Sverige förde en officiell neutralitetspolitik. Denna kom att prövas hårt i och med Koreakriget som bröt ut i juni 1950. Sverige var tvunget att balansera sin neutralitetsposition det vill säga att man inte skulle stödja någon part i en konflikt, mot de skyldigheter som kom med vårt lands FN-medlemskap. Detta illustreras av Sveriges politik i frågan. Sverige valde att stödja förslaget om att omvandla USA:s ingripande till en FN-ledd militär aktion. Däremot lade Sverige ner sin röst i generalförsamlingens omröstning i fråga om Kinas intervention i Koreakriget. Sverige lyckades således stärka sin neutralitet och kunde visa att regeringen ensam utformade Sveriges utrikes- och säkerhetspolitik.⁹⁴

⁹¹ Olof Kronvall och Magnus Petersson (2012) *Svensk säkerhetspolitik i supermakternas skugga 1945-1991*, Stockholm: Santérus Academic Press, s. 21-23; Alf W. Johansson, ”Regeringen och tysk- och baltutlämningen 1945-46” i Gunnar Artéus, Karl Molin och Magnus Petersson (red.) (2005) *Säkerhet och försvar: en vänbok till Kent Zetterberg*, Karlskrona: Axel Abrahams tryckeri, s. 129.

⁹² Johansson (2005) ”Regeringen och tysk- och baltutlämningen 1945-46” i *Säkerhet och försvar*, s. 127, 129, 130-134; Kronvall och Petersson (2012) *Svensk säkerhetspolitik i supermakternas skugga 1945-1991*, s. 24-26.

⁹³ Kronvall och Petersson (2012) *Svensk säkerhetspolitik i supermakternas skugga 1945-1991*, s. 27-29; Olov Wenell (2015) *Sovjetunionen och svenska vänsällskap 1945-1958: Sällskapen Sverige-Sovjetunionen som medel i sovjetisk strategi*, Umeå: Institutionen för idé och samhällsstudier, Umeå universitet, s. 74.

⁹⁴ Wenell (2015) *Sovjetunionen och svenska vänsällskap*, s. 99; Ulf Bjereld, Alf W Johansson och Karl Molin (2008) *Sveriges säkerhet och världens fred: svensk utrikespolitik under kalla kriget* Stockholm: Santérus förlag, s. 126-130.

De svenska antiryska åsikterna återvände i och med Sovjetunionens expansion i Östeuropa och kriget i Korea. I början av 1950-talet nådde rädslan sin högsta nivå. Man var rädd för sovjetisk infiltration i det svenska samhället.⁹⁵ Detta blev accentuerat av politiska händelser under början av 1950-talet. Exempel som kan nämnas är Catalina-affären och Enbomaffären.

I juni 1952 försvann ett svenskt flygplan, en specialutrustad DC-3:a, efter att ha genomfört ett radio- och radarspaningsuppdrag. Spaningsuppdraget var ett resultat av ett hemligt avtal mellan Sverige, USA och Storbritannien där svensk signalspaningsdata skulle bytas mot amerikansk teknisk utrustning. Sverige utförde därför regelbundet flygningar över Östersjön med amerikansk teknisk utrustning. Sovjetunionen förnekade inblandning i DC-3:ans försvinnande. Tre dagar senare försökte man hitta det försvunna flygplanet med hjälp av två svenska militära sjöräddningsplan av typ Tp 47 Catalina. Ett av planen besköts av ett sovjetiskt jaktflygplan och fick nödlanda. Besättningsmedlemmarna blev sedan räddade av ett västtyskt fraktfartyg. Denna händelse eldade på antisovjetiska åsikter i Sverige. 1991 erkände Ryssland att DC-3:an hade skjutits ner av ett sovjetiskt jaktflygplan trots att det inte kränkts sovjetiskt luftrum.⁹⁶

1952 greps den SJ-anställda Fritiof Enbom anklagad för spioneri å Sovjetunionens vägnar. Han hade tidigare varit journalist vid den socialistiska tidskriften *Norrskensflamman*. Det var hans hyresvärd, för vilken han berättat om sitt spioneri, som anmälde honom till SÄPO. När Enbom arresterades erkände han spioneriet och att han var spionen *Mikael* för Sovjetunionen i Sverige. Han skulle ha värvats redan 1943 och angav även sju andra medarbetare i spioneriet. I juli 1952 dömdes han till livstids straffarbete.⁹⁷ Denna händelse skakade självfallet också svensk-sovjetiska relationer. En liknande händelse ägde rum under 1960-talet när överste Stig Wennerström greps för spioneri år 1963. Han skulle då ha spionerat för Sovjetunionen sedan cirka 1948.

Efter Stalins död 1953 blev den svenska opinionen något mer positiv gentemot Sovjetunionen. Således inleddes en period med relativt goda svensk-sovjetiska relationer efter 1953. Tidigare hade Sovjetunionen mest fokuserat på hotet om ett tredje världskrig men nu låg istället den politiska inriktningen på att söka fredlig samexistens med den kapitalistiska världen. Man uppskattade avspänningspolitiken och omvärlden märkte att den inhemska terrorn hade minskat under Nikita Chrusjtjovs ledarskap. Dessutom var Chrusjtjov mycket medveten om hotet som ett förestående kärnvapenkrig skulle innebära. Ett vapenstillestånd, på sovjetiskt initiativ, hade också slutits i Koreakriget i mars 1953. Man noterade

⁹⁵ Carlbäck & Molin "Introduction" i *Peaceful coexistence?* (2010), s.12.

⁹⁶ Wilhelm Agrell (2021) *Catalinaaffären – Sveriges dramatiska historia*, Lund: Historiska Media.

⁹⁷ Wilhelm Agrell (2003) *Venona: spåren från ett underrättelsekrig*, Lund: Historiska media, s. 194; Tomas Bresky (2008) *Kodnamn Mikael: spionaffären Enbom och kalla kriget*, Stockholm: Ordfront.

även ytterligare eftergifter som gjordes av Sovjetunionen såsom det österrikiska statsfördraget 1955 och tillbakadragandet från den finska marinbasen Porkkala (Hangö) samma år.⁹⁸

De förbättrade relationerna demonstreras också av Sverige som gick emot amerikanska försök att placera ut vapen i Danmark och Norge. Förutom detta hade Sverige upprepade gånger ställt sig på länderna i Östblockets sida i FN:s generalförsamling. Den svenska pressen hade också blivit mer positivt inställd till Sovjetunionen.⁹⁹

Hösten 1956 invaderade Sovjetunionen Ungern, efter att landet valt att lämna Warszawapakten och förklara sig neutralt. Detta blev slutet för de förbättrade relationerna då den svenska regeringen starkt fördömde Sovjetunionens agerande.

Man kan fråga sig hur stor påverkan de små skandinaviska länderna kan ha haft på stormaktspolitiken under det Kalla kriget, en global konflikt mellan två ideologiska system. Dock visar forskning att de skandinaviska länderna bidrog till hur internationella relationer utvecklades under Kalla kriget. Deras geografiska position skall inte underskattas – Skandinavien låg mitt emellan de två blocken vilket gjorde att dessa länder uppmärksammades både från Moskva och Washington. Skandinaviska länders politik var tvungen att ta form i en tid med ett eskalerande Kallt krig och en mer och mer bipolär värld. De nordiska ländernas politik och relationer med Sovjetunionen reflekterar på ett sätt de komplexa politiska utvecklingarna under Kalla kriget.¹⁰⁰

En svensk som hade stor betydelse för internationell fred och avspänning under 1950-talet var Dag Hammarskjöld (1905–1961). Han utsågs till generalsekreterare i FN år 1953 och hade kvar detta ämbete fram till sin död 1961. Hammarskjöld var nyskapande i sina metoder och starkt förknippad med den ”tysta diplomatins strategi.” Tyst diplomati innebär att man söker lösningar på en inofficiell arena genom konfidentiella möten, främst mellan representanter för olika stater. Metoderna som används i tyst diplomati inkluderar vänskapsrelationer och en brist på nerskrivna protokoll.¹⁰¹

⁹⁸ Carlback & Molin ”Introduction” i *Peaceful coexistence?* (2010), s.16; Wenell (2015) *Sovjetunionen och svenska vänsallskap*, s. 140.

⁹⁹ Wenell (2015) *Sovjetunionen och svenska vänsallskap*, s. 143; Aleksandr Rupasov (2005) ”Sovetskoe-sjvedskie otnoshenia v kontse 1950-ch gg”, *Novejsjaja istorii Rossii*, vol. 3, no. 5, s. 403-404.

¹⁰⁰ Alexey Komarov, ”Khrushchev and Sweden” i Helene Carlback, Alexey Komarov och Karl Molin (red) *Peaceful coexistence? Soviet Union and Sweden in the Khrushchev era* (2010) Huddinge: Centre for Baltic and East European Studies, Södertörn University, s. 114.

¹⁰¹ Tyst diplomati – Uppslagsverk Nationalencyklopedin, hämtad på <https://ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A4ng/tyst-diplomati> hämtad den 14-10-2021; Kuseini Dlamini (2002) ”Is Quiet Diplomacy an Effective Conflict Resolution Strategy?”, *SA Yearbook of International Affairs*, 03; s. 171-172.

Under Hammarskjölds åtta år som generalsekreterare hade FN en gyllene ålder. År 1955 lyckades han genom förhandlingar ordna en frigivning av amerikanska flygare som fångslats i Kina under Koreakriget. Under Suezkrisen utformade Hammarskjöld och Kanadas utrikesminister Lester B Pearson den första fredsbevarande operationen, vilket var en helt ny militär FN-insats. Den styrka som upprättades för att utföra de fredsbevarande operationerna kallades United Nations Emergency Force (UNEF) och bestod av frivilliga från stater utanför stormaktsblocken. När denna FN-styrka kom på plats i Egypten lugnade situationen sig snabbt och striderna upphörde. På detta sätt visade Hammarskjöld att "FN-närvaro" i ett konfliktområde kunde förebygga konflikter och bidra till avspänning. Han använde sina erfarenheter av hur man kunde utnyttja FN-närvaro i flera andra konflikter, bland annat i Libanon och Laos. FN och Hammarskjöld var också indragna i den komplicerade Kongokrisen och det är på väg till förhandlingar om denna som han omkom i en flygolycka.¹⁰²

Sovjetunionen och Sverige fram till 1960

Mellan år 1945 och år 1950 genomgick Sovjetunionens attityd mot Sverige flera förändringar. Initialt efter Andra världskriget förde dess ledning en 'hård linje', som vid en vändpunkt år 1946 blev mjukare för att återigen bli mer negativ mot Västmakterna under de växande konflikterna under det Kalla kriget (Berlinblockaden 1948-1949 med flera). Dock såg man också under denna senare period en växande uppskattning från Sovjetunionens sida för rörelser syftande till neutralitet och alliansfrihet då man från andra håll mötte mäktiga motståndare.¹⁰³

Det fördes en diskussion i Moskva i början av 1946 om Sveriges position mellan de två framväxande stormaktsblocken. Ilja Tjenysjev, som arbetade vid den sovjetiska legationen i Stockholm, hade skickat ett meddelande till Vjatjeslav Molotov, folkkommissarien för utrikes ärenden i Sovjetunionen. I detta meddelande varnade Tjenysjev för att USA:s och Storbritanniens ökade militära kontakter med Sverige kunde utgöra ett framtida hot mot Sovjetunionen. Enligt Tjenysjev skulle Västblocket kunna använda Sverige som ett "militärt uppmarschområde" vid hotande krig.¹⁰⁴ Han hade även tidigare noterat en ökad

¹⁰² Lars Eriksson, Berith Granath och Birger Halldén (2005) *FN – Globalt uppdrag*, Stockholm: FN-förbundet, s. 104-105.

¹⁰³ Maxim Korobochkin (2010), "Soviet Views on Sweden's Neutrality and Foreign policy, 1945-50" i Helene Carlbäck, Alexey Komarov och Karl Molin (red) *Peaceful coexistence? Soviet Union and Sweden in the Khrushchev era* (2010) Huddinge: Centre for Baltic and East European Studies, Institute, Södertörn University, s. 111-112.

¹⁰⁴ Bo Petersson (1994) *Med Moskvas ögon: bedömningar av svensk utrikespolitik under Stalin och Chrusjtjov* (1994) Stockholm: Arena, s.43-5.

brittisk och amerikansk kulturell aktivitet i Sverige.¹⁰⁵ Tjenysjev delgav därför Molotov sin oro om att passivitet från Sovjetunionen på det ideologiska planet kunde leda till att Sverige blev ”en kommersiell vasall” åt Västblocket.¹⁰⁶ Detta demonstrerar att det blev viktigt för Sovjetunionen att utforma en politik mot Sverige som skulle förbättra relationerna.

Sovjetunionens ledare var medvetna om Sveriges neutralitetspolitik och svårigheterna med att navigera enligt en alliansfri linje. De visste också att det fanns starka krafter i Sverige som gärna ville se landet närma sig både NATO och Västblocket. Sovjetunionen ville till varje pris förhindra en sådan utveckling. Det gjorde dess ledning genom flera åtgärder. För det första påtalade Sovjetledarna vid upprepade tillfällen på diplomatisk nivå sin ståndpunkt och oro för Sveriges möjlighet att föra en neutralitetspolitik. För det andra använde de Finland som påtryckningsmedel eftersom landet var bundet av Vänskaps- och Biståndspakten med Sovjetunionen under efterkrigsåren. För det tredje arbetade Sovjetunionen långsiktigt för att vinna den svenska opinionen och på detta sätt kunna påverka den svenska regeringen. Tanken var att Sveriges neutralitet skulle kunna upprätthållas under ett stormaktskrig om den svenska befolkningen var positivt inställd till Sovjetunionen.¹⁰⁷

Efter Stalins död 1953 började en period när sovjetisk utrikespolitik fokuserade på en strävan efter utvidgade internationella samarbeten och ömsesidig förståelse. Man sökte nu en fredlig samexistens och ville satsa på en minskad internationell spänning samt på att finna fredliga lösningar på internationella frågor.¹⁰⁸

I världen fanns också internationella avspänningstendenser.¹⁰⁹ Det hade blivit vapenstillstånd i Korea, Sovjetunionen fick bättre relationer med Jugoslavien, Grekland och Turkiet, ett fredsavtal slöts mellan stormaktsblocken i Indokina och ockupationsmakterna lämnade Österrike (1955) som då också förband sig till ständig neutralitet. Fram till 1956 blev relationerna mellan Öst- och Västblocken avsevärt bättre. Förutom nämnda händelser så upprättades det diplomatiska förbindelser mellan Sovjetunionen och Västtyskland, mellan Sovjetunionen och Japan och efter ett toppmöte mellan stormakterna uppkom den så kallade Genèveandan.¹¹⁰

¹⁰⁵ Maxim Krobochkin (2010), ”Soviet views on Sweden’s neutrality and foreign policy, 1945-50” i *Peaceful coexistence?*, s. 90-95.

¹⁰⁶ Petersson (1994) *Med Moskvas ögon*, s. 43.

¹⁰⁷ Wenell (2015) *Sovjetunionen och svenska vänsällskap*, s. 105; Petersson (1994) *Med Moskvas ögon*, kapitel 4.

¹⁰⁸ Kronvall och Petersson (2012) *Svensk säkerhetspolitik i supermaktarnas skugga 1945-1991*, s. 68-70; Magnus Petersson (2004) ”svensk-sovjetisk säkerhetspolitiska relationer 1945-1960” i Kent Zetterberg (red.) *Att skåda Sovjetunionen i vitögat: Sex studier kring svenska relationer till Sovjetunionen under det kalla kriget*, Stockholm: Försvarshögskolan, s. 44-45.

¹⁰⁹ Petersson (2004) ”svensk-sovjetisk säkerhetspolitiska relationer 1945-1960” i *Att skåda Sovjetunionen i vitögat*, 37; Rupasov (2005) ”Sovetskoe-sjvedskie otnosjenia v kontse 1950-ch gg”, s. 401.

¹¹⁰ Wenell (2015) *Sovjetunionen och svenska vänsällskap*, s. 140.

Dessa händelser förbättrade också Sovjetunionens relationer med Sverige. Flygförbindelser upprättades mellan länderna år 1954 och Sveriges utrikesminister Östen Undén bjöds in till Sovjetunionen år 1953.¹¹¹

Samtidigt som denna positiva anda fanns i världen så uppkom en del konflikter som påverkade internationella relationer negativt. Till detta kan nämnas Västtysklands NATO-medlemskap och motdraget från Östblocket med bildandet av den militära Warszawapakten.¹¹²

Sovjetunionens utrikespolitik under Chrusjtjov kan summeras i tre punkter: (1) Att så långt som möjligt samla de socialistiska länderna runt Sovjetunionen; (2) Att skapa en neutral zon mellan de två politiska blocken; och (3) Att gradvis initiera fredligt samarbete med NATO-länderna.¹¹³

Efter Sovjetunionens inmarsch i Ungern 1956 kollapsade dock mycket av den positiva och avspända stämning som rått mellan Öst och Väst. Detta följdes av invasionen av Grisbukten (1961) och Kalla krigets kanske hetaste konflikt – Kubakrisen (1962).

Kampen om hjärtan och sinnen

Det Kalla kriget kom att utkämpas på flera arenor. Det var inte bara ett militärt kapprustningskrig utan också ett underrättelse- och propagandakrig. Det blev också starten för en tid där många länder ökade sina aktiviteter i jakten på att vinna sympatier från befolkningar i andra länder. Denna politiska målsättning var att främja det egna landets säkerhet och internationella politiska intressen. För att göra detta krävdes strategier som baserades på bland annat diplomati. En del i detta kan beskrivas genom uttrycket *mjuk makt*.¹¹⁴

Begreppet *mjuk makt* introducerades av statsvetaren Joseph Nye i samband med Sovjetunionens sammanbrott och det efterföljande skiftet av den internationella makt-balansen.¹¹⁵ Nye hävdar att länder, för att utöva makt och nå sina mål internationellt, strävar efter att få andra länder att vilja det som det egna landet vill.

¹¹¹ Wenell (2015) *Sovjetunionen och svenska vänsällskap*, s. 142.

¹¹² Ibid, s. 140.

¹¹³ Komarov, "Khrushchev and Sweden" i *Peaceful coexistence?* (2010), s. 115.

¹¹⁴ Wenell (2015) *Sovjetunionen och svenska vänsällskap*, s. 1; Bjereld, Johansson och Molin (2008) *Sveriges säkerhet och fred*, s. 41.

¹¹⁵ Företeelsen mjuk makt är onekligen äldre än begreppet. Begreppets innebörd befastes under mellankrigstiden då man märkte av nödvändigheten av att vinna inte bara genom militärmakt och ekonomiskt övertag utan också genom att vinna människors åsikter, se Jan Melissen, "The new public diplomacy: Between theory and practice" i Jan Melissen (red.) (2005a) *The new public diplomacy: Soft power in international relations*, London Basingstoke: Palgrave Mcmillan, s. 4.

Han beskriver mjuk makt som: "when one country gets other countries to want what it wants."¹¹⁶

Nye beskriver två sätt att utöva makt och påverka ett annat land. Det första är "hård makt" som delas upp i militär och ekonomisk makt. Det andra är då den mjuka makten som kommer från attraktionskraften i ett lands kultur, ideologiska ideal och politik.¹¹⁷ Ett land kan uppnå sina mål genom att få ett annat land att: "want to follow it, admiring its values, emulating its example, and/or aspiring to its level of prosperity and openness." För att mjuk makt skall fungera är det viktigt att bestämma agendan och skapa preferenser vilka, som Nye hävdar, brukar vara associerade med abstrakta positiva föreställningar om kultur, politiska värderingar och personlighet.¹¹⁸

Mjuk makt avser alltså maktutövning som baseras på attraktionskraften i ett lands resurser i form av ideologiska ideal, politik och kultur.¹¹⁹ Den mjuka maktens resurser kommuniceras från ett land till ett annat lands befolkning med hjälp av bland annat offentlig diplomati.¹²⁰

Under senare år har ett flertal studier genomförts som behandlat kulturen och den offentliga diplomatins olika former. I dessa studier beskrivs Kalla kriget som en kamp om "hjärtan och sinnen."¹²¹ Detta har lett till att forskningen kring Kalla kriget utvecklats från att behandla Kalla kriget som ett bipolärt öst-väst makt- och militärpolitiskt narrativ till att också inkludera intellektuella, sociala och kulturella perspektiv.¹²²

¹¹⁶ Joseph Nye (1990) "Soft power", *Foreign policy*, nr. 80, s. 166.

¹¹⁷ Joseph Nye (2004) "Soft power and American foreign policy", *Political Science Quarterly*, vol. 119, no. 2, s. 256.

¹¹⁸ Joseph Nye (2008) "Public diplomacy and soft power", *The Annals of the American Academy of political and social science*, vol. 616, s. 94-95.

¹¹⁹ Joseph Nye (2004) "Soft power and American foreign policy", s. 256; Eytan Gilboa (2008) "Searching for a theory of public diplomacy", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 616, s. 61.

¹²⁰ Nicholas J. Cull (2008) *The Cold War and the United States Information agency: American propaganda and public diplomacy 1945-1989*, Cambridge: Cambridge University Press; Jan Melissen (2005b) *Wielding Soft power: The new public diplomacy*, Haag: Netherlands Institute of International Relations, Clingendael, s.3.

¹²¹ Kenneth Osgood (2002) "Hearts and minds: The unconventional Cold War", *Journal of Cold War studies*, vol. 4, no. 2; Nigel Gould-Davies (2003) "The logic of Soviet Cultural Diplomacy", *Diplomatic History*, vol. 27, no. 2, s. 197.

¹²² Giles Scott-Smith, Joes Segal, "Divided dreamworlds? The cultural Cold War in East and West" i Peter Romijn, Giles Scott-Smith och Joes Segal (red.) (2012) *Divided dreamworlds? The cultural Cold War in East and West*, Amsterdam: Amsterdam university press, s. 3; Bjereld, Johansson och Molin (2008) *Sveriges säkerhet och världens fred*, 53-56.

VOKS

Den viktigaste institutionen för Sovjetunionens offentliga diplomati var Allunionella Sällskapet för kulturella kontakter med utlandet (VOKS).¹²³ Det var VOKS som hade som uppgift att försöka påverka befolkningar i andra länder genom att använda sig av Sovjetunionens mjuka maktresurser.¹²⁴

VOKS bildades 1925 med syftet att skapa och upprätthålla kulturutbyten med andra länder, sprida information om Sovjetunionen, samt att utvidga landets kontaktytor utomlands. Under 1930-talet ansvarade också VOKS för delegationsresor till Sovjetunionen. De som åkte på dessa resor var främst vänster-intellektuella från Europa och Nordamerika.¹²⁵

Efter Andra världskriget fick VOKS större betydelse och dess verksamhet ökade. Orsaken till detta var att de internationella motsättningarna tilltog, vilket gjorde att man sökte alla alternativ till en väpnad konflikt. Då blev kulturen ett vapen. I princip alla kulturyttringar blev potentiella medel för att forma och påverka åsikter samt undergräva utländska samhällssystem och nationer. Efter Andra världskriget såg man en utveckling av organisationer vars syfte var att kommunicera med andra länders befolkningar och att förorda det egna landet inom flera andra länder.¹²⁶

När Sovjetunionens hjältestatus efter Andra världskriget började falna valde dess ledning att använda VOKS för att motverka ”tendentiös propaganda som förminskar SSSR:s roll i kriget, som tiger om sociala motsättningar, slätar över reaktionära antidemokratiska tendenser och som överdriver den materiella nivån för människorna i kapitalistiska länder.”¹²⁷ Detta uppdrag lades fram för utrikeskommissarie Molotov och politbyråkandidaten Georgij Malenkov i augusti 1945 av VOKS ordförande Vladimir Kemenov. Förutom detta skulle VOKS också föra en kulturell tvåfrontsverksamhet där organisationen riktade arbetet både mot

¹²³ Michael David-Fox (2012) *Showcasing the great experiment: Cultural diplomacy and western visitors to the Soviet Union 1921-1941*, Oxford: Oxford University Press, s. 5.

¹²⁴ David-Fox (2012) *Showcasing the great experiment*; Louis Nemzer (1949) ”The Soviet Friendship Societies”, *The public opinion quarterly*, vol. 13, no. 2; V. Pechnatov (2001) ”Exercise in frustration: Soviet Foreign Propaganda in the early Cold War, 1945-47”, *Cold War history*, vol. 11, no. 2.

¹²⁵ David-Fox (2012) *Showcasing the great experiment*, kapitel 1; Wenell (2015) *Sovjetunionen och svenska vänsällskap*, s. 2.

¹²⁶ Wenell (2015) *Sovjetunionen och de svenska vänsällskapen*, s. 2, 40; Tony Shaw (2001) ”The politics of Cold War culture”, *Journal of Cold War Studies*, vol. 3, no. 3, s. 59-60.

¹²⁷ GARF 5283 op. 22, d. 18, s. 3-7 Ordförande i VOKS ledning, V. Kemenov, 15 augusti 1945 till Molotov och Malenkov.

den inhemska befolkningen och internationellt. Detta hade VOKS också gjort under mellankrigstiden.¹²⁸

VOKS var från början ett frivilligt förbund, vilket betydde att dess medlemmar var tvungna att följa order från andra myndigheter och regeringsbeslut men saknade de rättigheter som en myndighet hade. Organisatoriskt låg VOKS dock under Utrikesministeriet och var integrerat i dess verksamhet.¹²⁹

Efter Andra världskriget var man missnöjd med VOKS insats och fann inte att organisationen gjort tillräckligt för att popularisera Sovjetunionens utrikespolitik. Det skedde därför en omorganisation år 1946 när Avdelningen för agitation och propaganda (Agitprop) fick överta den dagliga ”operativa ledningen och kontrollen över verksamheten” när det gällde utrikespropagandan.¹³⁰ I denna verksamhet ingick VOKS. Efter detta låg alltså VOKS fortsatt under Utrikesministeriet men Agitprop hade befogenheter att styra dess propagandaarbete.¹³¹ Genom denna koppling till Agitprop ökade VOKS arbetsuppgifter. Organisationen skulle nu inte bara sköta kultursamarbeten utan skulle också informera Agitprop om utländsk press, politiska redogörelser och kongresser och konferenser organiserade av utländska partier och fackförbund. Den skulle också rapportera om olika länders litteratur, ekonomi, kultur och ideologi. Detta utökade uppdrag ledde till att Utrikesministeriet inrättade en tjänst vid de sovjetiska ambassaderna för VOKS.¹³²

En av VOKS absolut viktigaste uppgifter var kampen för fred. Det var essentiellt att fokusera på Sovjetunionens fredsskapande ambitioner, där landet beskrevs som en garant för frihet och folkens oberoende. Propagandan skulle syfta till att visa världen ”hur hela vår kultur och hela vår ekonomiska konstruktion genomsyras av strävan för fred.”¹³³

I oktober 1952 presenterade Stalin ”en strategi om samexistens.”¹³⁴ Denna strategi kom att utvecklas vidare av hans efterträdare. Efter Stalins död så förändrades det sovjetiska samhället och Sovjetunionens diplomati. Detta påverkade självfallet

¹²⁸ Michael David-Fox (2002) ”From Illusory ‘Society’ to Intellectual ‘Public’: VOKS, International travel and Party-Intelligentsia relations”, *Contemporary European History*, vol. 2, no. 1, s.10; Rösa Magnúsdóttir (2006) *Keeping up appearances: how the soviet state failed to control popular attitudes toward the United States of America, 1945-1959*, Chapel Hill: Dissertation University of North Carolina, s. 132, not 75.

¹²⁹ Wenell (2015) *Sovjetunionen och de svenska vänsällskapen*, s. 44, 48.

¹³⁰ *Stalin i kosmopolitizm* (2005), s.61-62 från RGASPI f. 77 op. 4, d. 16, s. 55-63, 13 augusti 1946.

¹³¹ Wenell (2015) *Sovjetunionen och svenska vänsällskap*, s. 48.

¹³² Wenell (2015) *Sovjetunionen och svenska vänsällskap*, s. 48: *Stalin i kosmopolitizm* (2005) s. 64-65, från RGASPI f. 77 op. 4, d. 16, s. 65, 13 augusti 1946.

¹³³ GARF 5283 op. 22, d. 327, s. 1-6A. Vysjinskij 1 januari 1950.

¹³⁴ Frederick Barghoorn (1960) *The Soviet cultural offensive: the role of cultural diplomacy in Soviet foreign policy*, Princeton: Princeton University Press, s. 60.

också det internationella kulturutbytet och VOKS arbete. Sovjetunionens fokus ändrades från tanken om ett oundvikligt krig till tanken om en fredlig samexistens med fienden.¹³⁵ Forskning har visat att detta ledde till ökat kulturutbyte mellan Sovjetunionen och Västeuropa samt USA.¹³⁶

Trots att Sovjetunionens diplomati fortsatt handlade om att presentera en tilltalande bild av Sovjetunionen och att bekämpa amerikansk propaganda¹³⁷ så anpassade den sig till yttre politiska omständigheter. Därför ledde denna förändring i utrikespolitik till att VOKS agerande blev mer flexibelt. Detta demonstreras med att organisationen nu började göra visst avkall på ideologin och sökte nya samarbetspartner som inte hade kopplingar till partipolitisk verksamhet.¹³⁸

1958 ersattes VOKS av den nya organisationen Förbundet av sovjetiska vän- och kulturkontakter med utlandet (SSOD).¹³⁹

Således var VOKS fram till 1958 en viktig aktör i den sovjetiska internationella kulturpolitiken, det vill säga Sovjetunionens mjuka makt. VOKS uppgift var att bemöta antisovjetisk propaganda och framhålla Sovjetunionens samhällssystem. Den skulle dessutom informera den sovjetiska befolkningen om utländsk kultur och inhämta kunskap som kunde användas inom Sovjetunionens vetenskap och kultur. En viktig strategi som VOKS använde för detta syfte var att använda framstegsvänliga personer utomlands, vilket inkluderade medlemmar i de olika sovjetiska vänsällskapen.¹⁴⁰

Sällskapet Sverige-Sovjetunionen

I sin avhandling från 2015 *Sovjetunionen och svenska vänsällskap 1945–1958: Sällskapen Sverige-Sovjetunionen som medel i sovjetisk strategi* har Olov Wenell noggrant analyserat hur Sovjetunionen försökte vinna den svenska befolkningens sympatier under perioden 1945–1958 genom VOKS och Sällskapen Sverige-Sovjetunionen.¹⁴¹

¹³⁵ Vladislav Zubok (2007) *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, s. 94.

¹³⁶ Stephen Lovell (2010) *Shadow of war: Russia and the USSR 1941 to the present*, Oxford: Wiley-Blackwell, s. 288; Magnúsdóttir (2006) *keeping up appearances*, s. 7, 149-150.

¹³⁷ Magnúsdóttir (2006) *Keeping up appearances*, s. 7, 149-150 och kap. 4.

¹³⁸ Wenell (2015) *Sovjetunionen och svenska vänsällskap*, s. 70, 168.

¹³⁹ Ibid, s. 68.

¹⁴⁰ Ibid, s. 69.

¹⁴¹ Ibid, s. 69.

Det första sällskapet Sverige-Sovjetunionen grundades år 1935. Redan 1934 hade ett antal kemister, bland annat professor Wilhelm Palmaer (1868–1942) och professor The Svedberg (1884–1971) närvarat vid en kongress i Leningrad. De hade då sett ett behov av ett organiserat samarbete mellan vetenskapsmän i Sverige och Sovjetunionen. Det visade sig att flera andra svenskar var intresserade av en liknande vänskapsförening. De andra intressenterna kom från blandade kretsar, såsom intellektuella, konstnärliga och industriella. På inbjudan av Sovjetunionens ambassadör Alexandra Kollontaj och professor Palmaer träffades ett trettiotal intresserade i Rosenbads festvåning i mars 1935. Bland dessa intresserade var flertalet individer med hög social status såsom riksdagsmän, ledande industrimän, författare och individer med akademiska titlar. Där grundade man Sällskapet för främjandet av kulturella och vetenskapliga förbindelser mellan Sverige och Sovjetunionen (Sällskapet Sverige-Sovjetunionen). Detta sällskap hade sitt säte i Stockholm och i den första styrelsen var professor Palmaer ordförande och doktor Ada Nilsson vice ordförande.¹⁴² Sällskapet bytte sitt officiella namn till Sällskapet för främjandet av kulturella och ekonomiska förbindelser mellan Sverige och Sovjetunionen år 1940, kanske för att poängtera vikten av handel mellan länderna.

Målet för Sällskapet Sverige-Sovjetunionen var att dra till sig intellektuella personer med intresse för det sovjetiska samhället och dess kultur. I Sällskapets verksamhetsberättelse beskrevs starten på sällskapets verksamhet som ett uttryck för nyfunna vetenskapliga kontakter och en vilja att bredda de kulturella förbindelserna för att "...bidraga till att skingra den rent förfärande svenska okunnigheten om Sovjetunionen."¹⁴³

Sällskapet i Stockholm var det första, största och under lång tid helt dominerande sällskapet. Snart dök det dock upp sällskap i Göteborg, Malmö, Gävle och Norrköping. Sällskapen var självständiga medlemsstyrda sällskap. Antalet sällskap ökade sedan snabbt och år 1950 tyckte man detta krävde en ny organisation. Därför samlades alla 19 lokala sällskap i Förbundet för främjande av kulturella och ekonomiska förbindelser med Sovjetunionen.¹⁴⁴ En förbundsstyrelse valdes med socialdemokraten Georg Branting (1887–1965) som ordförande.¹⁴⁵ Förslaget om att skapa ett nationellt förbund kom ifrån VOKS.¹⁴⁶

¹⁴² Wenell (2015) *Sovjetunionen och svenska vänsällskap*, s. 3, 84; Eva Palmaer (1950) *Femton års verksamhet 1935-1950: Sällskapet för främjande av kulturella och ekonomiska förbindelser mellan Sverige och Sovjetunionen*, Utgivet av sällskapet, s. 3.

¹⁴³ Palmaer (1950), *Femton års verksamhet 1935-1950*, s. 3-7.

¹⁴⁴ Wenell (2015) *Sovjetunionen och svenska vänsällskap*, s. 3; GARF 5283 op. 22, d. 607, s. 53-54 Chefen för Skandinaviska avdelningen vid VOKS, G. Sjumilov och rådgivare vid skandinaviska avdelningen V. Kopina, 8 maj 1952 "Årsrapport för VOKS arbete med Förbundet Sverige-Sovjetunionen 1951."

¹⁴⁵ GARF 5283 op. 22, d. 272, s. 11-16 Nikolskij till Denisov 18 november 1950.

¹⁴⁶ Wenell (2015) *Sovjetunionen och svenska vänsällskap*, s. 109.

Georg Branting hade redan tidigare figurerat i sällskapen. År 1946 stod Stockholmssällskapet Sverige-Sovjetunionen utan ledare eftersom ordföranden Einar Tegen (som efterträtt professor Palmaer) avgått. Advokat Georg Branting hade då skött ordförandeuppgiften. Egentligen var han då endast tillfällig vice ordföranden, emedan ordinarie vice ordföranden grevinnan Kerstin Hamilton var sjuk. Georg Branting var socialdemokrat men ansågs stå ”kommunismen mycket nära.”¹⁴⁷ Historikern Wilhelm Agrell har dessutom påvisat att Branting var informatör åt Sovjetunionen under täcknamnet Senator.¹⁴⁸

Förbundet och sällskapen Sverige-Sovjetunionen hade officiellt en rätt opolitisk framtoning men följdes noga av den svenska säkerhetstjänsten. Denna såg vänsällskapen som ”täckorganisationer som fungerade som täckmantel för kommunistisk politik och som försökte manipulera den svenska allmänheten.” Forskning har dock visat att detta är en förenklad syn på fenomenet och att frontorganisation är ett bättre begrepp att använda i beskrivningar av vänsällskapen.¹⁴⁹

I utredningen *Övervakningen av ”SKP-komplexet”* SOU 2002:93 kom man fram till att sällskapen Sverige-Sovjetunionens verksamhet finansierades av medlemsavgifter, biljettförsäljning till sällskapens arrangemang, konserter och arrangerandet av turistresor till Sovjetunionen. Förutom detta mottog sällskapen ekonomiskt stöd från organisationer i Sovjetunionen. Utredningen kom också fram till att sällskapen och förbundet, trots att de sade sig vara partipolitiskt obundna, hade nära band till SKP. Tydligt var SKPs arbetsutskott delaktigt i utformandet av förbundets verksamhet. Det noterades också att sällskapens administrativa del brukade skötas av en person med anknytning till SKP medan ordförandena brukade vara anknutna till Socialdemokratiska arbetarepartiet (SAP). Enligt utredningen var syftet med sällskapen och Förbundet Sverige-Sovjetunionen att sprida information om Sovjetunionen och inrikta sig på att dra till sig intellektuella, socialdemokrater och borgerliga personer med intresse för Sovjetunionen och rysk kultur.¹⁵⁰

Som tidigare nämnts så insåg Sovjetunionen rätt snart efter Andra världskrigets slut att Sverige riskerade att närma sig västmakterna. Det fanns också en stark antikommunistisk stämning i Sverige. Därför var det viktigt för Sovjetunionen att öka sin popularitet i Sverige. Ett sätt att göra detta var att uppmuntra ”frekventa besök i Sverige av sovjetiska vetenskapsmän, författare, artister, idrottsmän m.fl. Betydelsen av sådana besök kunde knappast överskattas.”¹⁵¹

¹⁴⁷ *Övervakningen av ”SKP-komplexet”*: Forskarrapport till säkerhetstjänstkommissionen, SOU 2002:93, s. 61.

¹⁴⁸ Agrell (2003) *Venona: spåren från ett underrättelsekrig*, s. 271-278.

¹⁴⁹ *Rikets säkerhet och den personliga integriteten: De svenska säkerhetstjänsternas författningsskyddande verksamhet sedan år 1945*. Betänkande av säkerhetstjänstkommissionen, SOU 2002:87 (Stockholm, 2002), s. 180-181; SOU 2002: 93, s. 59-62, citat s. 62.

¹⁵⁰ SOU 2002:93, s. 59.

¹⁵¹ Petersson (1994) *Med Moskvas ögon*, s. 92.

Sällskapen Sverige-Sovjetunionen var en redan existerande organisation som kunde användas för att intensifiera informationsspridandet om Sovjetunionen. Det blev därför så att VOKS arbete i Sverige främst kanaliserades genom sällskapen Sverige-Sovjetunionen.¹⁵²

Det fanns en oro över det ökade amerikanska och brittiska kulturutbytet med Sverige. Därför blev VOKS huvuduppgift att propagera för den sovjetiska kulturen samtidigt som man skulle motverka den engelska och amerikanska propagandan. Det var viktigt för VOKS att förvandla sällskapen till en mass-organisation. Ökningen av antalet sällskap var ett lovande steg framåt för detta syfte. Under 1947 grundades det till exempel sju nya svensk-sovjetiska sällskap i olika städer.¹⁵³

VOKS representant i Sverige var den som skötte korrespondensen mellan sällskapen Sverige-Sovjetunionen och den Skandinaviska avdelningen vid VOKS i Moskva. VOKS representant var oftast sekreteraren eller attachén vid de sovjetiska beskickningarna och utgjorde då länken mellan sällskapen i de olika länderna och VOKS i Moskva.¹⁵⁴

VOKS arbete i Sverige ansågs inte så framgångsrikt åren efter Andra världskriget. Det fanns, enligt VOKS rapporter, flera faktorer som negativt påverkade arbetet i Sverige: den inrikespolitiska situationen, sällskapens svaga ställning, ökad amerikansk och engelsk närvaro samt spridningen av antisovjetisk propaganda. Dock fanns det ett ökat intresse för Sovjetunionens kultur, ekonomi och vardagsekonomi samt en beundran för dess insats under kriget.¹⁵⁵

I början av 1950-talet blev förbundet Sverige-Sovjetunionen viktigare för VOKS. VOKS hade nämligen noterat att klasskampen tilltagit i de skandinaviska länderna och var också av åsikten att utrikespolitiken i dessa länder inte utvecklats på det sätt som Sovjetunionen önskade. Dock var bland annat sammanslagningen av de lokala sällskapen till ett förbund ett tecken för VOKS på att det fanns en ökad sympati för Sovjetunionen hos den svenska befolkningen. I VOKS ögon hade den svenska befolkningen en positiv bild av Sovjetunionen medan den politiska eliten var mer negativ. Därför var det viktigt för VOKS att sällskapen behöll alla redan positiva medlemmar samtidigt som de skulle attrahera ytterligare medlemmar bland nya grupper.¹⁵⁶

Förbundet Sverige-Sovjetunionen hade stärkts i början av 1950-talet i Moskvas ögon. En av orsakerna var den nye ordföranden som hade valts vid en kongress

¹⁵² Wenell (2015) *Sovjetunionen och svenska vänsällskap*, s. 3, 85, 95.

¹⁵³ Ibid, s. 87; GARF 5283, op. 22, d. 586, s. 47, 63 Årsrapport om VOKS arbete i Sverige 1946, V. Zjarikov chef för Skandinaviska avdelningen vid VOKS.

¹⁵⁴ GARF 5283 op. 22, d. 18, s. 1, 2 Ordförande i VOKS ledning, V. Kemenov, 15 augusti 1945 till Molotov och Malenkov.

¹⁵⁵ Wenell (2015) *Sovjetunionen och svenska vänsällskap*, s. 89.

¹⁵⁶ Ibid, s. 127-128.

1952; Nils Otto Silfverskiöld.¹⁵⁷ Nils Silfverskiöld (1888–1957) var av adlig börd, var medicine doktor, docent i ortopedi och dessutom olympisk guldmedaljör i gymnastik vid OS i Stockholm 1912.¹⁵⁸ Nils Silfverskiöld ledde ett krigssjukhus, initierat av de svenska och norska hjälpskommittéerna, på republikens sida under spanska inbördeskriget. När han sedan återkom till Sverige så fortsatte han vara ett starkt stöd för de krigsskadade bland de svenska Spanienfrivilliga.¹⁵⁹ Han hade föreslagits till ordförandeposten i Stockholmssällskapet redan 1948 av vice ordföranden för den Skandinaviska avdelningen vid VOKS, Sjumilov. Enligt Sjumilov var Silfverskiöld en kommunist och en ”progressiv samhällsföreträdare.” Han var regelbundet med i den kommunistiska pressen och höll ofta föredrag vid sällskapet Sverige-Sovjetunionens möten i Stockholm.¹⁶⁰

Fotografi av Nils Silfverskiöld från cirka år 1912.

Okänd fotograf, från Sveriges Olympiska Kommittée, <http://sok.se/idrottare/idrottare/n/nils-silfverskiold.html>. Fritt tillgänglig.

¹⁵⁷ GARF 5283 op. 22, d. 397, s. 56 Rodionov till VOKS ordförande Denisov 9 april 1953.

¹⁵⁸ *Vem är det? Svensk biografisk handbok* (1925), Stockholm, s. 677; (1943) Stockholm, s. 742; (1957) Stockholm, s. 873 – hämtat på <http://runeberg.org/vemardet/> den 01-10-2021.

¹⁵⁹ *Svenskt biografiskt lexikon*, Silfverskiöld (Silfverschiöld), släkt – hämtat på <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=5919> den 01-10-2021.

¹⁶⁰ GARF 5283 op. 22, d. 596, s. 200-203 Vice chefen för den skandinaviska avdelningen vid VOKS, G. Sjumilov ”Redogörelse för VOKS arbete i Sverige under 1948.”

Förutom detta hade förbundet arbetat hårt med att etablera samarbeten med liknande förbund i andra länder, främst i Skandinavien men även i Rumänien.¹⁶¹

Enligt Sjumilov var det ”fredens anhängare” som var basen för Förbundet Sverige-Sovjetunionen i dess arbete.¹⁶² Runt 1950 började VOKS mer och mer engagera SKP för att utveckla sällskapen Sverige-Sovjetunionen. Sällskapens syfte var enligt VOKS i Moskva att vara politiska, och att använda kulturutbytet som ett sätt att bedriva politik i Sverige. Dock skulle man samtidigt inte skrämman iväg de organiserade och aktiva kommunisterna. Det fanns emellertid en spänning mellan kommunister och socialdemokrater inom sällskapen.¹⁶³

Militärstrategiskt spelade sällskapen Sverige-Sovjetunionen en roll för VOKS. Många av sällskapen bildades på orter med stark industri, många arbetare och där SKP hade ett betydande politiskt stöd. Tanken var att sällskapen kunde underlätta underrättelseverksamheten både i allmänhet och på militärstrategiskt viktiga platser. Underrättelseverksamheten skulle gynnas av medlemmarnas lokalkännedom och även genom att man använde lokalt framstående personligheter. På så sätt kunde man få fram information som annars skulle vara svår att nå. Dessutom kunde man se sällskapens medlemmar som potentiella reserver vid en eventuell sovjetisk invasion av Sverige.¹⁶⁴

Den politiska utvecklingen mellan Sverige och Sovjetunionen efter 1953 ledde till ändrade förutsättningar för kulturutbyte mellan länderna och för sällskapens arbete. Den sovjetiska ledningen fokuserade nu på fred och internationell avspänning. På samma gång ökade den svenska befolkningens intresse för Sovjetunionen och den antisovjetiska stämningen tonades ner. I och med ett ökat intresse för Sovjetunionen ökade också intresset för sällskapen. Dessa fick allt oftare agera mellanhand åt den sovjetiska ambassaden och svenska organisationer och enskilda personer. Berörda organisationer och personer var oftast intresserade för möjligheten att anordna resor till Sovjetunionen samt att få tillgång till sovjetiska filmer och annat informationsmaterial.¹⁶⁵

Efter 1953 blev VOKS mer aktivt i sökandet efter nya samarbetspartners utan kopplingar till kommunistisk partiverksamhet för att öka medlemsantalen i sällskapen. Man gjorde försök att närma sig de svenska folkparkerna utan påtagliga resultat. VOKS försökte också uppvakta Arbetarnas Bildningsförbund (ABF) för att knyta ABF närmare sällskapen Sverige-Sovjetunionen. Detta ledde

¹⁶¹ Wenell (2015) *Sovjetunionen och svenska vänsällskap*, s. 130.

¹⁶² GARF 5283 op. 22, d. 607, s. 51 Chefen för Skandinaviska avdelningen vid VOKS G. Sjumilov och rådgivare vid Skandinaviska avdelningen V. Kopina, 8 maj 1952 ”Årsrapport för VOKS arbete med Förbundet Sverige-Sovjetunionen 1951.”

¹⁶³ Wenell (2015) *Sovjetunionen och svenska vänsällskap*, s. 138.

¹⁶⁴ Ibid, s. 137.

¹⁶⁵ GARF 5283 op. 22, d. 629, s. 1-7 Chefen för den Skandinaviska avdelningen vid VOKS G. Sjumilov 12 mars 1953.

inte till ökade medlemsantal men till mer utvecklade samarbeten under senare årtionden. Det blev dock fortsatt sällskapen Sverige-Sovjetunionen som VOKS använde sig av för sitt arbete.¹⁶⁶ Efter händelserna i Ungern 1956 försvårades återigen situationen för VOKS och Förbundet Sverige-Sovjetunionens arbete.

År 1985 firade sällskapet Sverige-Sovjetunionen 50 år. Förbundet Sverige-Sovjetunionen hade då cirka 11 000 medlemmar och cirka 30 lokala sällskap. År 1991 upplöstes förbundet Sverige-Sovjetunionen på grund av en ekonomisk skuld som försatt förbundet i konkurs.¹⁶⁷

Sammanfattningsvis så använde Sovjetunionen, genom VOKS, Sällskapen Sverige-Sovjetunionen för att popularisera sitt land hos svenskarna. VOKS tog större och större kontroll över sällskapens aktiviteter. Dessa aktiviteter blev granskade och godkända av Sovjetunionens ambassad i Stockholm och VOKS i Moskva. För att utveckla sällskapen så ökade VOKS sina insatser till att påverka SKP att ta del av sällskapens verksamhet. Efter 1953 intensifierades VOKS intresse för att implementera och utveckla kulturutbyten med andra aktörer förutom sällskapen. Det blev dock fortsatt via sällskapen som VOKS genomförde det mesta av sin offentliga diplomati.

¹⁶⁶ Wenell (2015) *Sovjetunionen och svenska vänsällskap*, s. 168.

¹⁶⁷ Ibid, s. 190.

Material och metod

Till denna avhandling har textmaterial från följande olika kategorier använts:

1. Material från arkiv – brev, personliga anteckningar och dagböcker, utkast till framtida publicerade arbeten.
2. Dokumenterade intervjuer med levande släktingar till de studerade individerna och med experter inom vissa ämnen.
3. Tidningsartiklar.
4. Tryckta autobiografier.
5. Tryckta sekundära källor.

Materialen från punkterna 1, 2 och 3 räknas som *primära* källor medan materialet från punkt 3 och 4 utgör *sekundära* källor där någon annan har tolkat primärt material.

När man studerar primärt material som inkluderar någon typ av skildring från en individ så studerar man det genom kvalitativa metoder. Forskaren försöker tolka olika individers vittnesmål. Detta är viktigt att minnas när man granskar materialet källkritiskt.

I denna avhandling använder jag mig av fenomenologi (”läran om fenomen och väsen”) det vill säga ett filosofiskt sätt att studera medvetandets och erfarenhetens strukturer. Denna filosofiska rörelse grundades på tidigt 1900-tal av Edmund Husserl och har sedan utvecklats.¹⁶⁸ Enligt Husserl så är grundtanken med fenomenologin att systematiskt reflektera kring och studera medvetandets struktur och de fenomen som uppstår från medvetna gärningar. Man studerar särskilt förhållandet mellan varseblivningen och objekten för varseblivningen, samt försöker förklara idéer och väsen så som de ter sig för oss. Detta kan sättas i motsats till den cartesianska analysmetoden när världen ses som objekt med objekt som agerar och reagerar med varandra. I dess enklaste form försöker fenomenologin skapa möjligheter att objektivt studera ämnen som anses subjektiva, såsom känslor och uppfattningar.¹⁶⁹ Genom att analysera mänskligt

¹⁶⁸ Dan Zahavi (2003) *Husserls phenomenology*, Stanford: Stanford University Press.

¹⁶⁹ Sangeetha Menon, Sinha Anindya och B. V. Sreekantan (2014) *Interdisciplinary Perspectives on Consciousness and the Self*, New York: Springer, s. 172.

beteende kan man förstå världen bättre och människor kan bli förstådda genom att de reflekterar det samhälle de lever i.¹⁷⁰

En gren av fenomenologisk metod är hermeneutisk fenomenologi som introducerades av Martin Heidegger.¹⁷¹ Hermeneutik är läran om tolkning och förståelse, särskilt av texter och skrivna vittnesmål.¹⁷² I hermeneutisk fenomenologi hävdas att varje händelse eller möte inkluderar en tolkning från den studerade individen och från den som studerar. Denna tolkning hör samman med individens bakgrund och kan inte separeras från individens utveckling genom livet.¹⁷³ Således används hermeneutisk fenomenologisk metod för att forska kring historiska betydelser och händelser och i relation till sociala effekter på individer.¹⁷⁴

Hermeneutisk fenomenologisk metod passar därför väl att använda i denna avhandling. Texter är centrum i dessa studier och i denna avhandling har en stor mängd primära källor, författade av de studerade individerna, använts. I enlighet med hermeneutisk fenomenologi har den studerade individen gjort en tolkning av varje händelse denna utsatts för. Individens bakgrund är det som formar tolkningen och således även hur denna är beskriven i texterna. På detta sätt kan denna avhandling försöka förstå vad som låg bakom de studerade individernas gärningar och val.

Något man även måste fundera på källkritiskt är risken för subjektiv vinkling, bias, i det studerade materialet. De personer som väljer att skriva ner sina memoarer och publicera dessa tillhör en selekterad grupp av människor då många aldrig skulle fundera på att ge ut en autobiografi. Frågan är därför om dessa autobiografier utgör en representativ bild av skildringar av upplevelser från den studerade tiden. Man kan också fundera på om författarna, förutom att vara läkare eller inneha ett annat yrke, också är professionella författare och därmed skulle ha intresse av att öka sin bokförsäljning.

Denna typ av bias figurerar inte lika mycket bland det material som finns tillgängligt i arkiven. Stora delar av detta arkivmaterial lämnades in av släktingar eller vänner

¹⁷⁰ Mark P. Orbe (2009) "Phenomenology" i S. Littlejohn och K. Foss (red.) *Encyclopedia of communication theory*, Thousand Oaks, California: SAGE Publications, s. 750-752.

¹⁷¹ Anna-Teresa Tymieniecka (red.) (2014) *Phenomenology World-Wide: Foundations – Expanding Dynamics – Life Enagements. A guide for Research and Study*, Dordrecht: Springer, s. 246.

¹⁷² The American Heritage Dictionary of the English Language, fifth edition (2020) "hermeneutics", Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company, www.ahdictionary.com hämtad den 15-10-2021.

¹⁷³ Susann M. Laverty (2003) "Hermeneutic Phenomenology and Phenomenology: A Comparison of Historical and Methodological Considerations", *International Journal of Qualitative Methods*, vol. 2(3); s. 21-35.

¹⁷⁴ J. Amos Hatch (2002) *Doing qualitative research in education settings*, New York: State University of New York Press.

till individerna själva och det är därför möjligt att de studerade individerna inte avsåg att vissa av dokumenten någonsin skulle bli lästa av allmänheten.

En annan form av bias att hålla i åtanke är den enskilda individens skildrade upplevelse. Den behöver inte helt vara samstämmig med samma individs faktiska upplevelse. I en nedskriven skildring av en upplevelse kan aldrig alla de känslor och tankar som individen faktiskt upplevde och påverkades av under händelsen inkluderas. Dessutom kan det, speciellt i fallen med publicerade autobiografier, vara så att författaren kan ha funnit vissa erfarenheter för pinsamma, känslomässigt betungande eller stigmatiserande för att skriva ner. En nedskriven skildring kommer därför alltid att reflektera åsikter, val och känslor hos författaren, vilket gör dem långt ifrån opartiska.

Ett exempel för att demonstrera problematiken är Alexandra Kollontajs publicerade dagbok mellan år 1930 och 1940. Originalversionen var skriven för hand men versionen som lämnades in för publicering var maskinskriven.¹⁷⁵ Den versionen var dikterad av Kollontaj för en personlig sekreterare mellan år 1947 och 1951.¹⁷⁶ Den publicerade dagboken utgör därför en korrigerad version av originalet. Det är känt att delar av den handskrivna dagboken inte finns med i den publicerade versionen. Man har funnit vissa av dessa delar som lösa pappersbitar i dokumenthögar som lämnats in till partiarkiven i Moskva.¹⁷⁷ Kollontaj har alltså i efterhand ändrat eller tagit bort delar av sin dagbok inför publiceringen. Hennes motiv kan vi aldrig helt veta men ett uppenbart sådant kan vara att hon ville ta bort allt som på något sätt kunde uttrycka kritik mot Stalin.

En nedskriven skildring av en individ, antingen tänkt för publicering eller inte, behöver därför inte alltid återspegla författarens sanna eller ärligt återgivna upplevelse. Det finns också möjligheter för författaren att försköna, eller förfula, ett händelseförlopp på detta sätt. Således får man inse denna begränsning av sanningsanspråket hos det primära källmaterialet. Dock får man hålla i åtanke att biografiska och litterära texter ändå anses kunna legitimt visa på tankemönster och mänskliga beteenden.

Mycket av det som nu framhållits gäller också vid intervjuer. Intervjuer med släktingar och experter om händelser som inträffade för många år sedan kan självfallet ha påverkats av personliga åsikter och intryck från samtida debatter.

Då vi inte var närvarande under de faktiska händelserna så är vi begränsade att tolka händelserna utifrån de angivna upplevelserna. Händelseförlopp kan också uppges på ett felaktigt sätt, medvetet eller omedvetet, för att ge läsaren en viss bild av det hela. En författare kan överdriva, eller tona ner, sin egen insats vid

¹⁷⁵ Krister Wahlbäck (2008) "Förord" i Aleksandra Kollontai, *Aleksandra Kollontajs dagböcker 1930-1940*, övers. Lars Olsson, Stockholm: Bonniers, s. 15.

¹⁷⁶ Ibid, s. 16.

¹⁷⁷ Ibid, s. 17.

händelser för att framställa dessa mer positivt, eller andras insatser mer negativt. Genom att jämföra skildrade händelseförlopp kan man höja tolkningens sanningsanspråk.

Arkiven som har studerats finns tillgängliga vid KvinnSam på Göteborgs universitetsbibliotek, Kungliga Biblioteket i Stockholm, Riksarkivet i Marieberg Stockholm, Krigsarkivet i Stockholm, Carolina Rediviva biblioteket i Uppsala och SÄPOs arkiv i Stockholm. De studerade arkiven innehåller både personarkiv, till exempel Andrea Andreen Svedbergs arkiv, och arkiv för vissa organisationer, till exempel arkivet för Statens Institut för Rasbiologi i Uppsala.

När man undersöker arkivmaterial måste man betänka att innehållet i dessa kan ha varit medvetet ofullständigt genom att antingen individen det gäller, eller dennes anhöriga, kan ha gallrat bland materialet. Således kan det finnas material som medvetet aldrig hamnade i arkivet för att någon eller några inte velat att det skulle kunna studeras av allmänheten. Genom att individen själv, eller anhöriga, bestämt vad som skall ingå i arkivet finns också risken att innehållet inte är representativt för den tid detta speglar.

Ett arkiv kan bli ofullständigt för allmänheten också genom legala hinder. Vissa delar kan eller får inte lämnas ut för forskning. Ett exempel är delar av Nanna Svartz arkiv som är konfidentiella och därför inte tillgängliga för allmänheten. Andrea Andreens SÄPO-akt från SÄPOs arkiv utgör ett annat exempel. Utlämnande av hela akten på begäran av vår forskargrupp nekades av Riksarkivet, även efter överklagan (Kammarrätten i Stockholm, avdelning 3, Mål nr. 4681-20).

När man studerar tidningsartiklar så måste man betänka vilken typ av tidning/tidskrift artikeln är publicerad i, då olika tidskrifter företräder olika politiska åsikter och därför kan vinkla innehållet på varierande sätt. Dessutom är texter som publiceras i media färgade av samtidens värderingar, inklusive Sveriges officiella politiska ställning.

Om man i framtiden skulle applicera en alternativ metod på källmaterialet hade det varit intressant att analysera det från ett etnografiskt perspektiv. Inom etnografisk metodologi försöker man kartlägga beteenden och föreställningar inom en grupp individer. På så sätt tas inom etnografin sociala, kulturella och psykologiska aspekter i beaktande för att försöka förstå andra individers perspektiv på tillvaron. Man är intresserad av att förstå hur medlemmarna i en studerad grupp eller kultur förstår saker, vilken vikt de lägger vid olika händelser och hur de upplever verkligheten.¹⁷⁸ Detta forskningsperspektiv hade man kunnat applicera på Fogelstadgruppen, läkarmedlemmarna i förbundet Sverige-Sovjetunionen, eller de första kvinnliga läkarna i Sverige.

¹⁷⁸ Martyn Denscombe (2010) *The good research guide. For small scale social research projects*, Maidenhead: McGraw-Hill Education, s. 83.

Resultat och slutsatser

Resultat

Fotografi av Fritz Bauer som generalfältläkare.

Okänd fotograf. Från Svenskt flyg och dess män, Flodman, Uhr, Lignell, 1940. Fritt tillgänglig.

I **delarbete I** studeras läkaren Fritz Bauers liv och en del av hans komplexa yrkesmässiga uppdrag. Slutsatsen är att Fritz Bauer var en sann, men kontroversiell, humanist. På ytan kan delar av hans arbete förefalla paradoxala, nämligen Bauers humanistiska framtoning med arbete inom flyktingrörelsen och tidigare insatser i Balkankriget i motsats till hans roll i SIFR under dess antisemitiske chef Herman Lundborg. Bauer hade dubbla roller i mitten av 1930-talet när han var både styrelseordförande i SIFR och samtidigt ordförande för Kommittén för landsflyktiga intellektuella. Genom hans liv tycks humanistiska

åsikter ha varit en drivande del av hans personlighet. Artikelns slutsats är att Bauers involvering i SIFR grundade sig på hans intresse för rasbiologi, och hans färdigheter inom administration och organisation. Rasbiologi, som analyserats tidigare i denna avhandling, var under 1930-talet ett populärt ämne och ansågs som en modern vetenskap. Bauer var en framstående organisatör och hade stora färdigheter inom administration. Därför blev han aktivt ombedd att ta över ordförandeposten i SIFR och lyckades navigera institutet genom en tid av ekonomiska svårigheter. Det finns inget som tyder på att Bauer delade de politiskt bruna åsikterna hos Lundborg, chefen för SIFR. Tvärtom verkar Bauers tid som styrelseordföranden ha kantats av konflikter med Lundborg.

I delarbete II studeras Kommittén för landsflyktiga intellektuellas arbete och insats under 1930-talet. Slutsatsen är att Kommittén utförde ett viktigt arbete som hjälpte hundratala flyktingar under en turbulent förkrigstid med starka motsättningar och ren fientlighet riktad mot politiska flyktingar i Sverige. Kommittén bestod av några av den tidens främsta akademiska och kulturella personligheter. Den hade svårt att framkalla medkänsla för flyktingarna från allmänheten, särskilt inom arbetarklassen som ofta saknade en önskan om att hjälpa en flyktinggrupp bestående av intellektuella och akademiker. Kommittén kom att verka i ett politiskt kraftfält där såväl ideologiska som klassmässiga faktorer kom att påverka dess verksamhet och bemötande från det omgivande samhället.

I delarbete III studeras läkaren Andrea Andreen och hennes insatser under Koreakriget samt när och varför hon tilldelades Stalins fredspris 1953. Artikeln fokuserar på Andreens läkarroll och hur hon navigerade i de olika ideologiernas kraftfält under det Kalla kriget. Slutsatsen är att Andrea Andreen var en sann idealist på kristen grund vars främsta mål var världsfred. Samtidigt var hon dock en pragmatiker som var redo att samarbeta med olika personer, organisationer och stater för att nå sitt högre syfte. För henne helgade ändamålen medlen. Hon ansåg sig inte själv som en kommunist men beundrade utvecklingen av hälso- och sjukvård i Sovjetunionen och i den nya Folkrepubliken Kina. Andreen reste till Korea och nordöstra Kina under pågående krig för att delta i Koreakommissionen. Trots mediadrev och förföljelse efter publiceringen av resultaten stod hon fast vid de fynd som gjorts och sin övertygelse om att man måste arbeta för fred och mot bakteriell krigsföring. Senare tids frisläppta CIA dokument (2013) ger visst stöd för sanningshalten i Koreakommissionens slutsatser.

I delarbete IV studeras de vänskapsband som fanns mellan tre svenska kvinnliga läkare, Ada Nilsson, Andrea Andreen och Nanna Svartz, och den sovjetiska ambassadören i Sverige Alexandra Kollontaj. Slutsatsen är att det existerade en sann vänskap mellan Kollontaj och de tre läkarna även om relationerna startade som politiskt gynnsamma kontakter. Läkarna och Kollontaj delade ideologiska åsikter inom flera områden, till exempel kvinnans kamp för jämställdhet. Dock innebar säkert de initiala kontakterna från Kollontajs sida också en del av kampen inom den arena under det Kalla kriget som fördes genom utövande av så kallad mjuk makt.

Diskussion och slutsatser

Artiklarna i denna avhandling avser att bidra till forskningen kring hur svenska läkare navigerade inom ideologiernas kraftfält före och under Andra världskriget samt under Kalla kriget. Det finns sedan tidigare publicerad extensiv forskning inom detta område. En forskare som noggrant studerat hur vissa svenskar navigerat de ideologiska kraftfälten är historikern Birgitta Almgren. Almgren fokuserar i sin forskning på svensk-tyska relationer under 1900-talet och har forskat i det östtyska ministeriet för statssäkerhets (Stasi) arkiv samt har som enda utomstående fått ta del av uppgifter ur Rosenholzakterna i SÄPOs arkiv. Rosenholzakterna är en samling mikrofilmer av delar av ett systematiskt ordnat kortregister fört av Stasi som CIA kom över efter Berlinmurens fall. Kortregistret innehåller registerkort på olika personer – allt från övervakade individer till agenter. Rosenholzakterna har sedermera återförts till Tyskland och svenska SÄPO har fått ta del av en liten del av dessa.

Almgren behandlar även Nazitysklands och DDR:s infiltration i Sverige genom mjuk makt. Hennes forskning om nazismens och Stasis förhållande till Sverige finns tillgänglig bland annat i böckerna *Inte bara Stasi: relationer Sverige-DDR 1949–1990* (2009), och *Inte bara spioner: Stasi-infiltration i Sverige under kalla kriget* (2011).¹⁷⁹ I sina studier behandlar Almgren varför svenska Stasi-agenter handlade som de gjorde. Hon beskriver hur deras handlingar påverkas av samtidens händelser och hur dessa människors handlingar påverkas av exempelvis hot och svek, förförelse och frestelser samt av politisk övertygelse. Det är således inte bara de konkreta förbindelserna mellan Sverige och DDR som undersöks utan också kulturella mönster och värderingar i det svenska samhället under det Kalla kriget.

Wilhelm Agrell är historiker med inriktning på freds- och konfliktforskning och dessutom seniorprofessor i underrättelseanalys. I sin forskning fokuserar han på svensk försvars- och säkerhetspolitik under Kalla kriget. Även i hans forskning studeras hur individer navigerar i ideologiska kraftfält. Några exempel på Agrells bidrag till fältet är *Sprickor i järnridån* (2019) och *Tre spioner i kallt krig* (2018).¹⁸⁰

När det kommer till studier av hur läkare navigerar i ideologiska kraftfält måste Nils Hanssons avhandling *Entusiasm-Skepsis-Distans: Studier i svensk-tyska förbindelser inom medicinen 1933–1945* (2013) nämnas.¹⁸¹ I avhandlingen visar

¹⁷⁹ Birgitta Almgren (2009) *Inte bara Stasi: relationer Sverige-DDR 1949-1990*, Stockholm: Carlsson; Birgitta Almgren (2005); Birgitta Almgren (2011) *Inte bara spioner: Stasi-infiltration i Sverige under kalla kriget*, tillsammans med Helmut Müller-Enbergs, Stockholm: Carlsson.

¹⁸⁰ Wilhelm Agrell (2019) *Sprickor i järnridån: svensk underrättelsetjänst 1944-1992*, Lund: Historiska Media; Wilhelm Agrell (2018) *Tre spioner i kallt krig: Valter Krivitskij, Gusti Stridberg, Kim Philby*, Stockholm: Appell förlag.

¹⁸¹ Nils Hansson (2013) *Entusiasm – Skepsis – Distans: Studier i svensk-tyska förbindelser inom medicinen 1933-1945*, Lund: Lunds universitet, avhandling Medicinska fakulteten.

Nilsson hur Nationalsocialistiska Tyska Läkarförbundet (NSDÄB) försökte stärka banden med svenska läkare och medicinska akademiker och hur organisationen spred nazipropaganda till utvalda svenska läkare. Hanssons slutsats är att NSDÄBs syfte med sina medicinska kontakter i Sverige var att använda svenska läkare som ”marionetter och goda ambassadörer” för Nazitysklands sak.¹⁸²

En annan person som studerat svenska intellektuella och läkare med politiskt bruna åsikter är Per Svensson i sin bok *Vasakärven och järnröret*.¹⁸³ I sin bok följer Svensson männen från trettioalet med högerextrema sympatier och undersöker band som finns mellan dem och de studenter som möttes på Lunds universitet på 1990-talet och som skulle vara med om att bilda de nya Sverigedemokraterna.

När det kommer till hur läkare navigerar ideologiska kraftfält får man också titta på Birgitta Almgrens *Drömmen om Norden; nazistisk infiltration i Sverige 1933–1945* (2005).¹⁸⁴ I denna undersöker Almgren nazistiskt inflytande vid de svenska universiteten. Universiteten befolkas av intellektuella och bland dessa fanns självfallet läkare och medicinska forskare. Almgren analyserar varför dessa intellektuella kunde ta nazismens parti och vilka övertygelser som kunde ligga bakom dessa människors val.

Svenska intellektuellas sympatier för den tyska nationalsocialismen utforskas också i *De intellektuellas förräderi?* (2016), en samling av skrifter från författare och forskare inom ämnet.¹⁸⁵ I boken beskrivs hur intellektuella från alla områden engagerade sig i organisationer och publikationer som stod nära nazismen. De flesta av de intellektuella var inte organiserade nazister eller medlemmar i nazistiska partier.

Det ter sig alltså som en gemensam faktor att flertalet läkare och intellektuella som engagerat sig i organisationer eller rörelser associerade med en tung politisk riktning, såsom Nazityskland eller Sovjetunionen har saknat partimedlemskap som ett uttryck för denna ideologiska inriktning. Både Almgren och Hansson har visat att det var få svenska läkare som öppet kritiserade Hitlerregimen. Dessutom var det ytterst få som otvetydigt tog ställning för den tyska nationalsocialismen.¹⁸⁶ Vi

¹⁸² Hansson (2013) *Entusiasm – Skepsis – Distans: Studier i svensk-tyska förbindelser inom medicinen 1933-1945*, s. 38.

¹⁸³ Per Svensson (2014) *Vasakärven och järnröret: om den långa bruna skuggan från Lund*, Stockholm, Weyler.

¹⁸⁴ Birgitta Almgren (2005) *Drömmen om Norden: nazistisk infiltration i Sverige 1933-1945*, Stockholm: Carlsson.

¹⁸⁵ Birgitta Almgren, Maria Björkman, Maja Hagerman, Bibi Jonsson och Ola Larsmo (2016) *De intellektuellas förräderi? Intellektuellt utbyte mellan Sverige och Tredje Riket*, Lund: Arkiv förlag.

¹⁸⁶ Almgren (2005) *Drömmen om Norden*, s. 67-70; Hansson (2013) *Entusiasm-Skepsis-Distans*, s. 36.

ser samma sak när vi studerar läkarna i denna avhandling. Ada Nilsson och Andrea Andreen hade tydliga kopplingar till organisationer med sovjetiska sympatier men förnekade båda att de var kommunister. Ingen av dem var heller medlemmar i ett kommunistiskt parti. Inte heller Fritz Bauer tog något officiellt ställningstagande för ett politiskt parti.

Man får då fråga sig vad som drivit dessa läkare att engagera sig i dessa organisationer om de saknar den politiska övertygelsen. Det kan självfallet ha varit ett sätt att skydda och gardera sig själv från kritik. Sverige är ett litet land som gjorde sitt bästa för att navigera mellan de politiska stormaktsjättarna. Åsikterna i Sverige var starka och att fjärma sig från kritik genom att aktivt avstå partimedlemskap kan ha minskat eventuellt motstånd i opinionsarbetet. Dessutom måste läkare försöka dra gränser mellan vetenskap och politik. För att kunna utöva sitt arbete som läkare och vara en representant för naturvetenskapen kanske det inte var accepterat att vara partimedlem i partier som kan föranleda starka reaktioner och motsatta åsikter från patienter, forskarkollegor och akademiska institutioner.

Andrea Andreen verkar inte ha haft några sådana reservationer då hennes deltagande i Koreakommissionen och accepterande av Stalins fredspris 1953 till stor del övertygade den svenska befolkningen om hennes politiska tillhörighet, oavsett om hon var partimedlem eller inte.

Jag hävdar att för flera svenska läkare var det personliga övertygelser och ideal som styrde deras handlingar. Dessa vägde tyngre än politisk partitillhörighet. För dessa läkare var det viktiga slutmålet och inte vem eller vilka man samarbetade med för att nå det. Om ens personliga övertygelse var att världen skulle bli bättre om världsfred åstadkoms så var alla medel tillåtna för att åstadkomma detta mål, oavsett om man då var tvungen att samarbeta med stater, och människor, man rent politiskt inte höll med.

Historien är komplex och inte svart eller vit. Ett visst område kan nu i efterhand ha starka konnotationer med en viss politisk riktning, men detta behöver inte ha varit så när ämnesområdet uppkom utan kan ha förändrats under årens gång. Ett exempel är ämnet rashygien. Gunnar Broberg och Mattias Tydén har visat att rashygien ursprungligen inte hörde samman med varken högerextrema eller konservativa värderingar.¹⁸⁷ Förslaget att starta SIFR drevs av en socialdemokrat och en bondeförbundare. Så trots att rashygien idag är starkt associerat med nazismen och högerextrema åsikter så var detta långt ifrån sanningen på 1930-talet.

Också Sovjetunionen hade ett rasbiologiskt institut i Moskva som utvecklades från den genetiska fakulteten år 1921. Under 1920-talet skedde ett omfattande utbyte mellan rasbiologer i Sverige och Sovjetunionen. Emellertid fördömde Stalin eugenik 1931 och samarbetet avslutades. Från 1956 återkom ett intresse för

¹⁸⁷ Gunnar Broberg och Mattias Tydén (2005) *Oönskade i folkhemmet. Rashygien och sterilisering i Sverige*, Andra upplagan, Lund: Lunds universitet, s. 10-11.

rasbiologi i Sovjetunionen och man använde sig av arbete utfört av svenska rasbiologer, såsom Lundborg, ända fram till 1970-talet, det vill säga långt efter att sådana arbeten hade börjat anses förlegade i Sverige.¹⁸⁸

Människors navigerande under historiens gång är mångfacetterat och det går inte att placera människor i politiska fack endast baserat på deras intressen. För att nämna ett exempel så var kvinnokämpen Karolina Widerström intresserad av både rasbiologi och rashygien. Hon var en av grundarna av det Svenska sällskapet för rashygien.¹⁸⁹ Vid sidan av detta var hon en pionjär inom sexualhygien och sexualundervisning samt en förkämpe för kvinnors rättigheter. Detta ytterligare accentuerar historiens komplexitet och att ämnen eller människor inte kan begränsas till en viss åsiktsriktning när man studerar dem historiskt.

Denna avhandling har bidragit med kunskap inom området om hur svenska läkare navigerar i ideologiska spänningsfält, kanske främst genom att granska läkare involverade i svensk-sovjetiska relationer. Dessa läkare har inte studerats på detta sätt tidigare. En orsak till bristen på forskning kring detta tema kan självfallet vara svårigheten att komma åt sovjetiskt material då de gamla sovjetiska arkiven är stängda eller svåråtkomliga för utländska forskare.

Tidigare forskning om de namngivna kvinnliga läkarna i denna avhandling har inte fokuserat så mycket på deras svensk-sovjetiska relationer och ideologiska problemställningar. De har snarare studerats som en del i studier om kvinnorörelsens organisationer, till exempel i forskning om Fogelstadgruppen och SKV.¹⁹⁰ Således bidrar denna avhandling med en ny vinkel på studier av dessa kvinnor och deras livsgärning – nämligen deras navigering på den politiska arenan.

Denna avhandlings medicinhistoriska studier av läkare i offentligheten ger inblickar i hur läkarrollen kunde påverkas ideologiskt före och under det Andra världskriget samt under det Kalla kriget. Den ger också inblickar i vilka yrkesmässiga, politiska och polisiära följder detta kunde få för de berörda läkarna. Således blir en närmare analys av dessa läkaröden ett exempel på hur läkarroller kan påverkas av, men även i sin tur påverka, samhällsdebatt och politiska skeenden.

¹⁸⁸ Per Anders Rudling (2014) Eugenics and Racial Biology in Sweden and the USSR: Contacts across the Baltic Sea, *Canadian Bulletin of Medical History*, Vol. 31: 1, s. 41-75.

¹⁸⁹ Petter Hellström (2021) *Namngivning av fysiska miljöer vid Karolinska Institutet: en historisk översikt och inventering*, Uppsala: Uppsala universitet, s. 25.

¹⁹⁰ Lena Eskilsson (1991) *Drömmen om kamratsamhället: Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad 1925-1935*, Stockholm: Karlsson; Ulrika Knutson (2004) *Kvinnor på gränsen till genombrott: Grupporträtt av Tidevarvets kvinnor*, Stockholm: Bonniers; Ianthe Holmberg et al (red) (2014) *100 år av kvinnokamp: Svenska kvinnors vänsterförbund 1914-2014*, Göteborg: Svenska kvinnors vänsterförbund.

Historien är en spegel mot vår egen tid har det hävdats.¹⁹¹ Det är ytterst intressant att notera hur intresset för Fogelstadgruppen och dess arbete är ständigt återkommande, till exempel i en artikel 2021 publicerad i *Dagens Nyheter*.¹⁹² Detta är särskilt intressant med tanke på den politiska utveckling vi nu ser i flera länder med skärpt abortlagstiftning, där Polen sedan januari 2021 infört ett nästan heltäckande abortförbud, och inskränkta kvinnliga rättigheter, där Ungern har sett en påtaglig ökning av könsdiskriminering på arbetsplatserna under covid-19 pandemin och där man 2020 röstade igenom en lag som förbjöd byte av juridiskt kön.

Också intressant är att jämföra retoriken och argumenten som användes under 1930-talet i Sverige för att arbeta mot välkommandet av flyktingar. Jämför man de argument som framfördes i *Läkartidningen*, pressen och delar av politiken så uppvisar dessa argument stora likheter med dagsaktuella politiska argument i diskussionen om asylrätten. Detta undersöks också av Svensson i *Vasakärven och järnröret* där han menar att det inte är någon större skillnad på protesterna mot judisk invandring på 1930-talet och Sverigedemokraternas diskussioner om "massinvandring" idag. Svensson beskriver att Sverigedemokraterna, precis som sina föregångare på 1930-talet, är ett "apokalyptiskt kulturevolutionärt och därför främlingsfientligt nationalistparti."¹⁹³

Styrkor med denna avhandling är att den utnyttjar en stor mängd primära källor från arkiv. När man ska försöka tolka människors handlingar och förstå vad som ligger bakom dessa är det avsevärt enklare om man har tillgång till individernas egna skriftliga eftermäle. Genom arkivstudier har dessutom nytt material studerats som inte tidigare undersökts. Till exempel så har Kommittén för landsflyktiga intellektuella inte undersöks på någon djupare nivå men med hjälp av arkivmaterial har en detaljerad bild av deras arbete kunnat ges. Utöver detta har kvinnliga läkare inte studerats på detta sätt tidigare. Dessa har studerats från ett genusperspektiv och från sina professionella läkarroller, men inte hur de navigerat i de politiska ideologiska spänningsfälten eller vilka övertygelser som drev dem att söka sig till organisationer med dokumenterade vänsteråsikter.

I denna avhandling saknas ett mer internationellt fokus. Det hade varit av yttersta vikt för fältet att få tillträde och tillgång till arkiv från gamla Sovjetunionen samt att tala med ryska forskare kring förbindelser mellan Sovjetunionen och svenska läkare. Därför hade det varit önskvärt med ett större utbyte med ryska källor och forskare för att ge en mer nyanserad bild. Utöver detta hade det varit till nytta för avhandlingen att bättre förstå vad svenska läkare på besök i Sovjetunionen fick vara med om och hur de behandlades där.

¹⁹¹ Barbara Tuchman (1978) *A distant mirror: The calamitous 14th century*, New York: Alfred A Knopf.

¹⁹² Sofia Nyblom (2021) "Medborgarskolan på Fogelstad får nytt liv", *Dagens Nyheter* från den 25-07-2021, s. 6-10.

¹⁹³ Svensson (2014) *Vasakärven och järnröret*.

I framtiden hade det varit intressant att fortsätta studera hur svenska läkare navigerar i ideologiska kraftfält. Som vi har sett i delarbetena i denna avhandling så handlar det ofta om hur personers ideal krockar med den politiska verkligheten. För individerna är det kanske så att ändamålen helgar medlen för att nå vissa mål men för omvärlden ter det sig som att de tar en politisk ståndpunkt. Verkligheten är alltid komplex. Stormakterna har som regel utvecklat ett kallt cyniskt makttänkande och för dessa kan individer bara ses som ett slags spelpjäser. Således finns det risk att stormakterna utnyttjar individens idealism för att nå sina egna politiska mål.

Idag, långt senare, går det att urskilja hur historiebruket i olika verksamhetsfält inte alltid sammanföll, utan kunde leda till olika mål. Retroperspektivt kan vi se, att Tyskland var en stor kulturnation, utan att det för den skull fanns skäl att sympatisera med nazisterna. På samma sätt ser vi idag klart, att kampen för freden inte förutsatte ett stöd för Sovjetunionens politik. Men mitt i den perioden jag har valt att studera var det svårare att urskilja dessa olika linjer och bruket av historien blir därför annorlunda idag när vi kan urskilja resultaten av historien. De olika individernas agerande måste därför ses i sin tids sammanhang. Man kan också konstatera, att Fukuyimas beryktade tes år 1992 om att historien tagit slut, saknar verklighetsgrund.¹⁹⁴ Historien fortsätter här och nu.

Det hade varit av värde att studera fler svenska läkare med kopplingar till eller öppet stöd för Sovjetunionen. I denna avhandling hävdas att de flesta läkare aktiva i organisationer med band till politiska ideologier saknade partimedlemskap och var aktiva i dessa organisationer främst för sina egna personliga övertygelsers skull. För att bredda ämnet hade man därför kunnat fokusera på läkare med känt partimedlemskap för att jämföra dessa två grupper. Detta kan med fördel göras med en etnografisk forskningsmetod.

En läkare att då studera närmare är Nils Silfverskiöld, docent och ortopedkirurg. Det hade varit mycket intressant att noggrannare studera hans aktivitet under Spanska inbördeskriget, inom Förbundet Sverige-Sovjetunionen och vidare under det Kalla kriget. En annan läkare som förtjänar att närmare studeras är Gunnar Inghe, professor i socialmedicin och en av RFSU:s grundare.¹⁹⁵ Då hade man dessutom kunnat närmare analysera RFSU:s arbete under 1930-talet i detta perspektiv och insatserna hos en annan kvinna ledd av starka ideal – Elise Ottoson Jensen.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Francis Fukuyima (1992) *The end of history and the last man*, Toronto: Maxwell Mcmillian Canada.

¹⁹⁵ Jan Halldin (1999) ”Gunnar Inghe – de fattigas advokat”, *Läkartidningen*, vol. 96 (23); s. 2895-2897.

¹⁹⁶ Lena Lennerhed (2018) *Elise Ottesen-Jensen*, svenskt kvinnobiografiskt lexikon, <https://skbl.se/sv/artikel/EliseOttesenJensen> hämtad den 14-10-2021.

Utöver detta kan man gå vidare och studera andra händelser under det Kalla kriget och rörelser som dessa händelser inspirerat i Sverige. Till exempel hade en noggrannare genomgång av svenska läkare aktiva i rörelsen mot svenska atomvapen på 1950-talet eller Vietnamrörelsen under 1960-70-talen varit välkommen.

Vidare finns det behov av att fortsatt studera till hur stor del Alexandra Kollontaj utövade mjuk makt i sitt arbete i Sverige och hur stor del av detta arbete som riktades mot de kvinnliga läkarna, Fogelstadgruppen och SKV.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan denna avhandlings slutsatser summeras i följande punkter:

1. Kommittén för landsflyktiga intellektuella bestod av några av sin tids mest framträdande intellektuella och kulturella personligheter som alla förenades av sin vilja att hjälpa flyktingar. Politisk tillhörighet var inte det som styrde Kommitténs arbete. Motivet som styrde var snarare en djup humanistisk medkänsla, exemplifierad av deras ordförande läkaren Fritz Bauer (delarbete I och II).
2. Många läkare aktiva i organisationer och rörelser associerade med politiska grupperingar saknade partimedlemskap. De deltog inte på grund av politisk tillhörighet utan på grund av att de leddes av sina egna personliga ideal och mål. För att uppnå dessa var de beredda att samarbeta med vilken stat, organisation eller person som helst. För dem helgade ändamålen medlen (delarbete III och IV).
3. Runt ambassadören Alexandra Kollontaj figurerade en vänskapskrets av svenska kvinnliga läkare. Trots att de initiala kontakterna mellan Kollontaj och läkarna formades på grund av politiska orsaker och Sovjetunionens utövande av mjuk makt så utvecklades en sann vänskap mellan kvinnorna. Kollontaj och de kvinnliga läkarna delade åsikter och övertygelser när det kom till kampen för fred och kvinnans plats i samhället vilket gav dem ett gemensamt mål att sträva efter (delarbete IV).

Så segrar inte döden, fast åren har sin gång.
Så stannar inte tiden, den börjar bara om.
För sångerna om livet, som aldrig kan förstummas.
Ska nya röster sjunga, ska nya röster sjunga.

*Ska nya röster sjunga av Mikael Wiehe,
från albumet Basin Street Blues (1988)*

Tack

Arbetet bakom en avhandling är spännande, långt, frustrerande, roligt och entusiasmerande. Det väcker tankar och viljan att lära sig mera. Bakom en avhandling står inte bara författaren, utan så många fler utan vilka i alla fall denna avhandling inte hade blivit till.

Jag vill tacka mina handledare Peter M Nilsson och David Dunér för aldrig sviktande tilltro och optimism under åren. Med säker och trygg hand har ni hjälpt mig i min forskargärning och erbjudit perspektiv på det jag studerat.

Jag vill också tacka Anders Jeppson, min mentor och en av mina stora idoler. Tack för att du alltid funnits där med kloka ord, vishet om livet och tankar. Du har varit ett ovärderligt stöd.

Ett särskilt tack vill jag rikta till Sam Olofsson, min gymnasielärare i historia, som för flera år sedan väckte en ung students vetgirighet och vilja att förstå historia.

Jag vill också framföra ett tack till min arbetsplats och mina underbara kollegor på Vårdcentralen Ellenbogen för ett aldrig sinande visat intresse, för en fantastisk arbetsmiljö där forskning uppmuntras och för att jag får vara en del av ert team.

Ett tack skall också riktas till mina kollegor på enheten för medicinens historia – Tomas Bro, Jonatan Wistrand, Åsa Mohlin och Herman Holm. Tack för vår fina kollegiala stämning och vetskapen om att vi alltid hjälper varandra.

Tack till mina älskade föräldrar Lotta och Stefan och mina fina syskon Andreas, David och Elena. Det har varit underbart att ha en familj som hela tiden gett stöd till min forskargärning och alltid uppmuntrat mig till att göra mitt bästa.

Jag vill tacka min sambo Linus. Tack älskling för att du stått ut med mig under mina mer intensiva perioder i forskningen och för att du aldrig ifrågasatte vad jag gjorde utan alltid var ett orubbligt stöd. Tack också till din familj för all deras uppmuntran och särskilt din mamma Anneli som erbjud sig att korrekturläsa min kappa.

Slutligen ett tack till Jelistaz Zebulon (Zebbe) och Tazim Najam (Sniff) – mina två hundar som gjort skrivandet av min kappa till en möjlig process. Aldrig mer kommer jag underskatta värdet av en våt nos som puffar på mig eller att ni tvingade ut mig i naturen på värdefulla pauser i mitt skrivande. För er som inte har upplevt det så är den dömande blicken hos en vindhund som tycker sig få för lite av sin mattes uppmärksamhet efter flera timmars arbete en omöjlig sak att stå emot.

Referenser

Tryckta källor

- Aktuella fredsorganisationer*. Statspolisen i Stockholm, 3:e roteln, 1:a byrån. Orientering 3. 4/9 1949. Akt 245:6, löpnr 5, omslag 22. SÄPO.
- Agrell Wilhelm (2003) *Venona: spåren från ett underrättelsekrig*, Lund: Historiska media, s. 271-278.
- Agrell Wilhelm (2019) *Sprickor i järnridån: svensk underrättelsetjänst 1944-1992*, Lund: Historiska Media.
- Agrell Wilhelm (2021) *Catalinaaffären – Sveriges dramatiska historia*, Lund: Historiska Media.
- Agrell Wilhelm (2018) *Tre spioner i kallt krig: Valter Krivitskij, Gusti Stridberg, Kim Philby*, Stockholm: Appell förlag.
- Almgren Birgitta (2019) *Krossade illusioner: Fallet Herman Kappner och nazistisk infiltration i Sverige 1933-1945*, Stockholm: Carlssons.
- Almgren Birgitta (2009) *Inte bara Stasi: relationer Sverige-DDR 1949-1990*, Stockholm: Carlsson.
- Almgren Birgitta (2005) *Drömmen om Norden: nazistisk infiltration i Sverige 1933-1945*, Stockholm: Carlsson.
- Almgren Birgitta (2011) *Inte bara spioner: Stasi-infiltration i Sverige under kalla kriget, tillsammans med Helmut Müller-Enbergs*, Stockholm: Carlsson.
- Almgren Birgitta, Björkman Maria, Hagerman Maja, Jonsson Bibi och Larsmo Ola (2016) *De intellektuellas förräderi? Intellektuellt utbyte mellan Sverige och Tredje Riket*, Lund: Arkiv förlag.
- Andersson Irene (2001) *Kvinnor mot krig: aktioner och nätverk för fred 1914-1940*, Lund: Avhandling historiska institutionen.
- Andreen Andrea (1960) ”Inför 50-årsminnet av Internationella Kvinnodagen.” Manuskript. Tillgängligt i Andrea Andreens arkiv, KvinnSam Göteborgs universitet.
- Andreen Andrea (1956), *Karolina Widerström, Sveriges första kvinnliga läkare: en levnadsteckning*, Stockholm: Norstedts.
- Barghoorn Frederick (1960) *The Soviet cultural offensive: the role of cultural diplomacy in Soviet foreign policy*, Princeton: Princeton University Press.
- Bashford Alison, Levine Philipa red., (2010) *The Oxford Handbook of the History of Eugenics*, New York: Oxford University Press.

- Bjereld Ulf, Johansson Alf W. och Molin Karl (2008) *Sveriges säkerhet och världens fred: svensk utrikespolitik under kalla kriget* Stockholm: Santérus förlag.
- Brattain Michelle (2007) "Race, racism and Antiracism: UNESCO and the Politics of Presenting Science to the Postwar Public", *American Historical Review*, vol. 112, no. 5, s. 1388-90.
- Bresky Tomas (2008) *Kodnamn Mikael: spionaffären Enbom och kalla kriget*, Stockholm: Ordfront.
- Broberg Gunnar (1995) *Statlig rasforskning: en historik över Rasbiologiska institutet*, Lund: Lunds universitet.
- Broberg Gunnar och Tydén Mattias (2005) *Oönskade i folkhemmet. Rashygien och sterilisering i Sverige*, Andra upplagan, Lund: Lunds universitet, s. 10-11.
- Carlbäck Helene & Molin Karl "Introduction" i Carlback Helene, Komarov Alexey och Molin Karl (red) *Peaceful coexistence? Soviet Union and Sweden in the Khrushchev era* (2010) Huddinge: Centre for Baltic and East European Studies, Södertörn University.
- Cull Nicholas J. (2008) *The Cold War and the United States Information agency: American propaganda and public diplomacy 1945-1989*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahl Anna Sofia (2016), "Kvinnliga läkares förening 100 år: En lång resa för kvinnliga läkare", *Läkartidningen* vol. 2016, 113: DZYT.
- Dahlberg Gunnar (1933) "Den nordiska rasen från social-antropologisk synpunkt", *Ord och bild* vol.42 no. 8, s. 426-7, 431.
- Dahlberg Gunnar (1942) *Race, Reason and Rubbish*, New York: Columbia University Press.
- David-Fox Michael (2012) *Showcasing the great experiment: Cultural diplomacy and western visitors to the Soviet Union 1921-1941*, Oxford: Oxford University Press.
- Deland Mats och Ganser Daniele (2010) "NATO's secret army in neutral Sweden", *Journal for intelligence, propaganda and security studies*, vol. 4; 2, s. 20-39.
- Denscombe Martyn (2010) *The good research guide. For small scale social research projects*, Maidenhead: McGraw-Hill Education.
- Dlamini Kuseni (2002) "Is Quiet Diplomacy an Effective Conflict Resolution Strategy?", *SA Yearbook of International Affairs*, 03; s. 171-172.
- Einstein Gillian (2007), *Sex and the brain*, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Ekbom Inger (1991) *Den kvinnliga fredstanken. Fredrika Bremer och andra i kamp för fred*, Stockholm: Carlsson.
- Ericsson Martin(2021) "What happened to "Race" in Race Biology? The Swedish State Institute for Race Biology, 1936-1960", *Scandinavian Journal of History* vol. 46 no. 1, s. 125-148.
- Ericsson Martin (2019) "Anti-Fascist Race Biology: Gunnar Dahlberg and the Long Farewell to the Nordic 'Master Race'," i *Anti-Fascism in the Nordic Countries: New Perspectives, Comparisons and Transnational Connections*, red. Braskén Kasper, Copsey Nigel och Lundin Johan A., London: Routledge.

- Eriksson Lars, Granath Berith och Halldén Birger (2005) *FN – Globalt uppdrag*, Stockholm: FN-förbundet, s. 104-105.
- Eskilsson Lena (1991) *Drömmen om kamratsamhället: Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad 1925-1935*, Stockholm: Carlsson, dissertation Umeå universitet.
- Fant Kenne (2007), *Torgny Segerstedt: en levnadsskildring*, Stockholm: Bokförlaget Atlantis.
- Fogelström Per-Anders (1971) *Kampen för fred: Berättelsen om en okänd folkrörelse*, Stockholm: Bonniers.
- Forser Tomas och Tjäder Per Arne (1972) *Tredje ståndpunkten: en debatt från det kalla krigets dagar*, Staffanstorps: Cavefors, Zenitserien 0514-6712; 15.
- Four Statements on the Race Question* (1969) Paris: UNESCO, s. 38-39.
- Frangeur Renée (1998) *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige*, Lund: Arkiv förlag/A-Z förlag.
- Frey Helen (1980), *Kvinnliga läkare i Sverige: deras historik i siffermässig belysning, en specialitetsanalys och en jämförelse mellan manliga och kvinnliga läkare i Sverige*, Malmö: Sveriges kvinnliga läkares förening.
- Fukuyama Francis (1992) *The end of history and the last man*, Toronto: Maxwell Mcmillian Canada.
- Föreningen Verdandi (1955) Bordsamtal i rasfrågan, punkt sex, Stockholm: Svenska bokförlaget Bonniers, Verdandis skriftserie 3, s. 62.
- GARF 5283 op. 22, d. 18, 22, 272, 327, 397, 586, 596, 607 och 629.
- Gilboa Eytan (2008) "Searching for a theory of public diplomacy", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 616, s. 61.
- Gould-Davies Nigel (2003) "The logic of Soviet Cultural Diplomacy", *Diplomatic History*, vol. 27, no. 2, s. 197.
- Hagerman Maja (2016) "svensk rasforskning och den nazistiska världsbilden: Herman Lundborgs vänskap och utbyte med ledande rashygieniker i Nazityskland", i *De intellektuellas förräderi? Intellectuellt utbyte mellan Sverige och Tredje Riket*, red. Björkman Maria, Lundell Patrik och Widmalm Sven, Lund: Arkiv förlag & tidskrift.
- Halldin Jan (1999) "Gunnar Inghe – de fattigas advokat", *Läkartidningen*, vol. 96 (23); s. 2895-2897.
- Hansson Nils (2013) *Entusiasm – Skepsis – Distans: Studier i svensk-tyska förbindelser inom medicinen 1933-1945*, Lund: Lunds universitet, avhandling medicinska fakulteten.
- Hatch J. Amos (2002) *Doing qualitative research in education settings*, New York: State University of New York Press.
- Heineman Elizabeth (1996) "The hour of the Woman: Memories of Germany's "Crisis Years" and West German National Identity, *American Historical Review*, 101(2); s. 354-395.
- Hellström Petter (2021) *Namngivning av fysiska miljöer vid Karolinska Institutet: en historisk översikt och inventering*, Uppsala: Uppsala universitet.
- Holmberg Ianthe et al (red) (2014) *100 år av kvinnokamp: Svenska kvinnors vänsterförbund 1914-2014*, Göteborg: Svenska kvinnors vänsterförbund.

- Holmström Mikael (2011) *Den dolda alliansen – Sveriges hemliga NATO-förbindelser*, Stockholm: Atlantis bokförlag.
- Högberg Ulf (2013), *Vita rockar och bruna skjortor: Nazimedisin och läkare på flykt*, Lund: Universus Press.
- Johansson Alf W., ”Regeringen och tysk- och baltutlämningen 1945-46” i Artéus Gunnar, Molin Karl och Petersson Magnus (red.) (2005) *Säkerhet och försvar: en vänbok till Kent Zetterberg*, Karlskrona: Axel Abrahams tryckeri.
- Jonsson Kjell (2004) ”Rasbiologi från vänster? Om Gunnar Dahlbergs vetenskap, politik och popularisering”, i *Livsforeställningar: Kultur, samhälle och biovetenskap*, red. Nordlund, Umeå: Kungliga Skytteanska samfundet.
- Kevles Daniel (1995) *In the Name of Eugenics: Genetics and the Uses of Human Heredity*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Kellgren Ragna (1971) *Kvinnor i politiken. Ur den radikala politiska veckotidningen Tidevarvet (1923-1936)*, Stockholm: LT.
- Knutson Ulrika (2004) *Kvinnor på gränsen till genombrott: Grupporträtt av Tidevarvets kvinnor*, Stockholm: Bonniers.
- Komarov Alexey, ”Khrushchev and Sweden” i Carlbäck Helene, Komarov Alexey och Molin Karl (red) *Peaceful coexistence? Soviet Union and Sweden in the Khrushchev era* (2010) Huddinge: Centre for Baltic and East European Studies, Södertörn University.
- Korobochkin Maxim (2010), ”Soviet Views on Sweden’s Neutrality and Foreign policy, 1945-50” i Carlbäck Helene, Komarov Alexey och Molin Karl (red) *Peaceful coexistence? Soviet Union and Sweden in the Khrushchev era* (2010) Huddinge: Centre for Baltic and East European Studies, Institute, Södertörn University
- Kronvall Olof och Petersson Magnus (2012) *Svensk säkerhetspolitik i supermakternas skugga 1945-1991*, Stockholm: Santérus Academic Press
- Kühl Stefan (2013) *For the Betterment of the Race: The Rise and Fall of the International Movement for Eugenics and Racial Hygiene*, New York: Palgrave Macmillan.
- Kuwert Philipp och Freyberger Harald Jürgen (2007) ”The unspoken secret: Sexual violence in World War II”, *International Psychogeriatrics*, 19 (4); s. 782-784.
- Larsmo Ola (2007), *Djävulssonaten: Ur det svenska hatets historia*, Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Larsson Margareta (1985) *De arbetade för fred: kvinnoföreningar i Sverige med fred på sitt program 1898-1940*, Stockholm.
- Laverty Susann M. (2003) ”Hermeneutic Phenomenology and Phenomenology: A Comparison of Historical and Methodological Considerations”, *International Journal of Qualitative Methods*, vol. 2(3); s. 21-35.
- Lennerhed Lena (2018) *Elise Ottesen-Jensen*, svenskt kvinnohistoriskt lexikon, <https://skbl.se/sv/artikel/EliseOttesenJensen> hämtad den 14-10-2021.
- Levin Hjärdis (1989) ”SKV 75 år”, *Vi människor*, no. 2-3.
- Levin Hjärdis (1989) *Elisabeth Tamm på Fogelstad: en radikal herrgårdsfröken*, Stockholm: Symposion.

- Lindholm Margareta (1990) *Talet om det kvinnliga. Studier i feministiskt tänkande i Sverige under 1930-talet*, Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Lovell Stephen (2010) *Shadow of war: Russia and the USSR 1941 to the present*, Oxford: Wiley-Blackwell.
- Lundgren Kristina (2014) *Barrikaden valde mig: Ada Nilsson: läkare i kvinnokampen*", Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Löw Heléne (1990), *Hakkorset och Wasakärven: en studie av nationalsocialismen i Sverige 1924-1950*, Göteborg: Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg.
- Löw Heléne (2016), *Nazismen i Sverige 1924-1979: pionjärerna, partierna, propagandan*, Stockholm: Ordfront.
- Magnúsdóttir Rósa (2006) *Keeping up appearances: how the soviet state failed to control popular attitudes toward the United States of America, 1945-1959*, Chapel Hill: Dissertation, University of North Carolina.
- Melin Inga-Brita (1999) *Lysistrates döttrar: pionjärer och pedagoger i två kvinnliga fredsorganisationer (1898-1937)*, Umeå: avhandling Umeås universitet.
- Melissen Jan (red.) (2005a) *The new public diplomacy: Soft power in international relations*, London Basingstoke: Palgrave McMillan.
- Melissen Jan (2005b) *Wielding Soft power: The new public diplomacy*, Haag: Netherlands Institute of International Relations, Clingendael.
- Menon Sangeetha, Anindya Sinha och B. V. Sreekantan (2014) *Interdisciplinary Perspectives on Consciousness and the Self*, New York: Springer.
- Nemzer Louis (1949) "The Soviet Friendship Societies", *The public opinion quarterly*, vol. 13, no. 2.
- Nyblom Sofia (2021) "Medborgarskolan på Fogelstad får nytt liv", *Dagens Nyheter* från den 25-07-2021, s. 6-10.
- Nye Joseph (1990) "Soft power", *Foreign policy*, nr. 80.
- Nye Joseph (2004) "Soft power and American foreign policy", *Political Science Quarterly*, vol. 119, no. 2, s. 256.
- Nye Joseph (2008) "Public diplomacy and soft power", *The Annals of the American Academy of political and social science*, vol. 616, s. 94-95.
- Ohlander Ann-Sofie (1988), "De kvinnliga medicinarpionjärerna – ett gott svenskt klimat för starka personligheter", *Läkartidningen* vol. 85(22), s. 1966-9.
- Orbe Mark P. (2009) "Phenomenology" i S. Littlejohn och K. Foss (red.) *Encyclopedia of communication theory*, Thousand Oaks, California: SAGE Publications.
- Osgood Kenneth (2002) "Hearts and minds: The unconventional Cold War", *Journal of Cold War studies*, vol. 4, no. 2.
- Palmaer Eva (1950) *Femton års verksamhet 1935-1950: Sällskapet för främjande av kulturella och ekonomiska förbindelser mellan Sverige och Sovjetunionen*, Utgivet av sällskapet.
- Pechnatov V. (2001) "Exercise in frustration: Soviet Foreign Propaganda in the early Cold War, 1945-47", *Cold War history*, vol. 11, no. 2.

- Petersson Bo (1994) *Med Moskvas ögon: bedömningar av svensk utrikespolitik under Stalin och Chrusjtjov* (1994) Stockholm: Arena.
- Petersson Magnus (2004) ”svensk-sovjetisk säkerhetspolitiska relationer 1945-1960” i Zetterberg Kent (red.) *Att skåda Sovjetunionen i vitögat: Sex studier kring svenska relationer till Sovjetunionen under det kalla kriget*, Stockholm: Försvarshögskolan.
- PM angående de internationella frontorganisationerna och deras verksamhet i Sverige. Kapten Rudbeck Fst/In 1962. FST/In 25/5 1962 nr H 8100-5. Front- och täckorganisationer. Westin/Grudemark. F I vol. 22. MUST.
- Rikets säkerhet och den personliga integriteten: De svenska säkerhetstjänsternas författningsskyddande verksamhet sedan år 1945. Betänkande av säkerhetstjänstkommissionen, SOU 2002:87 (Stockholm, 2002).
- Riksdagstrycket: Proposition no. 155 1934, 32-3.
- Rudling Per Anders (2014) Eugenics and Racial Biology in Sweden and the USSR: Contacts across the Baltic Sea, *Canadian Bulletin of Medical History*, Vol. 31: 1, s. 41-75.
- Rupasov Aleksandr (2005) ”Sovetskoe-sjvedskie otnosjenia v kontse 1950-ch gg”, *Novejsjaja istorii Rossii*, vol. 3, no. 5, s. 403-404.
- Scott-Smith Giles, Segal Joes, ”Divided dreamworlds? The cultural Cold War in East and West” i Romijn Peter, Scott-Smith Giles och Segal Joes (red.) (2012) *Divided dreamworlds? The cultural Cold War in East and West*, Amsterdam: Amsterdam university press.
- Schmuhl Hans-Walter (2008) *The Kaiser Wilhelm Institute for Anthropology, Human Heredity, and Eugenics, 1927-1945: Crossing Boundaries*, Dordrecht: Springer.
- Shaw Tony (2001) ”The politics of Cold War culture”, *Journal of Cold War Studies*, vol. 3, no. 3, s. 59-60.
- Stalin i kosmopolitizm (2005), s.61-62 från RGASPI f. 77 op. 4, d. 16, s. 55-63, 13 augusti 1946.
- Stalin i kosmopolitizm (2005) s. 64-65, från RGASPI f. 77 op. 4, d. 16, s. 65, 13 augusti 1946..
- Svensson Per (2014) *Vasakärven och järnröret: om den långa bruna skuggan från Lund*, Stockholm, Weyler.
- Tuchman Barbara (1978) *A distant mirror: The calamitous 14th century*, New York: Alfred A Knopf.
- Tymieniecka Anna-Teresa (red,) (2014) *Phenomenology World-Wide: Foundations – Expanding Dynamics – Life Engagements. A guide for Research and Study*, Dordrecht: Springer.
- VOKS, International travel and Party-Intelligentsia relations”, *Contemporary European History*, vol. 2, no. 1, s.10.
- Wahlbäck Krister (2008) ”Förord” i Aleksandra Kollontai, *Aleksandra Kollontajs dagböcker 1930-1940*, övers. Lars Olsson, Stockholm: Bonniers
- Wenell Olov (2015) *Sovjetunionen och svenska vänsällskap 1945-1958: Sällskapen Sverige-Sovjetunionen som medel i sovjetisk strategi*, Umeå: Institutionen för idé och samhällsstudier, Umeå universitet.

- Wretensjö Inger, Nordenskiöld Agneta (2021), ”Kvinnliga fältskärer – inte så ovanligt som man kan tro”, *Läkartidningen* vol. 38-39.
- Zahavi Dan (2003) *Husserls phenomenology*, Stanford: Stanford University Press.
- Zubok Vladislav (2007) *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*, Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Östberg Kjell (1997) *Efter rösträtten. Kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet*, Stockholm: Stehag.
- Översikt rörande SKP. Partiet och fredsrörelsen. Nr 8 26/6 1950. Akt 15:222/13, löpnr 6, SÄPO.
- Övervakningen av ”SKP-komplexet”: Forskarrapport till säkerhetstjänstkommissionen, SOU 2002:93.

Elektroniska källor

- Broberg Gunnar, Herman B Lundborg, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/9781> , Svenskt biografiskt lexikon (2021-09-27).
- Brodin Gunnar (2002) *Den farliga fredsrörelsen. Säkerhetstjänsternas övervakning av fredsorganisationer, värnpliktsvägrare och FNL-grupper 1945-1990*, SOU 2002: 90, hämtad den 30-09-2021 på <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2002/01/sou-200290/>,
- Göteborgs Universitetsbibliotek, KvinnSam, *Kvinnliga Medborgarskolan vid Fogelstad*, <http://www2.ub.gu.se/kvinn/portaler/kunskap/fogelstad/> hämtad den 29-09-2021.
- Göteborgs universitetsbibliotek, KvinnSam, Kvinnor och fred, *Organisationer och aktioner*, <http://www2.ub.gu.se/kvinn/portaler/fred/organisationer/> hämtad den 29-09-2021.
- Lag (2003:460) om etikprovning av forskning som avser människor, 9§, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2003460-om-etikprovning-av-forskning-som_sfs-2003-460 (2021-09-23).
- Nilsson Ulrika (2018) Alma Maria Katharina Sundquist: läkare, sexualupplysare, rösträttskvinna, *svenskt kvinnobiografiskt lexikon* hämtad på <https://skbl.se/artikel/AlmaSundquist> den 12-10-2021.
- Svenskt biografiskt lexikon*, Silfverskiöld (Silfverschiöld), släkt – hämtat på <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=5919> den 01-10-2021.
- The American Heritage Dictionary of the English Language, fifth edition (2020) ”hermeneutics”, Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company, www.ahdictionary.com hämtad den 15-10-2021.
- Tyst diplomati – Uppslagsverk Nationalencyklopedin, hämtad på <https://ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A4ng/tyst-diplomati> hämtad den 14-10-2021.

Vem är det? Svensk biografisk handbok (1925), Stockholm, s. 677; (1943) Stockholm, s. 742; (1957) Stockholm, s. 873 – hämtat på <http://runeberg.org/vemardet/> den 01-10-2021.

Wickström Margareta (2019), ”Andersson, Hedda (1861-1950), läkare”
https://kulturportallund.se/lundaprofil_11683/ (2021-09-23).

Korrespondens och muntliga källor

Korrespondens med Martin Ericsson, docent och forskare vid historiska institutionen vid Lunds universitet (2021).